

ISTORIE

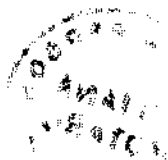
Kenneth G. Henshall

De la epoca de piatră
la superputere

JAPANESE

Copertă : DANIEL NICOLESCU
Redactor: NICOLAE ȘARAMBEI

Editura ARTEMIS
Str. Piața Presei Libere, nr. 1
C.P. 33-120
București – 013701
Tel/Fax: (021) 310 74 59
Adresă web: <http://www.semneartemis.ro>
E-mail: office@semneartemis.ro

Difuzare:
Tel./ Fax: (021) 310.74.59; 311.49.36
e-mail: difuzare@semneartemis.ro

© Kenneth G. Henshall
A History of Japan

MACMILLAN PRESS LTD , 1999

Toate drepturile asupra prezentei ediții în limba română
aparțin Editurii Artemis.

KENNETH G. HENSHALL
Profesor de studii japoneze
Universitatea din Waikato
Noua Zeelandă

O ISTORIE A JAPONIEI DE LA EPOCA DE PIATRĂ LA SUPERPUTERE

Traducere de Alina Cârâc

EDITURA

ARTEMIS

Cuprins

PREFAȚĂ	7
Țeluri și surse	7
Mulțumiri.....	9
INTRODUCERE:	
Japonia și istoria	11

PRIMA PARTE

De la epoca de piatră la statalitate: Mituri, preistorie și istorie antică (până în anul 710)	14
1.1 Făcând zei din împărați: Istoria antică în miturile japoneze.....	14
1.2 Cei mai vechi locuitori (circa 13.000 î. Hr.).....	18
1.3 Vânători și culegători din epoca de piatră:	
Perioada Jōmon (cca. 13.000 î. Hr. - cca. 300 î. Hr.).....	20
1.4 Noi începuturi: perioada Yayoi (cca.300 î. Hr. – 300 d. Hr.)	23
1.5 Apariția statului timpuriu:	
Perioada Kofun-Yamato (cca. 300 – 710)	27
REZUMATUL PĂRȚII ÎNTÂI.....	35

PARTEA A DOUA

Despre curteni și războinici: Istorie timpurie și medievală (710-1600).....	37
2.1 Învățând de la chinezi – între anumite limite:	
Perioada Nara (710-794).....	37
2.2 Mărirea și decăderea curții imperiale:	
Perioada Heian (794-1185) 41	
2.3 Statul războinic: Perioada Kamakura (1185-1333).....	49
2.4 O națiune în război cu ea însăși:	
Perioada Muromachi (1333-1568)	56
2.5 Reunificarea națiunii:	
Perioada Azuchi-Momoyama (1568-1600).....	61
REZUMATUL PĂRȚII A DOUA	67

PARTEA A TREIA

Țara Închisă: Perioada Tokugawa (1600 - 1868)	70
--	-----------

3.1 Stabilitatea înseamnă supraviețuire:	
Întemeierea shogunatului Tokugawa.....	70
3.2 Samurarii și etica.....	80
3.3 Oamenii obișnuiți, cultura și economia	84
3.4 Întoarcerea dracilor străini și căderea shogunatului	88
REZUMATUL PĂRȚII A TREIA	92

PARTEA A PATRA

Construind o națiune modernă: Perioada Meiji (1868-1912).....	97
4.1 Consolidând restaurația.....	97
4.2 Occidentalizarea societății	101
4.3 Punând în valoare energiile poporului	107
4.4. Pași către un fel de democrație	110
4.5 Războiul și politica.....	116
4.6 Dezvoltare economică planificată.....	123
4.7 O eră se sfârșește.....	127
REZUMATUL PĂRȚII A PATRA.....	130

PARTEA A CINCEA

Excese de ambiție: Războiul din Pacific și	
evenimentele conexe	134
5.1 Fragila democrație Taishō (1912-26).....	134
5.2 Pornind cu dificultate spre Shōwa	139
5.3 Ideologiile din spatele expansionismului	144
5.4 Pregătirile pentru război.....	148
5.5 Războiul din Pacific	155
REZUMATUL PĂRȚII A CINCEA	169

PARTEA A ȘASEA

Un Phoenix din cenușă: Succesele postbelice și	
din perioada următoare	174
6.1 Visuri americane privind o nouă Japonie.....	174
6.2 Realitățile războiului rece remodelează visul	188
6.3 Devenind numărul unu.....	195
6.4 Superputere în derivă	208
REZUMATUL PĂRȚII A ȘASEA	221

CONCLUZII: Lecții pentru superputeri în devenire.....	226
Note	234
Referințe	272
Glosar de termeni japonezi	289
Index.....	292

Prefața

TELURI ȘI SURSE

Principalul scop al acestei cărți este de a spune povestea Japoniei. Iar această poveste trebuie spusă începând cu începutul, de o manieră echilibrată și cuprinzătoare, fără a deveni învălmășită, astfel încât istoria Japoniei să apară accesibilă și ușor de înțeles, iar nu simplistă sau superficială. Multe cărți despre istoria Japoniei sunt enciclopedice în esență și conțin atât de multe detalii încât sunt dificil de observat orientările de ansamblu. Unele încearcă să se concentreze asupra unui domeniu îngust, omițând informații de fond, atât de importante pentru o perspectivă echilibrată. Iar altele au tendința de a începe istoria Japoniei în vremurile moderne, lăsând pe dinafară date anterioare relevante de context.

Asemenea cărți au fiecare propriile merite, însă îl pot îndepărta pe cititorul nespecialist. Ceea ce, în vremurile noastre, este regretabil pentru că foarte mulți oameni sunt interesați de Japonia și în special de ridicarea acesteia la statutul de superputere. Cititorii în general, studenții și alte categorii de specialiști ar trebui să ajungă mai ușor la istoria instructivă și fascinantă a Japoniei.

Accesibilitatea a fost, deci, o cerință majoră în conceperea acestei cărți. O altă preocupare înrudită mi s-a părut aceea de a încuraja cititorii să-și urmărească propriul interes. Iată motivul pentru care m-am limitat deliberat la surse în limba engleză și am făcut dese trimiteri la ele, lăsând libertatea lectorilor de a le consulta sau nu. Pentru asta nu este necesară înțelegerea japonezei.

Propriile mele cunoștințe de istorie japoneză s-au acumulat de-a lungul a mulți ani, atât din surse bibliografice japoneze cât și englezești, dar nu toată lumea își poate permite să "piardă" zece ani și mai bine pentru a învăța această limbă. Acum trei decenii, când am început să studiez japoneza, incapacitatea de a citi reprezenta o barieră majoră în calea tentativei de-a înmagazina orice fel de cunoștințe substanțiale despre această țară. Ceea ce azi nu mai este valabil. În prezent, există o vastă cantitate de materiale disponibile în limba engleză, nu doar cele scrise la origine în engleză, ci și

traduceri ale, practic, tuturor lucrărilor japoneze importante. Ca urmare, cititorului de limba engleză îi este la îndemână să ajungă la o înțelegere deplină chiar și a problemelor de detaliu privind Japonia. Scopul meu este, parțial, și acela de a atrage atenția unui public mai larg asupra respectivei bogații de informație disponibilă. De fapt, există atât de multă încât nici nu o pot pomeni toată.

*

Povestea Japoniei este fascinantă. Conține elemente de aventură, de mister, intrigă și controversă, iar eu le includ pe toate în istorisirea ce urmează. Este important pentru cititori, chiar cei din mediile neacademice, să știe ce părți și evenimentele din istoria Japoniei sunt încă neclare și nesigure.

Mulți vor fi interesați, în mod special, de modul în care Japonia a devenit o superputere. Succesele Japoniei se datorează atât circumstanțelor cât și răspunsului oferit de ea acestora, deseori bazat pe valori și practici adânc înrădăcinate. Nu am lăsat ca acestea să-mi domine expunerea, dar le-am accentuat și enumerat în rezumatul de la sfârșitul fiecărui capitol, în care îmi formulez și concluziile.

Recapitulările periodice sunt menite să îmbunătățească accesibilitatea. Istoria Japoniei este atât de lungă și bogată în evenimente încât devine important ca, din când în când, să privești înapoi încercând să alegi tendințele și evenimentele majore. Cu cât vom asimila mai mult din istoria acestei țări cu atât ne vom simți mai răsplătiți în demersul nostru, căci este o istorie ce merită din plin să fie cunoscută.

Ortografie

Vocalele "o" și "u" lungi sunt indicate printr-o liniuță deasupra, exceptând cazurile când acestea sunt litere inițiale.

"N"-ul independent se redă, de obicei, ca "m" atunci când este urmat direct de "b", "m" sau "p", dar fiecare caz tinde să fie tratat în mod particular. A se reține acesta când se urmăresc referințele bibliografice. Astfel, de exemplu "Temmu" ar putea fi "Tenmu", în unele texte.

Mulțumiri

Sunt îndatorat în mod special lui Ken Coates, profesor de istorie la Universitatea New Brunswick, pentru comentariile sale pertinente și sugestiile valoroase privind aceasta carte ca ansamblu. Alți câțiva specialiști și persoane din întreaga lume m-au ajutat exprimând considerații asupra secțiunilor lucrării, în faza de schiță, sau privind anumite subiecte, iar eu le sunt recunoscător tuturor. Aceștia sunt Laurie Barber, Gina Barnes, Steven Lim, Derek Massarella, Tsutomu Nishigaki, Yoshio Okamoto, Ian Pool, Ray Richards, Eric Thompson, Tadashi Uda și Brian Whitley. Neajunsurile produsului final nu pot fi puse pe seama sfaturilor lor. De asemenea, concluziile trase sau punctele de vedere afirmate nu le reflectă, în mod necesar, pozițiile.

Sunt, de asemenea, recunoscător colectivului editurii Macmillan, în mod special lui Tim Farmiloe și Vicki Johnson, pentru îndrumări și încurajare; Universității Waikato pentru finanțarea a numeroase călătorii de studiu și pentru a-mi fi permis deplasarea, precum și cumpărarea multor cărți; de asemenea, familiei și colegilor pentru înțelegerea arătată.

Introducere: Japonia și istoria

Impactul pe care Japonia l-a avut asupra lumii moderne este enorm. Deși această țară ocupă mai puțin de a trei suta parte din suprafața uscatului, totuși deține a șesime din puterea economică mondială. Există puține cămine sau birouri care să nu depindă măcar parțial de tehnologia japoneză. Mașinile japoneze stăpânesc drumurile. În ciuda recentelor probleme cu așa-numitul "manageriat în stil nipon", mulți conducători de firme, occidentali și asiatici, încearcă încă să rezolve lucrurile "în stilul Țării Soarelui-Răsare". Ajutorul japonez susține economia multor state în curs de dezvoltare. Toți managerii proiectelor de dezvoltare de oriunde în lume caută să atragă investiții japoneze. Agențiile de turism țintesc marele număr de niponi bogați ce călătoresc peste mări și țări, în prezent. Japonia însăși figurează ca unul din locurile cele mai căutate de vizitatori, în sondajele occidentale de opinie. Și lista ar putea continua.

Ca actor de prima mărime pe scena mondială, absența acestei țări de la orice forum internațional ar fi de neconceput. Nici o istorie a lumii moderne n-ar putea să nu-i acorde un spațiu foarte important.

Și totuși, dintre toate țările de pe planetă, Japonia a fost cea mai aproape de anihilare. Este singura națiune care a suportat vreodată un atac nuclear. Mulți dintre inamicii ei din timpul celui de-al doilea război mondial credeau sincer că exterminarea completă a rasei japoneze era necesară pentru siguranța omenirii. Chiar umaniști ca Franklin Roosevelt păreau să aprobe "purificarea etnică" ca benefică pentru toți.

În final, japonezii au supraviețuit. Departe de-a fi ștersă de pe fața pământului, Japonia este una din cele mai puternice țări. Neforțat la reproducere interetnică, poporul japonez rămâne una din populațiile cele mai omogene, din punct de vedere etnic.

Sosirea Japoniei în arena mondială a fost spectaculoasă. Dintr-un tărâm exotic și obscur cu câmpuri de orez și despoți feudali, acum doar 150 de ani, ea a devenit rapid un rival de primă mână pentru puterile imperialiste, o amenințare militară pentru ordinea mondială, și apoi, după depășirea crizei, o supraputere economică.

Pentru mulți occidentali imaginile exotice, privite cu condescendență, ale unor muncitori pe plantațiile de orez, cu pălării de pai specifice, ale gheșelor cu fețe de păpușe și omuleților caraghioși încercând să pară civilizați au fost înlocuite de lorzi războinici și fanaticii lor soldați-samurai, pe deplin loiali unui împărat hain. După război imaginile s-au schimbat iar, reprezentând muncitori cu aspect de sclavi, controlați de capitaliști nemiloși aspirând să domine lumea – ceea ce au și reușit. Pentru mulți asiatici, mai ales chinezi și coreeni, ținutul odinioară numit “al piticilor”, a încetat să mai fie “elevul retardat”. Școlarul a devenit un profesor aspru, răutăcios și exploatator. Deși îi respectă realizările economice mobilizatoare, majoritatea asiaticilor nu i-au iertat încă Japoniei comportamentul din teritoriile lor dinaintea și din timpul războiului.

Nu toate imaginile au fost, însă, negative. Printre occidentali, la începutul secolului douăzeci, Japonia era respectată pentru victoriile militare asupra Chinei și Rusiei și era considerată un aliat de către unele puteri. După înfrângerea suferită în al doilea război mondial a fost admirată pentru felul în care și-a asumat și a îndeplinit sarcina de reconstrucție a națiunii. “Miracolul economic” care a urmat curând a devenit obiect de analiză și imitatori au căutat cheia succesului în sistemul educațional, în organizarea politică, dar mai ales în practicile manageriale. Printre asiatici, împreună cu imaginile de război cu viol, împilare și crimă, persistă și recunoașterea ranchiunoasă a faptului că Japonia măcar a dat Asiei o poziție de respect în lume și a răsturnat condescendența occidentului. Multe națiuni asiatice încercă pe față să-și modeleze economiile naționale după cea japoneză, în ciuda unor neajunsuri. Câteva, mai ales Malaysia, îi cântă adevărate osanale.

Deși în anii 1990 Japonia a pierdut ceva din prestanță, ca rezultat al recesiunii economice pe care a traversat-o și a unor insuficiențe în practica managerială, este clar că actuala imagine predominantă a țării și impactul său asupra lumii sunt în principal de natură economică. De fapt, concentrarea Japoniei asupra creșterii economice pe socoteala ignorării calității vieții și altor aspecte, a fost una dintre criticile majore care i-au fost aduse. Cel puțin o impresie de obsesie economică este superioară uneia de militarism fanatic.

Pentru a înțelege cum ajungi să fii o superputere economică nu este de ajuns să examinăm numai dezvoltarea economică. Este un aspect important, fără doar și poate, iar paginile următoare se referă pe larg și la acest aspect. Totuși, efortul postbelic al Japoniei de-a obține supremația economică nu poate fi separat de cel antebellic de-a căpăta supremația militară – și nici de demersul din secolul al XIX-lea de modernizare și maturizare imperialistă a țării sau chiar de marile ambiții din secolul al VII-lea de a fi considerată în mod hotărât o națiune civilizată. Este vital să luăm în considerație progresul istoric al poporului sub cele mai largi aspectele.

Trecerea prin istorie a unei națiuni datorează mult șanse și circumstanțelor. În cazul Japoniei a fost în bună măsură o chestiune de noroc, atât chinezii cât și coreenii vechi neluând-o suficient în serios pentru a se strădui să o ocupe, iar mongolii nu se pot nici ei lăuda cu o treabă mai bună prin invaziile încropite în secolul al XIII-lea. Japonezii au fost din nou norocoși că în secolul al XVI-lea datorită întâmplătoarei descoperiri făcută de Columb puterile europene ale zilei s-au arătat mai degrabă interesate de explorarea Lumii Noi decât de țara lor. În mod similar, forțele occidentale ale secolului al XIX-lea erau mai preocupate de-a împărți China decât de a se “ocupa” de Japonia. Iar dacă America ar fi fost mai decisă să pedepsească și mai puțin dispusă să sprijine reconstrucția postbelică, Japonia n-ar fi avut ce face. În oricare din aceste momente de cotitură, șansa i s-ar fi putut întoarce împotriva în loc să-i fie de parte, producând un mers diferit al lucrurilor.

Dar dezvoltarea istorică a unei națiuni datorează mult și felului în care își folosește circumstanțele – în care își exploatează la maximum ocaziile, determinându-și astfel propriul noroc. Aceste modele de răspuns, cel puțin în cazul Japoniei, se bazează pe valori și practici care adesea au rădăcini adânci în istorie. Fără o înțelegere a acestora este imposibil să percepi integral ridicarea Japoniei la statutul de superputere modernă. Trebuie, însă, început cu începutul, urmărind evoluția Japoniei și notând aceste caracteristici continue pe măsură ce apar și reapar.

De-a lungul drumului va surveni, probabil, un număr de surprize. De exemplu, Japonia se mândrește cu cele mai vechi vase de porțelan descoperite pe Pământ. Pe de altă parte, deși, în general

asociată cu orezul, este cea mai recentă cultivatoare dintre națiunile asiatice. Samuraiul evului mediu se deosebea mult de imaginea sa modernă, idealizată, de războinic loial, luptând până la moarte pentru domnul său. În veacul al XVIII-lea, Japonia se putea lăuda cu orașul cel mai mare din lume și populația cea mai alfabetizată. În secolul al XIX-lea, ea nu urma doar modelul occidental, cum se crede în general, ci resuscita și practici din trecutul său străvechi. În secolul XX, Pearl Harbor n-a reprezentat prima lovitură japoneză în războiul din Pacific și nici America n-a fost prima sa victimă. Și, cu toată influența masivă pe timpul ocupației, nu MacArthur a proiectat Japonia postbelică, ci niște planificatori puțini cunoscuți din Departamentul de Stat de la Washington. Mai exact Hugh Borton. Cum ați spus?

Mai sunt apoi mistere și controverse. Cine au fost invadatorii Yayoi de acum mai mult de 2000 de ani? De unde veneau ei? Câți au venit? Și de unde? Cine a fost misterioasa regina Himiko din secolul al III-lea și unde era situat regatul său Yamatai? Era același cu Yamato de mai târziu, din care derivă Japonia de astăzi? De ce au adoptat cu frenezie japonezii armele de foc după ce acestea au fost introduse de portughezi în secolul al XVI-lea, dar n-au arătat nici un interes atunci când mongolii au venit cu arme bazate pe praful de pușcă, cu trei secole mai înainte? Iar în vremuri recente, cât de surprinzător a fost atacul Japoniei de la Pearl Harbor? Cât de aproape a fost Japonia de a-și dezvolta propria bombă atomică? Cât de vinovat a fost Hirohito?

Istoria Japoniei înseamnă "mai multe lucruri" în același timp. Este o poveste de aventuri, fascinant de citit fie și doar ca simplă cronică a unor evenimente. O poveste misterioasă ce ridică întrebări cărora nu li s-a răspuns încă pe deplin. Și este un manual, cu multe lecții-învățămintе – atât pro cât și contra – pentru japonezi și pentru restul lumii.

PRIMA PARTE

De la epoca de piatră la statalitate: Mituri, preistorie și istorie antică (până în anul 710)

1.1 FĂCÂND ZEII DIN ÎMPĂRAȚI: ISTORIA ANTICĂ ÎN MITURILE JAPONEZE

În Takamagahara (Câmpia Cerului Înalt) s-au născut câteva zeități. Dedesubt zace o întindere de lichid involburată. Două dintre zeități, Izanagi ("Cel care invită") și Izanami ("Cea care invită"), sunt trimise să transforme acest lichid în pământ. Izanagi își scufundă lancea în adânc, apoi o ridică, iar stropii astfel desprinși coagulează sub forma insulei Onogoro (Insula care s-a încheiat singură). Cele două zeități pogoară spre a o popula.

Sunt produse numeroase odrasle divine, nu numai prin naștere naturală, ci și din alte părți ale trupului, ba chiar și din deșeuri corporale. Zeul focului, vai, este o zeitate născută vaginal și Izanami moare arsă în timpul facerii.

Izanagi, soțul ei neîmpăcat, călătorește în Yomi, tărâmul celor morți, pentru a încerca s-o aducă înapoi la cei vii. Rușinată și furioasă că el îi vede corpul căzut pradă viermilor, ea îl gonestе afară din Yomi. Pe când Izanagi se spală într-un râu ca să-și îndepărteze pecinginea morții din haine, din ochi și din nas îi răsar noi zeități. Acestea includ zeita soarelui, Amaterasu ("Lumina cerului") și pe zeul mării/furtunii Susano-o ("Bărbatul sălbatic").

Izanagi o trimite pe Amaterasu la Takamagahara pentru a domni peste ceruri, în timp ce Susano-o primește spre guvernare marea. Capriciosul Susano-o, însă, nu-și ascultă tatăl, care îl surghiunește.

Înainte de-a pleca în exil Susano-o își vizitează sora, Amaterasu, în Takamagahara. La sugestia sa produc împreună un număr de copii, dar apoi, din cauza lui, se ceartă. Mai mult, Susano-o îi face

numai necazuri. Îi distruge stavilele dintre câmpurile de orez, îi pătează cu excremente pereții casei și-i zvârle un ponei jupuit prin acoperișul șopronului-țesătorie. Amaterasu se retrage într-o peșteră, aruncând universul în întuneric.

Celelalte zeități încearcă s-o momească afară. În acest scop agață o oglindă și un colier de pietre prețioase într-un copac. Una dintre zeități execută apoi un dans lasciv, dezvelindu-se și stârnind râsul zgomotos al celorlalte. Intrigată de hohotele lor, Amaterasu furișează o privire în afara peșterii, vede pietrele prețioase și oglinda și iese pentru a le cerceta. Zeitățile o prind și astupă intrarea în peșteră cu un bolovan. Acum, Susano-o este obligat să plece în surghiun.

Se duce la Izumo (prefectura Shimane), unde trece prin diverse aventuri. Odată ucide un monstru care devorează copii. Într-una din cele opt cozi ale sale găsește o sabie, pe care mai apoi i-o va da surorii sale, Amaterasu, plin de remușcări.

Sabia, oglinda și pietrele prețioase constituie încă însemnele imperiale în Japonia.

Fiul lui Susano-o, Okuninushi, este creditat cu pacificarea ținutului sălbatic. Erou, el cade victimă numeroaselor acte de trădare ale fraților săi geloși și chiar ale tatălui său, Susano-o. Aceștia îl omoară de câteva ori, dar de fiecare dată el revine la viață.

Fiii lui Okuninushi sunt de acord cu cererea formulată de Amaterasu ca descendenții să-i fie lăsați să domnească asupra teritoriului. Stră-stră-nepotul ei, Jimmu, devine astfel primul conducător al Japoniei.

Miturile antice japoneze au apărut în scris prima dată spre sfârșitul secolului al VII-lea, sub numele de *Kojiki* ("Însemnare despre lucruri vechi"), în 712 și *Nihongi* sau *Nihon Shoki* ("Cronica/cile Japoniei"), în 720. Acestea au fost inițiate de împăratul Temmu (domnește 673 - 86), în dorința de a legitima supremația familiei imperiale, procurându-i origini divine.

Având în vedere acest scop este curios că nu s-a făcut nici o distincție reală între divinitate și muritori, fie comportamentală, morală, sau în ce privește creația. În afara de câteva referințe neexplicate la niște aborigeni misterioși¹, personajele miturilor par să

fie descendenții născuți pe pământ ai unor zei sau semizeci, asta însemnând că aproape oricine dintre japonezi poate pretinde a avea origine divină. Cel puțin familia imperială ar putea susține că se trage din zeitatea *supremă*, Amaterasu, și nu din cea decăzută, Susano-o.

Cronicile nu sunt, bineînțeles, demne de încredere, în ce privește relatarea faptelor istorice.² Totuși, pentru un observator precaut, ele furnizează valoroase ajutoare spre înțelegerea trecutului străvechi al Japoniei.

În mare, ele descriu ciocnirea dintre clanul imperial (reprezentând descendenții lui Amaterasu) și o familie rivală din Izumo (reprezentând descendenții lui Susano-o), care s-a terminat cu "acceptarea" supremației familiei imperiale. Aceasta reflectă, în mod sigur, evenimente reale. Oricum, înclinația politică a relatărilor subliniază importanța Izumo-ului. O indicație puternică a amenințării pe care o reprezenta această localitate ca bază a unei puteri rivale a fost dată în 1984, odată cu descoperirea a 35 de săbii din bronz, cu o vechime de circa 2000 de ani. Mai multe decât numărul total al săbiilor antice găsite oriunde altundeva în Japonia.

Aspectul neobișnuit și specific al multora dintre evenimentele relatate de mituri, cum ar fi întâmplarea cu poneiul jupuit, sugerează cu tărie persoane și întâmplări reale. Asemenea incidente furnizează o viziune interesantă asupra vieții în Japonia antică – o lume a violenței și morții instantanee, o lume în care brutalitatea și emoțiile crude predominau asupra sentimentelor mai delicate și în care părinții își omoară sau abandonează copiii, iar frațele își ucide frațele.

Cruzimea pare să fi fost obișnuită. Cândva, frații lui Okuninushi au spintecat un copac și l-au ținut crăpat cu o pană, obligându-l pe acesta să între în despicătură, după care au scos pana, strivindu-l. Din pură răutate aceiași frați au momit un iepure, jupuit de viu, să se îmbăieze în apă sărată și apoi să stea în vânt, pentru a suferi tortura umflăturilor corporale. Alt episod descrie un prinț ucigându-și fratele mai mare – în cel mai mârșav fel, în timp ce victima era la toaletă - și apoi smulgându-i membrele și aruncându-le.³

Asemenea fapte crude sunt comune miturilor și istorisirilor vechi din orice altă parte a lumii. Dar ce distinge miturile japoneze este

evitarea oricărei aprecieri morale privind binele și răul. Anumite acte atrag blamul și pedeapsa, dar nu predici morale. De exemplu, Susano-o este îndepărtat ca deranjant, pur și simplu, mai degrabă decât condamnat ca malefic. Divinitățile și descendenții lor terestri sunt la fel de buni sau de răi ca oricine altcineva. O anume purtare este acceptată sau respinsă în funcție de situație și nu conform unui set de principii universal recunoscute. Exact asta remarcă mulți comentatori referitor la comportamentul japonezilor de astăzi. Rădăcinile unei asemenea purtări sunt, în mod clar, adânci.

1.2 CEI MAI VECHI LOCUITORI (circa 13.000 î. Hr.)

Nimeni nu știe cu siguranță când au apărut în Japonia primele ființe umane. Se vorbește de până la 500.000 de ani în urmă, iar unii așteaptă, la un moment dat, dovezi despre o istorie de un milion de ani. Accepțiunea generală este în prezent de circa 200.000 de ani, deși cele mai vechi rămășițe fosile umane au abia 30.000 de ani.⁴

Până la sfârșitul ultimei glaciațiuni, aproximativ acum 15.000 de ani, Japonia era unită cu Asia continentală prin câteva istmuri. Acestea erau situate în insulele Sahalin la nord, Tsushima la vest și Ryūkyū la sud. Emigranții au sosit în valuri, în special din Asia de est și de sud-est, acum 30.000 de ani, urmați de oameni provenind din Asia de nord-est, acum aproximativ 14.000 de ani.⁵

E greu de imaginat, cu oarecare certitudine, viața în Paleolitic (epoca pietrei vechi). O dificultate majoră ar fi aceea că o bună parte din litoralul de atunci este acum scufundat la mare adâncime. Probabil ca activitatea umană era mult mai intensă decât sugerează siturile dinspre interior.

Imaginea care se conturează deocamdată este cea a unor grupuri mici, mobile sezonier, de vânători-culegători. Vânătorii ținteau nu doar mistreți sau cerbi, dar și vânat important, cum ar fi elefantul sau bizonul, deși acesta se găsea tot mai rar în ultima parte a Paleoliticului, datorită încălzirii climatice și intensificării vânătorii prin creșterea populației. Culegătorii căutau diverse fructe de pădure, precum și arbuști cum ar fi alunii.

Grupurile paleolitice erau constituite dintr-un mic număr de familii mari și totalizau între 20 și 150 de indivizi. Familiile mari prezentau importanță în creșterea copiilor, deoarece mulți părinți mureau înainte de a atinge vârsta de treizeci de ani, lăsând copii orfani care aveau nevoie de protecția unor adulți mai longevivi.⁶ Deși populația era în creștere, probabil că n-a depășit 20.000 de indivizi.

Fiind vânători-culegători nomazi, cele mai multe grupuri nu aveau decât baze temporare, sezoniere. Spre sfârșitul perioadei existau, totuși, câteva – puține la număr – așezări stabile. De asemenea, apăruse o oarecare specializare, care a condus la instaurarea trocului. Cam acum 20.000 de ani, obsidianul (sticla vulcanică prețuită ca materie primă pentru unelte) era oferit la schimb, la distanțe de peste 150 km. Aproape sigur transportul se făcea pe apă, indicând utilizarea ambarcațiunilor din vremuri foarte vechi.

Oamenii epocii de piatră sunt cel mai adesea descriși ca locatari ai peșterilor. Oricum, măcar în cazul Japoniei, se pare că acestea au fost doar arareori utilizate ca locuri semnificative de așezare permanentă – deși un mare număr de peșteri a fost folosit ca locuințe temporare. Preferința pentru spațiile deschise sugerează larga răspândire a folosirii adăposturilor artificiale, deși natura acestora este neclară.

Importante situri paleolitice se găsesc la Babadan și Takamori în prefectura Miyagi, Hoshino în prefectura Tochigi, peștera Fukui în prefectura Nagasaki, Nogawa lângă Chōfu în prefectura Tōkyō, Iwajuku în prefectura Gunma și Minatogawa în Okinawa. Judecând după un schelet bărbătesc de 155 cm descoperit la Minatogawa, estimat a avea cam 17.000 de ani vechime, oamenii paleolitici din Japonia par să fi fost scunzi în accepțiunea modernă, dar similari cu alte populații paleolitice din Asia.

Cunoștințele despre trecutul preistoric al Japoniei au fost stânjenite, până după al doilea război mondial, de tendința arheologilor japonezi de a-și interpreta descoperirile în spiritul poveștilor pseudo-istorice din cronicile timpurii, cum ar fi *Kojiki* și *Nihon Shoki*.⁷ Acum se știe mult mai mult despre acea perioadă, dar

mai rămâne încă de descoperit. Nu este clar nici dacă primii locuitori erau *homo sapiens* sau mai primitivii *homo erectus*.

1.3 VÂNĂTORI ȘI CULEGĂTORI DIN EPOCA DE PIATRĂ: PERIOADA JOMON (cca. 13.000 î. Hr. - cca. 300 î. Hr.)

În jurul anului 13.000 î. Hr., în Japonia au apărut vase de ceramică. Sunt cele mai vechi din lume.⁸ Ele marchează și începutul perioadei Jōmon, numită astfel după *jōmon* (model de frânghie) găsit imprimat pe marea parte din respectiva ceramică.

Vasele de ceramică pot sugera un mod de viață stabil. Numărul de așezări a crescut în toată perioada, mai ales după data de aproximativ 5.000 î. Hr. De asemenea, grupurile s-au dezvoltat în comunități tribale mai cuprinzătoare. Cel mai mare sat Jōmon descoperit până acum, la Sannai-Maruyama în prefectura Aomori, a înflorit cam 1.500 de ani, între 3.500 î. Hr. și 2.000 î. Hr. Acoperea aproape 100 acri și ar fi putut avea cel mult 500 de locuitori. Unii îl consideră o sugestie că Japonia ar putea fi un leagăn al civilizației timpurii.⁹

Stabilizarea este asociată de obicei cu lucrul pământului. Agricultură primitivă de tip "taie și dă foc" pare să fi fost practică în vestul țării încă din anul 5.700 î. Hr., dar asta rămâne să fie confirmat.¹⁰ Tot în așteptarea confirmării sunt și rămășițele unei comunități preistorice de fermieri, dezgropată foarte recent la Bibi în Hokkaidō.¹¹ Datând cam din anul 4000 î. Hr., dacă se va atesta, aceasta ar putea fi cea mai veche urmă de fermierit în Japonia. Venind de pe continent, orezul a fost introdus în sud-vestul țării, spre sfârșitul perioadei, în jurul anului 1000 î. Hr.,¹² împreună cu meiul și orzul, dar nu era o cultură răspândită. Se cultiva mai degrabă în câmpuri uscate sau mlaștini decât în orezării. Înaintea acestora, plantele cele mai des întâlnite erau probabil *Begonia feasts* și *Echinochloa crus-galli*.

Oricum, în ciuda olăritului și dovezilor rare de fermierit, viața oamenilor Jōmon era în cea mai mare parte una de vânător și de culegător, mai ales pe litoral. Așezările tipice semi-permanente se prezentau sub forma unei tabere principale într-o anumită zonă,

înconjurată de o duzină de locuințe. Aceste construcții erau de obicei bordeie, cu acoperiș de paie, ajungând până la pământ.

Populația Jōmon din interior, folosind arcul și săgeata, apăruț cam în același timp cu olăritul, vânau în special mistrețul și cerbul. Din când în când ei mai mâncau și alte animale, de la broaște până la bursuci, la lupi, la leul siberian – se pare că, de fapt, întreaga gamă a bogatei faune japoneze. Câinele era singurul animal domestic în acea vreme.

Mulți, dacă nu cea mai mare parte a populației Jōmon, sălășluiau pe coastă și au devenit deosebit de pricepuți în utilizarea resurselor marine, începând cu scoicile și terminând cu peștele oceanic. S-au adaptat atât de bine la aceasta viață încât schelete Jōmon, datând în special din a doua jumătate a perioadei, prezintă dezvoltarea unei protecții osoase a mecanismelor urechii, sugerând scufundări regulate și dese.¹³ Motivul preferinței pentru coastă a fost acela că încălzirea climaterică survenită acum aproximativ 15.000 de ani, care a tăiat legăturile pe uscat cu continentul, a însemnat în același timp o creștere a temperaturii mărilor și o sporire a resurselor de natură marină. Scoicile, în special, au devenit o sursă majoră de hrană pentru mii de ani, lucru demonstrat de uriașele movilele de cochilii de la Natsushima, de lângă golful Tōkyō.

Clima a început din nou să se răcească acum vreo 5.000 de ani și nivelurile mării au scăzut. Atunci au început să fie folosite mai mult resursele uscatului. Oricum, mulți oameni Jōmon s-au întors pe litoral până într-o mică de ani, în ciuda climatului încă în curs de răcire. Ceea ce sugerează o preferință prelungită pentru viața de căutători costali și pescari.

Introducerea orezului, în urmă cu aproximativ 3.000 ani, s-a făcut, probabil, din China via Coreea, unde cultivarea acestuia începuse mai de mult, deși părerile asupra rutei sunt divizate.¹⁴ Mulți dintre japonezii de astăzi exploatează asocierea națională cu orezul și își închipuie ca acesta se cultiva din vremuri imemorabile, când, de fapt, Japonia a fost ultima dintre națiunile asiatice care a început să se ocupe de această cultură.

E înșelător să consideri perioada Jōmon ca fiind o entitate singulară fixă, conținând, în fapt, o varietate semnificativă, atât zonală cât și în timp.¹⁵ Diversitatea regională a reflectat în mod clar

condițiile locale, dând naștere, de exemplu, la subculturi ca cea bazată pe pescuitul la mare adâncime, de pe coasta de nord-est. Variația în timp a reflectat nu doar încălzirile și răcirile climatice, dar și dezvoltarea de noi tehnologii. De exemplu, țesătura de cânepă a survenit în jurul anului 5.000 î. Hr., iar obiectele lăcuite a apărut în preajma anului 4.000 î. Hr.

De asemenea și populația pare să fi fluctuat în timp, adesea din motive încă neclare. Deși estimările variază și sunt, de fapt, doar "supoziții probabile", ea se situa în jurul a 20.000 de oameni, la începutul perioadei, până la 100.000 în jurul anului 5.000 î. Hr., sărind de dublu aproape de anul 3.000 î. Hr. și scăzând până la 100.000 spre sfârșitul epocii. Mai mult, din motive din nou neclare, în această perioadă populația era masată mai ales în nord și nord-est.¹⁶

Alte mari schimbări în timp includ o conștientizare din ce în ce mai mare a supranaturalului. Asta a însemnat o înflorire a șamanismului și ritualismului, noi practici de înmormântare, misterioase cercuri de piatră în Japonia nordică și figurine care aveau, probabil, o semnificație magică. În unele locuri, reprezentări de șerpi par să sugereze cultul acestuia.¹⁷

Importanța sporită a ritualului religios a generat nevoia unei cunoașteri a procedurilor. Aceasta va ajuta la diferențierea pe niveluri de poziție în societate. Șefii tribali, împreună cu cei mai capabili vânători și producători se bucurau în mod clar de un statut social mai ridicat decât al majorității. Oricum, rămâne o chestiune contestată dacă societatea Jōmon era mai mult ierarhică sau egalitaristă.¹⁸

Foarte probabil ca de-a lungul unei atât de lungi perioade de timp precum cea Jōmon, diverse grupuri să fi migrat în Japonia, din diverse direcții, adăugând o oarecare diversitate etnică.¹⁹ Dispariția istmurilor n-ar fi trebuit să însemne o completă tăiere a legăturilor cu continentul. Căci, de exemplu, cineva a introdus orezul. Numărul acestor emigranți este sub semnul întrebării, dar nu par să fi fost prea numeroși, nici prea diferiți fizic, deoarece e posibil să fi existat un tip recognoscibil Jōmon.

Populația Jōmon ca entitate a fost descrisă constant ca fiind de statură scundă. Există diferențe generatoare de confuzie între înăl-

țimile furnizate de experți, dar, în general, bărbații Jōmon aveau, spre sfârșitul perioadei, o înălțime medie de 157 cm, iar femeile 148 cm.²⁰ Aceste dimensiuni contrastează cu cele ale imigranților Yayoi ce au venit mai apoi, în jurul anului 300 î. Hr., inițiind o nouă eră. Yayoi erau cu vreo 3 sau 4 cm mai înalți și prea puțin diferiți de japonezii moderni, descendenții lor de la începutul secolului XX.²¹

Populația Jōmon tipică era nu numai scundă de statură, ci și cu o aparență musculară îndesată. Aveau schelete greoaie, cu oasele picioarelor aplatizate și fețe pătrate lătarețe.

De fapt, oamenii Jōmon prezentau similitudini constructive cu modernii Ainu din Hokkaidō. Ceea ce nu este surprinzător, căci studii ale unor antropologi confirmă că aceștia sunt fără îndoială urmași ai populației Jōmon.²² Iată ce îi desparte de ceilalți japonezi moderni, din celelalte insule principale, care arată o mai puternică descendență din Yayoi. Nu este clar când anume au sosit în țară, sau exact de unde,²³ dar Ainu, în mod sigur, locuiesc în Japonia de foarte mult timp.

Ainu sunt, într-adevăr, japonezii originali. Timp de multe secole japonezii moderni derivați din Yayoi (cunoscuți în acest context ca japonezi Yamato) se vor fi opus acestui adevăr și vor fi încercat să-i marginalizeze sau chiar să-i ignore pe Ainu. Abia în 1997 japonezii indigeni²⁴ au recunoscut oficial statutul real al Ainu.

În Ainu vedem originile Jōmon ale Japoniei, care, însă, era încă departe de-a deveni o națiune. Perioada Yayoi următoare avea să contribuie mult mai mult la cristalizarea Japoniei pe care o cunoaștem astăzi.

1.4 NOI ÎNCEPUTURI:

PERIOADA YAYOI (cca.300 î. Hr. – cca. 300 d. Hr.)

În preajma anului 300 î.Hr., Japonia a fost cu adevărat invadată. Emigranții au sosit în mare număr de pe continent, diferiți ca aspect și din punct de vedere cultural de populația Jōmon. Erau mai ușori și mai înalți, cu fețe mai înguste. Cultura lor includea tehnologii ca prelucrarea bronzului și fierului și se baza mult mai mult pe cultivarea orezului decât cea japoneză.

Există o mare diversitate de opinii asupra naturii și scării acestei migrații și chiar asupra motivelor și originilor emigranților.²⁵ Imaginea este confuză, dar este clar totuși că aceștia au venit și erau pe cale de-a schimba Japonia Jōmon pentru totdeauna.

Numele perioadei în care au început aceste modificări se trage de la districtul Yayoi din Tōkyō, unde în 1884 s-a descoperit un alt fel de ceramică, simplă și roșcată, evident diferită de cea Jōmon. Numele nu transmite dinamismul perioadei deoarece pe atunci acesta nu fusese încă înțeles.

Epoca a fost întotdeauna puternic asociată cu orezul. La început s-a crezut că acesta a fost adus de emigranți, ceea ce, se știe acum, este o simplificare excesivă a problemei. Orezul fusese importat cu mai mult de o mie de ani mai devreme. Oricum, cultivarea lui a devenit pentru prima oară stabilă la scară semnificativă în timpul perioadei Yayoi,²⁶ în special în orezării și mai ales în sudul și vestul țării, oglindind clar preferințele noilor veniți. Avea să devină o bază de cultivare pentru urmașii japonezi, până în prezent.

Răspândirea orezului, ca și cea a bronzului și a fierului, a reflectat mișcarea probabilă a emigranților. Din sud-vest, ei au avansat destul de repede spre mijlocul insulei Honshū în preajma secolului I d. Hr., mai departe, spre nord, extinzându-se mult mai încet. Deși orezul, bronzul și fierul erau prezente aici devreme, ele n-au fost adoptate pe scară semnificativă, iar partea nordică a Japoniei a continuat să rămână în faza Jōmon până în jurul secolului al VIII-lea sau chiar mai târziu. Cu alte cuvinte, din punct de vedere al culturilor a existat un decalaj substanțial între nord și sud – evidențiat și astăzi de prezența populației Ainu în Hokkaidō.²⁷

Japonia are resurse mici de zăcămintele metalice, așa că uneltele metalice tindeau să fie asociate cu un statut social înalt. Posesia bunurilor metalice ce confereau "stare socială" nu reprezenta, însă, singurul factor în crescândă stratificare socială, caracteristica majoră a perioadei. Ca în toate structurile agricole, cultivarea orezului a favorizat o îngustare a resurselor de bază din comunitate, făcând-o mai ușor de controlat de către elitele sociale. În plus, s-au dovedit trebuincioase mult mai multe așezări permanente, dând orezului putere de simbol teritorial și – mai ales după ce populația a ajuns la aproximativ 2 milioane – impunând nevoia de apărare și

extindere a frontierelor. Asta a condus mai departe la o înmulțire a luptelor, în care cei ce posedau arme de metal – împreună cu abilitatea de-a aduna forțe războinice – și-au întărit și mai mult poziția. Apoi, bineînțeles, înmulțirea războaielor între triburi a condus la o ierarhizare intertribală, a învingătorilor și învingșilor.

În această lume din ce în ce mai stratificată, sclavia nu era neobișnuită. Atunci când întâlneau un superior, pe drum, persoanele cu apartenență socială mai modestă se dădeau la o parte și se înclinau – practică ce a continuat până în secolul al XIX-lea. Rangul se diferenția printr-o serie de titluri, iar bărbații cu statut înalt dețineau patru sau cinci neveste, spre deosebire de cei cu rang mai mic ce aveau doar două sau trei.²⁸

Un alt factor ce a contribuit la „etajare” a fost bogăția, rezultată în special în urma comerțului. Unele triburi au avut norocul de a se bucura de o parte din resursele limitate de metal ale Japoniei, pe teritoriul lor. Altele au beneficiat de pe urma noilor cuceriri tehnologice, cum ar fi cea a mătăsii, care se producea în Kyūshū, cam din primul secol al erei noastre. S-au făcut, de asemenea, progrese în tehnologia sticlei și în metalurgie. Toate acestea au mărit diversitatea produselor și au condus la înflorirea comerțului, atât cu continentul cât și în interiorul Japoniei, fiecare district având o piață proprie. Un asemenea centru de schimburi, Asahi din prefectura Aichi, reprezintă cea mai mare așezare Yayoi descoperită până în prezent, acoperind aproape 200 acri, față de cei 5 - 70 acri ai unei așezări tipice.

Combinatia de războaie intertribale, apariția elitelor și competiția pentru controlul resurselor au condus la o accentuată politizare. Multe căpetenii au intrat în vasalități tribale strategice cu vecinii, ceea ce a rezultat în formarea unor numeroase regate mici.²⁹

O bună parte din cunoștințele despre aceste regate, ca și cele despre viața în Japonia Yayoi sunt culese din documente chineze. Prima mențiune scrisă despre țară se găsește în *Han Shu* (Povestea lui Han), o istorie chineză întocmită în jurul anului 82 d. Hr. Aceasta făcea referire la țara lui Wa – însemnând pe atunci "ținutul piticilor",³⁰ – cum că ar cuprinde 100 de regate ai căror trimiși aduceau în mod regulat tribut la baza chineză Lo-lang din Corcea.³¹ O descriere mult mai detaliată este furnizată de *Wei Chih* (Istoria

Wei-ului, unul dintre cele trei regate ale vremii din China) din anul 297 d. Hr., într-o secțiune privind "barbarii estici" care mai include și diverse popoare din Coreea și Manciuria.³²

Wei Chih povestește despre o vizită a chinezilor We în Wa, în anul 240. În special se ocupă de cel mai puternic dintre cele 100 de regate, Hsieh-ma-t'ai, cunoscut de obicei în japoneză ca "Yamatai". Acesta era condus de către o regină-șaman nemăritată, numită Himiko. Era o figură mai degrabă misterioasă, care a ajuns la putere după mulți ani de războaie și care "se ocupa cu magia și vrăjitoria, fermecând poporul".³³ Trăind permanent într-o fortăreață, ea era păzită de 100 de bărbați și avea în serviciul său 1.000 de femei și un singur însoțitor bărbat. Prin acesta ea comunica cu restul lumii. Fiind preocupată de probleme spirituale, lăsa aspectele administrative ale guvernării în seama fratelui mai mic.

În anul 238, Himiko a trimis o delegație împăratului chinez să plătească tribut, urmând o practică menținută încă din anul 57 la unele căpetenii ale altor regate din Wa.³⁴ Ca urmare, la fel cu ceilalți conducători, ea a primit confirmarea oficială a statutului regal din partea Chinei. Totuși, spre deosebire de alții, se pare că a fost recunoscută ca suverană a întregului Wa, nu doar a unui regat constituent. A primit și daruri de la împărat, constând în diverse haine, bijuterii și oglinzi. Cadourile ei către împărat au inclus sclavi, haine și cinabru.

Conform istoricilor chinezi ea a murit în anul 248, în vârsta de 65 de ani, împreună cu 100 de sclavi sacrificați. După moartea sa a urmat haosul, până ce o fetiță de 13 ani, Iyo, rudă cu Himiko, a ajuns pe tron, după eșuarea succesiunii unui conducător bărbat, căruia poporul a refuzat să i se supună.

Yamatai era centrul de putere al Japoniei, multe, dacă nu majoritatea celorlalte regate, acordându-i supunere. A mai fost subiectul unei lungi controverse și cu privire la poziția sa degarece, în mod surprinzător, aceasta nu este clară. Descrierea călătoriei din *Wei Chih* poate fi foarte diferit interpretată. Majoritatea experților identifică Yamatai cu Yamato, în zona bazinului Nara, care avea să devină sediul primului stat japonez, câteva sute de ani mai târziu, dar alții îl văd localizat în nordul insulei Kyūshū.³⁵

Descrierile țării Wa/Japonia găsită în *Wei Chih* și alte documente chinezești diferă semnificativ în perioada Yayoi față de cele anterioare, marcând o trecere de la preistorie la istoria scrisă.

Perioada în sine a fost una intensă, chiar revoluționară, de mari schimbări petrecute într-o bucată scurtă de timp. Atunci s-a trecut de la vânătoare și cules la cultivare și de la unelte de piatră la unelte de metal. Așezările au devenit fixe, iar societatea s-a stratificat în mod clar. Aceste transformări au creat baza economică și tehnologică pentru unificarea socială și politică într-un stat.³⁶

1.5 APARIȚIA STATULUI TIMPURIU: PERIOADA KOFUN-YAMATO (cca. 300 – 710)

Când să fie înmormântată regina Himiko împreună cu 100 de sclavi a devenit evident că era nevoie de un mormânt mare – 100 de pași în diametru, conform cu *Wei Chih*. Ceea ce avea să constituie moda timp de mai multe secole. Pe măsură ce societatea continua să se stratifice, cei din vârf doreau să-și etaleze poziția și dincolo de orizontul vieții lor muritoare. Așa precum piramidele din anticul Egipt, au fost construite morminte uriașe. În cazul Japoniei era vorba despre movile foarte ridicate (*kofun*) înconjurată de figurine de lut cunoscute sub numele de *haniwa* ("cercuri de lut").

Haniwa sunt destul de misterioase, părând a fi o combinație între marcate de morminte și obiecte ce indică rangul unei persoane. Și în interiorul mormântului se găseau diverse lucruri, probabil pentru a fi utilizate pe lumea cealaltă. Multe dintre acestea erau tot conforme cu rangul, dar nu toate aveau acest rol ostentativ. Mormintele mai conțineau și importante cantități de arme, nelăsând nici un fel de dubiu cu privire la capacitatea elitei conducătoare de a-și menține poziția prin forță, în caz de nevoie.³⁷

Tumulii adăpostind morminte sunt simboluri fizice adecvate acestei perioade. Totuși, cea mai importantă trăsătură a epocii este apariția statului Yamato, numit după centrul de la Yamato, în bazinul Nara.

Preponderența lui Yamato formează miezul relatărilor *Kojiki* și *Nihon Shoki*. Am arătat mai devreme că acestea nu dau la iveală

prea mult despre procesul efectiv, ci numai victoria asupra unei baze inamice de la Izumo prin ceea ce pare a fi fost negocieri. Nici datele nu sunt prea sigure. Majoritatea experților crede că primul împărat ce poate fi autentificat este Suijin. În *Nihon Shoki* el apare ca cel de-al zecelea domnitor, iar moartea îi este împinsă spre echivalentului anului 30 d. Hr., în timp ce *Kojiki* furnizează data de 258 d. Hr. De fapt, mai plauzibil apare anul 318.³⁸

Unii cred că Suijin ar fi fost conducătorul unui grup de invadatori din secolul al IV-lea, din Coreea, cunoscuți drept “călăreții” și că acești “călăreți” au pus bazele statului Yamato.³⁹ Nu este imposibil, dar pare mai probabil ca Suijin să fi aparținut clanului Yamato și că acesta și-a sporit puterea și autoritatea treptat. Yamato se baza mult pe negocieri și convingere – și pe amenințare și coerciție, fără îndoială – mai degrabă decât pe confruntarea militară simplă. Metoda preferată pare să fi fost încorporarea de căpetenii locale, deja împământenită în perioada Yayoi, cărora li se ofereau locuri în ierarhia Yamato. Rangurile și titlurile erau folosite de către curtea din Yamato pentru a da membrilor potențial creatori de necazuri ai unor regimuri locale independente un interes personal în sistemul imperial în formare.⁴⁰

Tactica de a încorpora, atunci când este posibil, o amenințare puternică mai degrabă decât a o confrunța direct și de a se folosi de puterea unui adversar potențial mai degrabă decât a-l distruge pur și simplu este și astăzi o preferință puternică în Japonia.⁴¹ Identificarea sa într-o fază atât de timpurie a istoriei Japoniei stă mărturie asupra adâncimii acestei tradiții.

Rangurile și titlurile acordate regilor și căpetenilor locale încorporate în tabăra Yamato apăreau extrem de importante într-o epocă în care statutul social avea atâta greutate. Sistemul administrativ Yamato era extrem de ierarhizat⁴² și asta reprezintă o caracteristică ce se păstrează încă în preferințele japonezilor.

Datele nu sunt prea clare. Este probabil ca în secolele IV și V autoritatea Yamato să nu fi fost absolută, ci mai degrabă “prima între egali” în cadrul coaliției de clanuri. La începutul secolului al VI-lea totuși familia imperială Yamato pare să se fi erijat în singura importantă. Atunci conducătorii regiunii Izumo au început să trimită tribut șefului Yamato.⁴³

Un sentiment de statalitate este sugerat și de un poem atribuit împăratului Yūryaku (d. 456-79) de la sfârșitul secolului al V-lea.

Coșul tău și iarăși cu coșul tău frumușel,
Săpăliga și iarăși cu săpăliga ta frumușică,
Fătucă ce culegi ierburi de pe deal,
Te-aș întreba: Unde-i casa ta?
Nu vrei să-mi spui cum te cheamă?
Peste întinsul ținut Yamato
Eu domnesc în lung și-n lat.
Eu domnesc în lung și-n lat.
Eu însumi, ca stăpân al tău îți voi vorbi
Despre casa mea, despre numele meu.

Curând, statul Yamato și-a întărit poziția prin adoptarea și cultivarea budismului. Acesta era deosebit de agreat de Soga, un clan foarte puternic din structura Yamato. Soga era de origine coreeană, ca multe dintre familiile aristocratice ale timpului și probabil avea mai multe afinități cu budismul decât nativii japonezi. Căci din Coreea a fost introdus budismul la jumătatea secolului al VI-lea de către preoții învățați din regatul coreean Paekche. La adoptarea sa a contribuit foarte mult practica scrisului, și ea introdusă de către învățați din Paekche, un secol mai devreme.⁴⁵

Familia Soga a perceput budismul ca o metodă de a dezvolta o religie de stat care să le sporească autoritatea politică pe care, prin intermediul căsătoriilor între clanuri, începuseră să și-o afirme asupra familiei imperiale. Ei reprezentau, fără îndoială, un element persuasiv în acceptarea religiei de către familia imperială de la împăratul Yōmei (d. 585-7) încoace.

De partea sa, dinastia imperială privea budismul ca fiind foarte util politic căci oferea noii națiuni o ideologie unificatoare. Identificare sa cu familia imperială însemna și că difuzarea acestuia ajuta la răspândirea autorității imperiale. Mai mult și extrem de important, conferea un grad de demnitate și civilizație de stil chinez statului ce tocmai își făcea apariția.⁴⁶

Japonia voia foarte mult să fie luată în serios. Și asta nu numai pentru a descuraja orice posibilă invazie. Era o dorință onestă de a

realiza ce este mai bun, de a deveni o națiune puternică. Pentru aceasta în curând avea să adopte o serie de practici chinezești până când, în cele din urmă, va simți că este superioară Chinei și nu mai are nimic de învățat. Aici vedem din nou un exemplu de încorporare a punctelor tari ale altora, combinate cu dorința de a învăța și a fi într-o continuă emulație.

De-a lungul unei bune părți din perioada Kofun, China nu se găsea în cea mai avantajoasă dintre stări. De fapt, era cuprinsă de răzmerițe, centrele de forță schimbându-se ca și dinastiile, între sfârșitul perioadei Han târzii, 220, și începutul perioadei T'ang, 618. Un timp, țara a fost împărțită în trei regate, Wei, Wu și Shu Han.

Peninsula coreeană, în general cel mai apropiat punct de "contact extern" al Japoniei, era de asemenea caracterizată de existența a trei regate importante între 300 și 668. Acestea erau Paekche și Silla în sud și Koguryo (de unde derivă numele modern al Coreei) la nord. Între Silla și Paekche se găsea o zonă îngustă numită Kaya (Mimana în japoneză), care era o confederație de șase stătuțele sau regate mici.

În *Nihon Shoki*, Kaya este privită ca o colonie japoneză, ceea ce este, însă, puțin probabil.⁴⁷ La fel ca și presupusa invazie a Sillei de către legendara "Împărăteasă" Jingū, conducător-șaman din secolul al IV-lea. Multe aspecte ale relațiilor Japoniei cu aceste regate coreene sunt neclare, dar legăturile sale atât cu Kaya cât și cu Paekche sunt, în general, puternice și benefice. Japonia a profitat nu numai de pe urma introducerii scrisului și budismului, dar și de accesul la diverse surse de zăcămintele de fier.

Relațiile sale cu regatul Silla nu au fost foarte bune, dar când acesta a devenit dominant în peninsula coreeană, cu începere de la jumătatea secolului al VI-a, implicarea Japoniei a luat sfârșit. Definitiv a încetat un secol mai târziu, în 663, când flota japoneză a fost distrusă de către cea din Silla într-o bătălie navală dincolo de coasta coreeană. Atunci Silla s-a înstăpânit pe peninsula coreeană, punând capăt perioadei celor trei regate câțiva ani mai târziu. Din fericire pentru noii conducători Yamato, regatul Silla nu părea interesat să continue cu invadarea Japoniei – deși niponii s-au vădit precauți și au construit o bază fortificată defensivă în Kyūshū de

nord, cunoscută ca Dazaifu, care a devenit un important centru în secolele următoare.

Spiritul de competiție al Japoniei vizavi de China a fost vizibil cu pregnanță în activitățile celui de-al doilea fiu Yomei, prințul Shōtoku (Shōtoku Taishi, 574-622), care era, prin sânge, pe jumătate Soga. Probabil cea mai cunoscută figură a timpurilor, din 594 până la moartea sa în 622, Shōtoku a fost regent sub împărăteasa Suiko (d. 593-628). A contribuit mult nu numai la răspândirea budismului prin construcția de numeroase temple, dar și la promovarea a tot ce era chinezesc. Printre altele, a fost responsabil de restabilirea unor misiuni în China, acum reunificată, și pentru introducerea sistemului chinezesc de "rang conform cu acoperământul de cap" în care, așa cum sugerează și numele, rangul este indicat de forma pălăriei.

Lui Shōtoku i se mai atribuie și alcătuirea așa-numitei Constituții cu șaptesprezece articole din 604, menită să întărească guvernământul central. Avea un puternic iz chinezesc, mai ales confucianist.⁴⁸ Deși considerată o constituție, era mai degrabă un set de directive pentru oficialități, cu accentul pe armonie (*wa*) și loialitate față de autoritatea divină și, în consecință, legitimă a dinastiei imperiale. Ceva din natura sa apare clar din primele cuvinte ale Articolului unu, care îl citează pe Confucius și afirmă că "armonia trebuie prețuită", precum și din deschiderea Articolului opt, mai puțin măreață și cu un caracter mai specific:⁴⁹ "Miniștrii și funcționarii vor veni la curte dimineața devreme și se vor retrage târziu."

De timpuriu, clanul Soga deținea cea mai mare influență la curtea Yamato, adesea controlând însăși dinastia imperială. Totuși, în 645 a fost răsturnat printr-o lovitură de stat condusă de Fujiwara no Kamatari (614-99). Cei din familia Fujiwara vor domina viața la curte timp de mai multe secole. Totuși, nu au schimbat propensiunea clanului Soga pentru tot ce era chinezesc. Împreună cu viitorul Împărat Tenji (d. 661-71), Kamatari a instituit o sumedenie de reforme bazate pe modelul chinezesc de guvernare centrală. Acestea sunt cunoscute ca Reform(a)ele Taika (Marea prefacere) din 645.

O schimbare considerabilă a adus-o naționalizarea pământului. Războaiele de orez urmau să fie alocate de către guvern. La fiecare

șase ani toți bărbații adulți liberi primeau aproximativ 0,3 acri, iar femeile 0,2 acri. Alte reforme includeau impozitarea sub formă de produse și nu numai muncă, o restructurare a rangurilor și, contrastând cu practica anterioară a capitalei mobile, stabilirea unei capitale permanente (la Naniwa, Osaka de azi, deși, practic, aceasta nu a rămas capitala decât puțini ani). Mai mult, s-au dat ordine pentru studierea și înregistrarea pământului și populației. Practicile de impozitare și pretențiile de ranguri ale diverșilor oficiali locali au fost cercetate cu scopul de a elimina corupția. Armele neautorizate au fost confiscate.

S-au întocmit coduri de legi în stil chinezesc în legătură cu aceste reforme. Ele puneau accentul pe autoritatea împăratului și centralizarea puterii și se ocupau și de raționalizarea birocrăției. Aceste legi diverse sunt, în general, cunoscute ca *ritsuryō*, *ritsu* fiind, în general, directive penale, iar *ryō* instrucțiuni pentru oficialități⁵⁰. Deși nu au fost întotdeauna aplicate așa cum se intenționa, dispozițiile *ritsuryō* permiteau, în secolul al VIII-lea, unui mic grup de aproximativ 400 de oficialități să țină sub control o țară de aproape 5 milioane de oameni.⁵¹

Populația crescuse considerabil în perioada Yamato, de la 2-3 milioane la sfârșitul perioadei Yayoi. Deși puțini în comparație cu locuitorii Chinei, mai bine de 60 de milioane, cei 5 milioane sau așa ceva din Japonia la sfârșitul secolului al VII-lea reprezentau o cifră imensă comparativ cu populațiile europene ale timpului.⁵²

Sporirea demografică pare să se fi produs în valuri. Rata natalității era mare, dar la fel și cea a mortalității, mai ales în rândurile copiilor. Un factor important aici îl constituiau valurile de boli epidemice, cum ar fi variola transmisă prin contact extensiv cu continentul, față de care japonezii dezvoltaseră o prea mică sau chiar inexistentă imunitate.⁵³

În poezia lui Yamanoue Okura (aprox. 660-733) ne sunt prezentate idei despre cât de neajutorați sunt oamenii în fața pericolelor cauzate de aceste boli. Okura, un funcționar ridicat la rangul de mic aristocrat, de origine modestă însă, a fost unul dintre puținii poeți înainte de epoca modernă, care a scris despre viața de zi cu zi, inclusiv subiecte ocolite de alți poeți, cum ar fi boala și sărăcia. Mai mult, era un adevărat familist, unul dintre puținii

“oficialități-administratori” din istoria Japoniei care să fi lăsat un post de timpuriu și în mod deschis pentru a petrece ceva vreme cu familia.⁵⁴ El reprezintă o prețioasă sursă de informații despre “viața adevărată” în respectiva perioadă istorică. Iată ce scrie despre moartea puțin vârstnicului său fiu Furuhi⁵⁵.

Cele șapte comori

Pe care omul le prețuiește în această viață –

Ce înseamnă ele pentru mine?

Faruhi, scumpa perlă albă

Ce ni s-a născut

Nu mai voia să plece din patul nostru în zori,

Ci, fie în piciorușe, fie stând

Se juca și tropăia cu noi.

Odată cu luceafărul de seară,

Prinzându-ne de mâini

Ne spunea:

“Haideți în pat, tată și mamă,

Lăsați-mă să dorm între voi,

Precum dulcele mirt cu trei tulpini.”

Așa glăsuia el fermecat.

Și prin bine și prin rău

Îl vom vedea crescând,

Așa nădăjduiam

Precum îți anini speranța într-o măreață corabie.

Atunci, dincolo de orice închipuire,

Lovind cumplit, o pală neașteptată

De boală

L-a cuprins.

Fără să mă pricep și necunoscând nici un leac,

Mi-am prins mânecele cu albă cânepă,

Am luat oglinda în mâini

Și, ridicând ochii în sus,

M-am rugat zeilor din ceruri;

Cu fruntea plecată

Am adus osanale zeilor pământului.

“Ca el să fie sănătos sau bolnav

Stă în puterile voastre, o, zei.”

Așa mă văicăream în rugăciunile mele.

Nimic bun nu s-a ales, însă.

Băiatul a continuat să se topească văzând cu ochii,

Cu fiecare zori de zi, vorbind mai puțin

Până când viața i-a ajuns la soroc.

M-am ridicat, am sărit în sus, am bătut din picioare,

Am urlat, m-am tăvălit pe jos,

M-am bătut cu pumnii în piept și am jelit.

Dar copilul pe care îl țineam strâns

Zburase dincolo de atingerea mea.

Așa decurg lucrurile pe lumea asta?

Ăsta să fie mersul lumii?

Deși viața oamenilor obișnuiți se vădea departe de a fi ușoară, statul Yamato se formase, iar națiunea japoneză la fel. Societățile statale sunt, în general, caracterizate de unificare efectivă, stratificare socială și diferențierea categoriilor de populație, precum și legitimizarea puterii prin codul penal, miliție și constituția în vigoare, domnitorul guvernând cu ajutorul legii scrise.⁵⁶ La sfârșitul perioadei Kofun toate aceste cerințe erau îndeplinite. Numele modern de Nippon sau Nihon (Izvorul soarelui) începuse deja să fie utilizat la sfârșitul epocii.⁵⁷

Aceasta nu înseamnă, desigur, că toată lumea recunoștea națiunea ca atare, căci unii dintre cei îndepărtați din punct de vedere geografic de baza de putere Yamato au continuat să se considere independenți mai multe secole.⁵⁸ Totuși, structura era, cel puțin, operațională.

Familia imperială se găsea și ea bine stabilită pentru că spre sfârșitul epocii, Împăratul Temmu a ordonat scrierea cronicilor ce aveau să legitimeze dinastia imperială, oferindu-i origine divină. De fapt, cea mai lungă linie dinastică imperială din lume a devenit atât de bine împământenită că a supraviețuit până astăzi.

Poate apărea ciudat ca o familie imperială care a adoptat oficial budismul să se legitimeze prin zeii Shintō, dar aceasta este pur și simplu un alt exemplu de pragmatism japonez. Până astăzi japonezii

continuă să particularizeze religiile, folosind una într-un context și alta într-altul. Această "religiozitate pragmatică", la fel ca și evitarea distincției morale dintre bine și rău, care în alte culturi se bazează, de obicei, pe valori religioase are, evident, rădăcini adânci.

REZUMATUL PĂRȚII ÎNTÂI

În partea întâi am văzut cum s-a dezvoltat civilizația în Japonia de la primitivismul vânătorilor-culegători din Paleolitic la complicatul stat-curt. Cei 1.000 de ani de la 300 î. Hr. până la aproape 700 d. Hr. sunt considerați deosebit de importanți, incluzând elemente cheie de progres precum cele oferite în Tabelul 1.1 de mai jos.

*Tabel 1.1. Elemente cheie
din perioada 300 î. Hr. – aprox. 700 d. Hr.*

<i>Element</i>	<i>Perioada aproximativă</i>
Trecerea de la vânătoare și cules la agricultura relativ stabilă bazată pe orez	300 î. Hr. – 0 d. Hr.
Sosirea emigranților de pe continent	300 î. Hr.
Introducerea metalului	300 î. Hr.
Apariția regatelor	0 d. Hr.?
Stabilirea stratificării sociale	de la 0 d. Hr. încoace
Contact permanent cu culturile continentale	50 d. Hr. încoace
Apariția statului Yamato	300 – 500 d. Hr.
Introducerea scrisului	450 d. Hr.
Introducerea budismului	550 d. Hr.
Adoptarea sistemelor administrative- legale-politice chinezești	600-700 d. Hr.
Crearea unei mitologii pentru a legitima domnia Yamato prin atribuirea de autoritate divină	700 d. Hr.

Multe probleme sunt încă neclare, cum ar fi natura și scara emigrării Yayoi. Totuși, cunoștințele despre Japonia antică sunt în creștere. Se știe acum că multe presupuneri făcute mai devreme sunt incorecte.

Diversitatea și schimbările din trecutul Japoniei au fost pe deplin recunoscute. Există, totuși, și elemente de continuitate. Întronarea dinastiei Yamato, cea mai lungă descendență imperială din lume, oferă un element de constanță în toate perioadele succesive până în prezent. Anumite politici și preferințe, cum ar fi dorința de a învăța de la alții pentru a se întări și evitarea unei judecăți în ceea ce privește binele și răul, au și ele un impact considerabil asupra comportamentului japonez contemporan. Aceste politici și tipare comportamentale se bazează pe valorile și practicile rezumate în Tabelul 1.2.

Tabel 1.2 Valori și practici cheie ale perioadei antice

-
- evitarea judecății morale în ceea ce privește binele și răul
 - comportament pragmatic adaptat mai degrabă la situație decât bazat pe principii universale
 - încorporarea unei amenințări potențiale
 - adoptarea punctelor tari ale altora
 - dorința de a face din Japonia o națiune puternică și respectată
 - deschiderea spre a învăța
 - preferința pentru rang și ierarhie
 - abordarea practică a religiei
-

Pe scurt, am văzut cum a luat naștere o națiune cu caracteristici distincte.

PARTEA A DOUA

Despre curteni și războinici: Istorie timpurie și medievală (710-1600)

2.1 ÎNVĂȚÂND DE LA CHINEZI – ÎNTRE ANUMITE LIMITE: PERIOADA NARA (710-794)

Statulului Yamato îi trebuia o capitală. Fără aceasta sistemul centralizat de control nu ar fi avut substanță. În fazele finale ale perioadei Yamato existaseră ceva încercări de a stabili o capitală permanentă, dar toate au eșuat dintr-un motiv sau altul.¹

Apoi, în 710 capitala a fost mutată la Heijō, mai cunoscut ca Nara. Aceasta a fost modelată după Ch'ang-an, capitala chinezească T'ang. Avea o alcătuire similară de rețea dreptunghiulară, doar că cei 20 de kilometri pătrați ai săi reprezentau numai un sfert din suprafața Ch'ang-an.

În mai puțin de o sută de ani capitala s-a mutat din nou. Nara nu s-a dovedit a fi locul permanent căutat. Totuși, reprezintă un punct maxim al efortului japonez de a învăța de la China. Fizic, influența Chinei era vizibilă nu numai în aranjamentul orașului, dar și din clădirile mari cum ar fi Templul Tōdaiji – cea mai mare clădire de lemn din lume – și uriașa statuie de bronz a lui Budha pe care o conținea. Una peste alta, existența capitalei Nara poate că a fost efemeră, dar ea indică în mod clar că *ritsuryō* și alte reforme politice și juridice inspirate din China funcționau.

Tot în epoca Nara scrierea chineză a dus la apariția primelor cărți în Japonia, cronicile *Kojiki* și *Nihon Shoki* din 712 și 720. Acestea au fost urmate la scurt timp de primele antologii de poezie, *Kaifūsō* (Suave amintiri de poezie) din 751 și *Manyōshū* (Culegere de zece mii de frunze) din 759. Unele documente au fost chiar tipărite – o altă influență chinezească.²

Totuși, respectul pentru lucrurile chinezești nu a dus la imitații necugetate. În marea parte a cazurilor se operau modificări japoneze considerabile asupra “importurilor” chinezești.

De exemplu, sistemul de ierarhie bazat pe acoperământul de cap introdus mai devreme de Prințul Shotoku se baza, în teorie, pe merit și nu pe origine, ca și în China. Totuși, în practică și mai ales în timpul perioadei Nara, atât rangul cât și poziția în birocrația japoneză au devenit rapid determinate de către situația familială moștenită mai degrabă decât de meritul personal.³ Adică, meritocrația fondată pe examinări, caracteristică lumii birocratice a Chinei, nu prea era pe placul japonezilor. Ceea ce este o ironie, dat fiind locul de frunte ocupat de examene în Japonia modernă, dar de înțeles din perspectiva unor elite stabile ce doreau să-și mențină controlul și siguranța.⁴

Kojiki și mai ales *Manyōshū* deja poartă embrionii dezvoltării unui sistem distinct de scriere japonez, deși inspirat din caractere chineze. Și codurile de legi indică modificări semnificative, cum ar fi ușurătatea pedepselor în Japonia, relativ tolerantă moral, față de cele din China.⁵ Sistemul de alocare a pământului diferea însă, mai ales prin faptul că în Japonia femeilor li se acorda, iar în China regatului T'ang, deloc.

O altă modificare foarte importantă a practicii chineze era aceea a "mandatului cerului". În China, un împărat domnea prin mandat ceresc numai atâta timp cât se comporta meritoriu. Putea fi înlăturat dacă se observa că s-a abătut din calea virtuții. Ceea ce era ignorat în Japonia, unde domnitorii Yamato preferau să fie legitimați de descendența divină decât de judecata poporului.

Utilizarea genului masculin mai sus este deliberată, căci în China se preferau împărați de sex masculin. La fel și în Japonia. Deși acolo, foarte timpuriu au existat vreo jumătate de duzină de împărătese care au domnit, de la 770 până în prezent, numai două femei au ajuns pe tronul japonez, ambele pentru foarte scurt timp și numai cu numele.⁶

Desigur, viața nu se limita numai la curți. Cu toate progresele timpului, oamenii de rând aveau parte de multă suferință și foamete. De exemplu, un document din 730 dă o listă a nu mai puțin de 412 din 414 gospodării din Awa (în Prefectura Chiba de azi) care trăiau la ceea ce se crede a fi pragul subzistenței. Cifre similare, 996 din 1.019 sunt menționate în legătură cu Prefectura Fukui.⁷

Numai aproximativ 1,8 milioane de acri fuseseră defrișați pentru cultură de orez, deci practic nu exista suficient pământ pentru ca sistemul de alocare să funcționeze cum trebuie pe o durată mai lungă. Tehnologia agricolă era inefficientă, ceea ce însemna că defrișarea terenului și utilizarea sa lăsau mult de dorit. Chiar și o bună parte din pământul redat agriculturii a devenit curând sterp.⁸

Țăranii sufereau și ei din cauza impozitării strașnice, nu în mică parte datorată zelului budist neobișnuit al Împăratului Shōmu (d. 724-49). Shōmu a comandat construcția lui Tōdaiji și, de asemenea, a unui templu în fiecare provincie, cu imense cheltuieli. Entuziasmul său se datora în parte extremei suferințe a poporului în timpul uneia dintre cele mai teribile calamități din Japonia, Marea Epidemie de variolă din 735-7. Aceasta practic a exterminat populațiile din unele zone și a redus numărul total de locuitori al Japoniei cu aproape o treime.⁹ Shōmu s-a simțit cumva responsabil pentru asta precum și pentru numeroasele perioade de foamete și alte dezastre din tipul domniei sale și s-a îndreptat, cu ceea ce pare a fi fost pietate adevărată, spre budism.¹⁰

Câteodată veneau ajutoare împotriva foametei, iar în timpul unor dezastre extrem de serioase cum ar fi Marea Epidemie de variolă țăranii au fost chiar scutiți de impozite. Printr-o încercare de a mări stimulentele de utilizare a terenului, o modificare a legii din 743 a permis țăranilor care defrișau pământ să-l țină în posesiunea familiei lor pe veci. Acest amendament făcea parte dintr-un curent care accentua reluarea pământului în proprietatea privată.¹¹

Totuși, în general, povara fiscală a sporit pentru țărani care formau 95 la sută din populație în acea vreme. Nu îi ajută faptul că trebuia să compenseze scutirea de impozit prin plăți crescândă către instituții religioase și familii nobile ce dețineau pământ. Chinuși de recolte slabe și cereri fiscale ridicate, mulți țărani pur și simplu își părăseau bucățile de teren alocate, preferând în schimb securitatea și pretențiile mai mici ale unei munci agricole pe moșiile scutite de impozite ale templelor sau nobililor. De fapt, viața pe domeniile care nu plăteau impozite nu era în mod necesar mai bună pentru ei. Proprietarii particulari de teren puteau să pretindă propriile dări de la cei ce le lucrau pământul și unii se dovedeau chiar mai cruzi decât guvernul.

Yamanoue Okura, poetul Manyōshū cu preocupări sociale, care și-a scris marea parte a poeziei în perioada Nara timpurie, ne oferă o altă priveliște asupra vieții oamenilor de rând. Unul din poemele sale, "Dialog despre sărăcie", ia forma unei discuții între un suflet sărman și un altul și mai și. Iată ce spune cel sărac.¹²

Oricât de cuprinzătoare s-ar zice că sunt cerul și pământul
Mie mi se pare că au intrat la apă și-s tare micuțe.
Cât de arzătoare s-ar zice că sunt soarele și luna,
Pentru mine nu strălucesc niciodată.
O fi la fel pentru toți oamenii
Sau numai pentru mine?
Cu mult noroc, m-am născut bărbat
Și nu mai prejos decât tovarășii mei
Dar purtând haine fără mâneci, necăptușite
Numai pctice, precum algele fâțâindu-se sub undele mării,
Ce-mi atârnă scurgându-se de pe umeri
Sub un acoperiș desfundat,
Cu pereți aplecați.
Iată-mă cum zac pe paie
Întins pe pământul gol,
Cu părinții drept pernă,
Nevasta și copiii la picioare,
Toți ghemuiți în amărăciune și lacrimi.
Din vatră
Nu iese nici un fel de fum
Iar în ceaun
Un păianjen își țese pânza.
Fără nici un bob de ficturnă,
Ne jeluim ca sturzul.
Apoi, ca să pună capac, cum zice proverbul,
Vine mai marele satului
Cu o jordine în mână, la culcușul nostru
Și zbiară că-și vrea dările.
Să nu mai fie oare nici o speranță
Pe lumea asta?

Poemul lui Okura ne oferă o imagine prețioasă despre traiul din acele timpuri, caracterizat de boală sau de o puțin surâzătoare viziune budistă asupra lipsei de durată a vieții omului și lucrurilor materiale. O observație surprinzătoare este răspândita lipsă de respect față de bătrâni. Ca un confucianist în vârstă ce era, Okura se arată deosebit de sensibil la această deviere de la principiile confucianiste - ceea ce ne arată că existau limite în adoptarea manierelor chinezești. În "Elegie asupra scurtimii vieții omului" el deplânge trecerea tinereții, sosirea bătrâneții și traiul celor vârstnici.¹³

...cu toiage la brâu,
Bâjbâie de-a lungul drumului,
Batjocoriți aici, urâți mai încolo.
Asta-i mersul lumii...

Cea mai groaznică victimă a epocii pare, totuși, să fi fost guvernul central. Veniturile sale totale din impozite continuau să scadă. Sporita independență a moșilor particulare coroda respectul pentru autoritatea centrală. Fără îndoială agravată de intrigile dintre facțiunile de la curte, spre sfârșitul perioadei se simțea deja cum autoritatea guvernării centrale decăzuse.¹⁴ Ceea ce pare o ironie, căci perioada a reprezentat apogeul sistemului *ritsuryō*, menit să răspândească autoritatea imperială centrală în tot ținutul.

2.2 MĂRIREA ȘI DECĂDEREA CURȚII IMPERIALE: PERIOADA HEIAN (794-1185)

Împăratul Kammu (d. 781-806) s-a simțit deosebit de nefericit la Nara așa că în 784 a decis că este momentul să mute din nou capitala. Nimeni nu știe exact de ce. Poate că s-a simțit oprimat de numărul crescând de temple budiste, foarte puternice, din oraș. Și, pentru că în vremurile apropiate avuseră loc atât de multe dezastre poate că a simțit, pur și simplu, că purta ghinion. Oricum, a părăsit-o pe fugă.

După mai mulți ani de nehotărâre s-a construit, finalmente, o capitală în 794, înspre nord, la Heian, Kyōto de azi. Ca și Nara, a

fost ridicată în linii gen rețea. Spre deosebire de Nara, aceasta avea să rămână capitala oficială timp de mai bine de o mie de ani.

La Heian, curtea imperială a atins apogeul din mai multe puncte de vedere. În ceea ce privește rafinamentul, căutările artistice, eticheta rivaliza cu orice curte de oricând și de oriunde. Totuși, cu cât devenea mai distinsă, cu atât pierdea contactul cu realitatea și asta avea să o coste foarte scump.

Curtea de la Heian a dat omenirii o literatură timpurie dintre cele mai apreciate. De exemplu, pe la 1004 doamna Murasaki Shikibu a scris primul roman din lume *Genji Monogatari* (Povestea Prințului Genji). Din mia de pagini ce compune romanul, foarte multe descriu o viață de un rafinament desăvârșit.¹⁵

“Era târziu, în luna a treia. Grădina de primăvară a lui Murasaki prindea din ce în ce mai multă viață, umplându-se de muguri și de păsări cântătoare. Aiurea, primăvara se depărtase, spuneau celelalte doamne, așa că de ce oare rămăsese aici? Lui Genji îi părea rău că tinerele femei nu puteau avea decât o privire îndepărtată asupra mușchiului din insulă, în fiecare zi mai verde. Puse tâmplarii să lucreze ambarcațiuni chineze de plăcere și în ziua lansării la apă a adunat instrumentiștii palatului pentru a oferi muzica apelor. Prinți și curteni se înghesuiau să o asculte.”

Căci prinții și curtenii nu prea aveau altceva mare lucru de făcut. Deja curtea își pierduse adevăratele funcții de guvernare și se ocupa mai degrabă de amuzamente de diletanți.¹⁶ Nobilii zilei discutau despre calitățile florilor și ale scoicilor sau făceau cupe de vin să plutească pe cursuri de apă în miniatură ori compuneau versuri delicate. Valorile lor nu priveau în primul rând probleme de stat, ci un protocol corect, costumație adecvată, exprimare perfectă.

Între timp, în lumea adevărată, războinicii provinciali – primii samurai – deveneau din ce în ce mai puternici. Forța le sporea proporțional cu pierderea puterii de către guvernului central.

O cauză principală în spatele acestei schimbări a structurii puterii era creșterea accentuată a proprietății private asupra pământului. În secolul al X-lea a fost stopată alocarea de terenuri și spre sfârșitul perioadei aproape jumătate din tot pământul se găsea în proprietate privată.¹⁷ O bună parte din acest teren era scutită de

taxe, ceea ce însemna o scădere importantă a veniturilor din impozite pentru guvern.

Pământul putea fi luat în proprietate în mai multe feluri, inclusiv prin cumpărare, dar mai ales prin deschiderea de terenuri virgine. Practic, aceasta a rezultat în întărirea accentuată a familiilor puternice, pentru că, de obicei, ele erau singurele care posedau mijloacele pentru a achiziționa unelte și a închiria forța de muncă. Chiar și micii proprietari care reușeau să achiziționeze teren prin asanare adesea îl încredințau unor persoane mai puternice care puteau să-i asigure protecția.¹⁸

Trebuie să folosim cu precauție termenul de “puternic” pentru că în Japonia există de mult o distincție între puterea nominală (autoritate) și adevărata putere. Foarte posibil ca o familie nobilă importantă, rezidând în capitală, să aibă suficientă bogăție și autoritate să mobilizeze resurse pentru a asana un teren, dar asta nu înseamnă că are efectiv forța de a-l menține sub control. De aceea putere mai probabil dispunea un nobil local de mică anvergură, precum cei tocmiți ca administratori de domeniu.

Stăpânii marilor terenuri la țară stăteau mult sau chiar mereu la curte. Proprietatea în absență, controlul efectiv fiind în mâinile unor administratori de moșii sau custozi, a devenit astfel practica standard, mai ales pe măsură ce se progresa în timp.¹⁹ Această separare între posesiune și proprietate a fost o altă cauză ce explică ridicarea războinicului local în detrimentul nobilului centralizat.

Chiar și guvernatorii de provincii numiți de la curte au avut tendința, în timp, de a trimite înlocuitori în provinciile aflate în sarcina lor. Astfel, curtea devenea din ce în ce mai străină de afacerile provinciilor, iar controlul central asupra oamenilor și pământului din ce în ce mai slab în termeni reali.

Nu era pur și simplu o chestiune legată de faptul că și-ar fi pierdut curtea autoritatea față de provincii. În cadrul curții în sine, împăratului i-a scăzut mult din puterea personală. Existau două motive pentru asta.

Primul a fost utilizarea regenților, dusă la extrem de foarte influenta familie Fujiwara, care a dominat curtea o bună parte din perioada în discuție. Din această familie s-au recrutat multe

consoarte imperiale și împărătese. Apoi, în 858, Yoshifusa (804-72), capul familiei a aranjat aducerea pe tron a nepotului său de șapte ani, declarându-se imediat regent. Practica regentei Fujiwara a continuat și după acesta, devenind regulă până la sfârșitul secolului al XI-lea, în ciuda unor rezistențe ocazionale venite din partea familiei imperiale. În mod tipic, împărații erau născuți de mame Fujiwara. Un membru faimos al familiei Fujiwara, Michinaga (966-1028) s-a distins prin faptul că a avut nu mai puțin de patru fiice care s-au căsătorit cu împărați.

Al doilea motiv a fost abdicarea timpurie. Ca și în cazul tacticii regenților Fujiwara era înscăunat un împărat tânăr, numai că de data aceasta se găsea mai degrabă sub controlul unui împărat ce abdicase decât a unui regent. Această practică (*insei* sau "guvern mănăstiresc") a putut fi observată ocazional în vremurile timpurii, devenind foarte obișnuită de la sfârșitul secolului al XI-lea. A fost folosită de împărați care s-au retras de la domnie, cum ar fi Shirakawa (1053-1129, d. 1073-87) pentru a combate dominarea curții de către familia Fujiwara.²⁰

Aceste tehnici de regente și guvernare mănăstirească, precum și numeroasele jocuri ale puterii și intrigi de curte au dăunat inevitabil coeziunii și eficienței guvernării centrale și au contribuit mai departe la declinul controlului central real al națiunii.

Decăderea curții și a guvernării centrale a mers mână în mână cu tot ce era chinezesc. Până la jumătatea celei de-a doua părți a perioadei și mai bine era considerat un semn de distincție pentru un bărbat din aristocrație să fi cunoscător al limbii și literaturii chineze, ceva în sensul unei "educații clasice". Când un japonez se gândea la China, avea în minte China din vechime, nu cea contemporană. Atunci și China se găsea într-o epocă de declin dinastic, perioada T'ang terminându-se în 906. În secolul al IX-lea ambasadere oficiale în China luaseră sfârșit și alte misiuni nu vor mai fi purtate timp de câteva secole. Se părea că Japonia nu prea mai avea ce învăța de la China în această perioadă.²¹

Pe măsură ce influența chineză se subția, se ivea tot mai clar o identitate japoneză distinctă. Scrierea chineză a fost modificată în alfabetul japonez *kana*, mai ales datorită aristocratelor care nu erau

încurajate să utilizeze chineza.²² S-au născut forme distincte de pictograme. La fel și forme de poezie, mai ales cele bazate pe grupări de silabe în modele de șapte sau cinci și caracterizate de sugestie și exprimare laconică mai degrabă decât de bogăția și arhidecorația poeziei chineze.

Și-au făcut apariția valori estetice distincte cum ar fi *okashi* și mai ales (*mono no*) *aware*, estetici care mai există încă în Japonia modernă. *Okashi* se referă la ceva neobișnuit și este amuzant, în general, adesea cu un sens relativ trivial, cum ar fi o încălcare a etichetei. *Mono no aware* se exprimă prin simbolismul naturii și reprezintă o concepție asupra vieții ca fiind frumoasă, dar efemeră. O traducere "cuvânt cu cuvânt" ar fi "tristețea lucrurilor". Această estetică poate fi găsită și în altă parte – ca de exemplu în expresia latinească *lacrime rerum* (lacrimile lucrurilor) – dar ea este predominantă în Japonia. Termenul *aware* poate fi întâlnit de mai mult de o mie de ori în *Genji Monogatari*, dar parfumul său este probabil cel mai bine ilustrat de un poem timpuriu al poetei din secolul al IX-lea, Ono no Komachi.²³

Mugurii au pălit

În timp ce eu am îmbătrânit leneș,

Privind ploaia.

Atitudinile față de viață la baza *okashi* și *mono no aware* par a reflecta o influență budistă, mai ales *mappō* („ultima lege”). Aceasta prevestește declinul final al omenirii, suprema dovadă că existența omului este, în sine, fără de substanță. Ultima fază se preconiza a începe în Japonia în cea de-a doua jumătate a perioadei Heian, iar presimțirea nu se mărginea numai la curte. Un sentiment al iminenței lui *mappō* pătrunsese în bună parte din societate.²⁴

Poate că mulți aristocrați importanți de la curte au trăit vieți de nimic, dar nu același lucru e valabil în legătură cu acei nobili mărunți care fuseseră trimiși să gospodărească provinciile sau despre alți șefi locali puternici. Dând dovadă de o abordare mai realistă a vieții, ei erau preocupați de a pune mâna pe puterea adevărată. De fapt, acești aristocrați minori, adesea capetele unor ramuri colaterale ale familiilor Fujiwara sau imperială, includeau

familiile pe linie imperială secundară Minamoto (cunoscută și ca Genji) și Taira (cunoscută și ca Heike).²⁵ Excluzi de la dreptul de a ajunge la tron, ei purtau adesea pică nobililor importanți.

Li s-a permis să păstreze gărzii înarmate, de multe ori de origine aristocratică. Acestea, cunoscute ca *bushi* (războinici) sau *samurai* (curteni) au devenit din ce în ce mai tari prin alianțe. În cele din urmă s-au vădit suficient de puternice pentru a interveni în afacerile curții centrale.

Implicarea lor în treburile curții a dus finalmente la prăbușirea guvernării centrale. În 1156, pretendenți rivali dornici să capete conducerea familiei Fujiwara – încă influentă, deși trecută de culmea gloriei – se luptau pentru a obține controlul curții. Și-au asigurat ajutorul grupurilor militare provinciale rivale, Taira și Minamoto. Cei din Taira erau conduși de Taira no Kiyomori (1118-81) cu sediul în regiunea mării interioare de la vest. Căpetenia lui Minamoto era Minamoto no Tameyoshi (1096-1156) cu sediul în regiunea Kantō, spre est.

Din înclăștarea militară ce a urmat, grupul Taira a ieșit victorios în bună parte din cauza disensiunilor interne din tabăra Minamoto. Tameyoshi a fost executat. Kiyomori s-a stabilit în capitală, nu chiar ca șef suprem, dar pe o poziție foarte puternică.

Totuși, tabăra Taira era și ea divizată. În rândurile sale se numărau, de fapt, un Minamoto, fiul cel mai mare al lui Tameyoshi, Yoshitomo (1123-60). Yoshitomo a fost perceput de mulți ca principalul contribuitor la victoria asupra tatălui său, dar el s-a simțit prea puțin recompensat. Ca rezultat, în 1159 a atacat forțele Taira din capitală, însă a fost înfrânt și ucis de Kiyomori.

Ceea ce a urmat la scurt timp după – oricare ar fi detaliile precise – avea să schimbe istoria Japoniei.

După multe surse, Kiyomori pare să fi nutrit o pasiune grozavă pentru femei, mai ales concubina lui Yoshitomo, Tokiwa.²⁶ Se spune că ar fi amenințat să-i ucidă cei trei copii avuți cu Yoshitomo dacă nu i se oferea. Astfel, ea a cedat “avansurilor” lui. Mama vitregă a lui Kiyomori, Ike no Zenni, se zice că ar fi pledat, totuși, cauza copiilor lui Yoshitomo (șase în total).

Nu se știe dacă această parte a lucrurilor este adevărată sau nu, cert este că respectivul Kiyomori i-a cruțat pe toți cei șase.²⁷ Gestul

de omenie apare necaracteristic pentru cruzimea lui obișnuită. Ba a fost excepțional și comparativ cu actele standard ale timpului, căci atunci apărea ceva normal – chiar agreat de lege – să se elimine familia rivalilor înfrânți.²⁸

Mai important, avea să ducă finalmente la prăbușirea taberei Taira. Doi dintre fiii salvați, Minamoto no Yoritomo (1147-99, fiul fiicei unui preot) și Minamoto no Yoshitsune (1159-89, unul dintre cei trei fii ai lui Tokiwa) aveau să-i învingă pe Taira, făcând loc unei noi ere în istoria japoneză.

După victoria asupra lui Yoshitomo, Kiyomori s-a stabilit în capitală și în următorii douăzeci de ani sau așa ceva s-a cufundat în viața de curte, dominând-o. În 1180, la punctul maxim al puterii Taira, Kiyomori și-a adus pe tron propriul nepot de doi ani, Antoku (1178-85, d. 1180-3).

Un pretendent rival îndârjit, Prințul Mochihito (1151-80) a chemat pe Minamoto să-l sprijine. Yoritomo, care fusese exilat în peninsula Izu, a răspuns de grabă. Poate ajutat de simțământul general că Kiyomori a pierdut legătura cu provinciile, Yoritomo a atras de partea sa un mare număr de războinici, incluzându-l pe fratele său vitreg Yoshitsune.

Mochihito a fost ucis în același an, iar Kiyomori a decedat de febră anul următor, în timp ce Yoritomo a continuat campania împotriva Taira. Lupta s-a purtat ceva mai târziu din cauza foametei răspândite și a ciumei, dar în 1183 forțe Minamoto au pus mâna pe capitală. Taira, acum în frunte cu fiul lui Kiyomori, Tomomori (1151-85) au mers spre vest, luându-l pe tânărul Antoku cu ei. Minamoto i-a urmărit, iar Yoshitsune le-a administrat înfrângerea finală în 1185, într-o bătălie navală la Dannoura, dincolo de capul vestic al insulei Honshū. Tomomori s-a azvârlit în mare pentru a nu fi luat prizonier. O soartă asemănătoare îl aștepta și pe Antoku. Era în brațele bunicii sale, văduva lui Kiyomori, care s-a aruncat și ea în mare.

O relatare aproape contemporană a decesului lui Antoku ne oferă un puternic element de fatalism budist, mai ales când bunica îi explică de ce trebuie să moară.²⁹

“Maiestatea Ta nu știe că a fost renăscut pentru tronul imperial pe lumea asta ca rezultat al meritorilor Zece Virtuți practice în

viețile anterioare. Acum, totuși, o karma rea te cere... Japonia e mică precum un bob de mei, iar acum pare o vale a plângerii. Dedesubtul valurilor se găsește tărâmul pur al fericirii, o altă capitală unde nu există tristețe. Acolo îl duc pe suveranul meu.”

Nu era în mod necesar un fatalism pasiv sau negativ. Cum arată luptele pentru putere, unii dintre oamenii zilei nu se demonstau numai activi, ci de-a dreptul agresivi. Dar rezultatul lucrurilor se atribuia sorții. Deși budismul nu consideră oamenii răspunzători pentru acțiunile lor și pentru crearea propriei sorți, introducerea karmei și norocului în cauza și efectul evenimentelor servea la estomparea problemei responsabilității morale imediate.³⁰ Problemele de conștiință puteau fi evitate mai ușor când rezultatul evenimentelor era pus pe seama unei vieți anterioare. Asta se potrivește bine cu preferințele japoneze pentru evitarea judecății morale.

Foametea și ciuma care au oprit temporar luptele făceau parte dintr-o serie de dezastre naturale din ultimii ani ai perioadei Heian, adăugându-se dezastrelor cauzate de război. În 1180 s-au mai abătut asupra ținutului și un groaznic taifun, apoi în 1184 un cutremur și o sumedenie de incendii serioase și inundații cam tot pe atunci. Aceste evenimente au fost foarte plastic descrise într-o lucrare scrisă cu treizeci de ani mai târziu de un preot în retragere, Kamo no Chōmei (aprox. 1155-1216). *Hōjōki* a sa (Coliba de zece picioare pătrate) de la 1212 descrie foametea și ciuma din 1181-2:³¹

“...cerșetorii umpleau străzile, iar zarva lor era asurzitoare... Cetățeni onorabili, care altădată purtau pălării și pantofi, acum mergeau în picioarele goale, cerșind din casă în casă... și pe lângă pereți și pe drumuri vedeai peste tot trupurile celor ce muriseră de foame. Și cum nu le aduna nimeni, un miros pestilențial plutea peste străzi.”

Dată fiind combinația de dezastre naturale și Războiul Genpei (Minamoto-Taira) trebuie că mulți aveau impresia că lumea se întorsese pe dos și că ultima etapă a omenirii prezisă în *mappō* se apropia cu certitudine.

Amărăciunea generală și întunecimea acelor timpuri tulburi este reflectată de poezia deznădăjduită a lui Saigyō (1118-90). Aristocrat și fost membru al gărzii imperiale, care îi cunoscuse atât pe Taira no

Kiyomori cât și pe Minamoto no Yoritomo, Saigyō s-a retras din activitate pentru a duce viața de reclusiune a unui călugăr. Unul dintre cele mai cunoscute poeme ale sale este mult mai revelator decât puținele rânduri ar da de înțeles³²:

Într-un copac
Înălțându-se lângă un câmp pustiu
Gânguritul unui porumbel
Care-și cheamă semenii -
Seară teribilă, singuratică.

Într-un altul este și mai direct³³:

Vremuri când jalea neconținută
S-a abătut asupra întregii noastre lumi,
Peste care încă mai domnește
Luna atotstrălucitoare;
Priveliștea ei mă tulbură și mai mult.

Aceste vremuri sumbre au fost dominate de Minamoto no Yoritomo. Schimbările generate de el aveau să marcheze o nouă epocă în istoria Japoniei.

2.3 STATUL RĂZBOINIC: PERIOADA KAMAKURA (1185-1333)

În 1185 Minamoto no Yoritomo era figura cea mai puternică din teritoriu. Totuși, el nu a căutat să obțină tronul pentru sine sau descendenți, nici să-l distrugă. În schimb, dorea legitimarea puterii de către curte, prin intermediul titlului *sei tai-shōgun* (mare general cuceritor de barbari), prescurtat de obicei la “shōgun”.³⁴ Acesta i-a fost acordat în 1192. Natura specială a relației dintre legitimitate (autoritatea oficială) și puterea adevărată este, în Japonia, o trăsătură caracteristică a istoriei naționale și a societății.³⁵ În mod normal, o autoritate înaltă nu comportă un quantum similar de putere reală, dar, în schimb conferă legitimitate – deseori sub forma unui titlu și tot deseori sub presiune – celor care dețin puterea reală

și pretind că o utilizează în numele acelei înalte autorități. Faptul că autoritatea superioară este garanta legitimității celui ce deține puterea reală îi dă, de asemenea, o anumită garanție de protecție. Cel ce primea legitimitatea putea, la rândul său, s-o confere celor de sub el, și așa mai departe. Este, într-un anumit sens, o dispersare a responsabilității, iar în altul, o ordonare ierarhică a autorității. Yoritomo furnizează un exemplu deosebit de clar al procesului.

În special din cauza acestei nevoi de legitimitate – dar parțial și datorită vechii practici din Japonia de a menține, în mijlocul schimbării, un anumit grad de continuitate față de trecut – guvernarea sa a fost un amestec de vechi și nou. A devenit cunoscută drept *bakufu* (cartierul general de campanie), termen folosit pentru Cartierele Generale ale comandanților pe teren, teoretic reprezentând numai brațul militar al autorității centrale imperiale. Vechile instituții centrale rămăseseră, în mare parte, intacte, deși mult slăbite. Se păstrau fostele titluri, uneori cu alt înțeles. Kyōto era în continuare capitala oficială, acolo aflându-se și curtea.

Oricum, în practică, adevărata putere guvernantă ținea de acum de *bakufu* (shogunat), cu sediul nu în Kyōto, ci în Kamakura, în regiunea Kantō. Aceasta era baza tradițională de sprijin a lui Yoritomo, care, pe deasupra, bănuia mereu Kyōto de intrigi și influențe nedorite. Prefera, de aceea, să se țină la o distanță confortabilă de curte.³⁶

Altă noutate consta în faptul că miezul guvernării era format acum de un singur grup domn-vasali, împrăștiați de la un cap la altul al națiunii.³⁷ Yoritomo își recompensa supușii loiali cu proprietăți și slujbe oficiale cum ar fi *jitō* (administrator) și *shugo* (protector sau epistat). Aceștia administrau provinciile din jurisdicția lor pe baza obiceiurilor și a legilor militare locale, mai degrabă decât pe baza unor coduri legale impuse în mod centralizat, precum cele ale sistemului anterior, *ritsuryō*. De asemenea, ei colectau dări pentru *bakufu* și aveau dreptul să păstreze pentru sine o parte din producția pământului. În felul acesta, Yoritomo exercita un control, relativ direct, asupra unei bune părți din Japonia, erodând și mai mult veniturile familiilor de la curte și guvernării centrale.

Sistem era feudal și, din acest punct de vedere, Japonia se prezenta similar cu lumea vestică medievală.³⁸ Oricum, feudalismul

nipon se deosebea prin faptul că opera prin intermediul administrației civile centrale tradiționale. Legătura domn – vasal apărea, de asemenea, mult mai personală decât în Occident, unde era mai răspândit tipul de relație contractuală. În Japonia, aceasta avea un caracter paternalist aproape familial, iar unii dintre termenii pentru lord sau vasal includeau cuvintele părinte ("oya") și respectiv copil ("ko"). În același timp, și mai degrabă paradoxal, legăturile de familie nu par să fi contat prea mult în lumea războinicilor și astfel este probabil mai corect să considerăm această personalizare doar ca pe o expresie a aversiunii față de abstracțiune. Puterea familiei va fi mult exagerată de propaganda ulterioară.

Loialitatea individului reprezenta un factor major în controlul exercitat de Yoritomo asupra propriilor oameni. Posibil să nu fi avut o personalitate prea plăcută, dar pare, totuși, să se fi bucurat de o carismă puternică, care atrăgea oamenii. Oricum, a te baza pe loialitatea individuală ca mijloc de control nu prea duce la succes. Căci aceasta este inconsecventă, greu de instituționalizat și dispare în timp.

Parțial fiindcă a înțeles asta și parțial fiindcă avea o fire foarte suspicioasă de la natură, Yoritomo era în permanență atent la cel mai mic semn că puterea i-ar putea fi contestată. Asta l-a împins să se aștepte la tot ce e mai rău, chiar și din partea prietenilor apropiați și familiei, și să ia măsuri radicale împotriva lor.

Tratamentul aplicat fratelui vitreg, mai tânăr, Yoshitsune, este un exemplu relevant. Ațâtat de gelozia stărnită de popularitatea lui Yoshitsune și de larg recunoscuta sa bravura militară³⁹ și suspectându-l de complot, Yoritomo a dat ordin ca Yoshitsune să fie asasinat. În final, după patru ani petrecuți pe fugă, în 1189, Yoshitsune a fost înconjurat de trupele lui Yoritomo și ucis, împreună cu soția și copiii. Literatura japoneză avea să-l immortalizeze ca arhetip al eroului tragic.

Pentru a li se răspunde cu aceeași monedă, cei care l-au vânat pe Yoshitsune au fost și ei atacați și omorâți de Yoritomo, curând după aceea. Mai mulți dintre propriile rude și asociați ai lui Yoritomo au sfârșit prin a fi îndepărtați definitiv ca posibile amenințări.

Categoric, eliminarea rudelor de către Yoritomo nu a fost în interesul familiei. Atunci când a murit, în 1199, în urma unei căzături de pe cal – nu în bătălie, ci în condiții destul de neclare⁴⁰ – nu s-a găsit nici un urmaș Minamoto coresponsător. În urma sa

rămăseseră doi fii, Yoriie (1182-1204) și Sanetomo (1192-1219) și amândoi au devenit shōguni. Însă nici unul dintre ei nu era suficient de puternic sau matur pentru a obține controlul real, în haotica atmosferă de crimă și intrigă ce a urmat morții lui Yoritomo.

Nu era timpul celor slabi de inimă sau stăpâniți de preocupări sentimentale, cum ar fi legăturile de sânge. Atât Yoriie cât și Sanetomo au fost ținuti sub control și, în final, omorâți de propria familie. În spatele multor intrigi s-a aflat mama lor, văduva lui Yoritomo, Hōjō Masako (1157-1225). De fapt, ea ținea guvernul în mână și a devenit cunoscută sub numele de călugărița-shōgun (*ama shōgun*, referire la faptul că la moartea lui Yoritomo a depus jurământul de călugărire.)

Unul din tertipurile folosite de Masako a fost instituirea funcției de locțiitor (regent) al shōgun-ului. Asta a redus poziția de shōgun la una nominală, de obicei nobili ai curții manipulabili fiind numiți shōgun, dar controlul real fiind exercitat de Hōjō.

Regenții shōgunali Hōjō au devenit dominanți mai ales după 1221, supraviețuind unui atentat din partea împăratului retras Go-Toba (1180-1239, d.1183 -1198). Go-Toba își amintea de războiul Genpei când el fusese instalat ca împărat, copil fiind, după moartea lui Antoku și se opusese mult timp familiilor Minamoto și Hōjō. După încercarea sa lipsită de succes, shōgunatul a trimis un locțiitor în capitală pentru a ține curtea sub supraveghere. Go-Toba însuși a fost exilat în îndepărtata insulă Oki, dincolo de Prefectura Shimane de astăzi, unde până la urmă a și murit. El constituie o altă binecunoscută figura tragică a istoriei japoneze.

Deși, în mod cert, în interior se întâmplau multe, două dintre cele mai importante evenimente ale perioadei de supremație Hōjō au avut origine externă. Este vorba despre încercările de invazie mongolă din 1274 și 1281. Aceste amenințări din afară au ajutat probabil familia Hōjō să păstreze puterea la scară națională, fiindcă, împreună cu perioadele de pericol național dinainte și de după, au creat o stare de urgență națională care a prevalat asupra oricărei deosebiri de păreri interne timp de aproape treizeci de ani.

Atunci când nepotul lui Genghis-han, Kublai (1215-1294) a ajuns la putere ca împărat al Mongoliei Mari, în 1260, imperiul mongol încorpora deja Coreea, China de nord și mare parte din

Eurasia. Următoarea țintă principală a lui Kublai era partea sudică a Chinei, baza forțelor Sung (Song). Oricum, el și-a întors atenția și asupra Japoniei. În 1268 i-a trimis o epistolă "Regelui Japoniei", amenințând cu invazia dacă japonezii nu recunoșteau suzeranitatea mongolă și nu acceptau să-i plătească tribut.⁴¹ Autoritățile japoneze - atât curtea cât și shōgunatul - au ignorat scrisoarea precum și pe cele ce au urmat, însă shōgunatul a alertat militar coasta nordică a insulei Kyūshū, unde era de așteptat să se producă atacul.

Prima invazie a survenit în noiembrie 1274. Conform așteptărilor a avut loc în nord-vestul insulei Kyūshū. Cu această ocazie, Kublai a trimis cam 900 de vase din Coreea purtând aproximativ 40.000 de oameni. Au debarcat la Hakata și invadatorii au împins imediat defensiva japoneză spre interior. Însă, în loc să-și continue înaintarea în acea noapte, trupele mongole s-au întors la nave. La scurtă vreme, au suferit însemnate stricăciuni, precum și importante pierderi de vieți omenești din cauza unei furtuni violente. Invadatorii s-au retras în Coreea, cu efectivele reduse la o treime.

Japonezii, alarmați de inferioritatea lor în ce privește armamentul și tacticile de cavalerie,⁴² și-au intensificat pregătirile în vederea unui așteptat al doilea atac.

Forța de invazie mongolă din iunie 1281, care din nou a debarcat la Hakata, era considerabil mai mare. Cuprindea nu mai puțin de 4.400 de vase de război și cam 140.000 de oameni. La această dată, Kublai își asigurase victoria asupra casei Sung, în 1279, devenind întemeietorul unei noi dinastii de conducători ai Chinei. De asemenea, suportase insulta ca trimișii săi în Japonia să fi fost decapitați în 1275 și din nou în 1279. De data asta era pus pe treabă.

Dar, oricât de puternice ar fi fost forțele mongole, s-au ciocnit de o rezistență considerabilă și au fost incapabile să asigure un cap de pod. Câteva săptămâni mai târziu au sosit întăriri din sudul Chinei, însă exact când invadatorii plănuiau un masiv atac combinat s-a pornit o altă furtună, ce s-a transformat rapid într-un tifun, distrugând majoritatea flotei. Din nou au fost obligați să se retragă, acum pierzând mai bine de jumătate din oameni.

Cele două înfrângeri ale forțelor mongole s-au datorat pe de o parte curajoasei rezistențe japoneze și pe de alta, faptului că s-au încrezut în recent subjugatele trupe coreene și chineze, care au vădit

o slabă adeziune la cauza mongolă. Oricum, cele două furtuni au influențat major și de netăgăduit rezultatul. Intemperiiile cu vânt au început să fie cunoscute drept *shinpū* sau *kamikaze* = vânt divin, reflectând o credință japoneză, cum că Japonia ar fi "pământul zeilor", protejat de ei. Același termen va fi folosit mai târziu, în timpul celui de-al doilea război mondial, de piloții sinucigași care și-au dat viața pentru același scop al ocrotirii națiunii.

Kublai nu a renunțat însă la intenția de a invada Japonia și a plănuit un număr de atacuri ulterioare. De fiecare dată a fost deturnat de instabilitatea din diverse părți ale imperiului său. Japonezii îi cunoșteau intențiile și au menținut starea de alertă cel puțin până la moartea lui, în 1294, după care interesul mongol în această țară pare să fi dispărut.

Victoriile Japoniei și supraviețuirea au fost rezultatul unui amestec de luptă curajoasă din partea lor, slabă organizare și moral scăzut din partea inamicului, precum și noroc curat. Fără discuție că același lucru este valabil pentru majoritatea victoriilor militare indiferent de timp și de loc, dar în cazul Japoniei au fost favorizate în mod special de șansă și circumstanțe.

Amenințările externe vor fi ajutat la prevenirea luptelor interne, dar au contribuit, fără doar și poate, la creșterea nemulțumirilor față de shogunatul Hōjō. Costul financiar al apărării și alertei militare de lungă durată a fost foarte mare și a epuizat serios finanțele shogunatului, care n-a mai putut să ofere răsplata promisă familiilor războinicilor sau măcar compensațiile pentru contribuția lor la apărarea națională. Faptul s-a dovedit extrem de supărător pentru aceste familii, care simțeau că ele însele, mai degrabă decât Hōjō, câștigaseră victoria. Un plus de nemulțumire a cauzat și decizia Hōjō de a instala locțiitori shogunali în Kyūshū și de-a concentra și mai multe posturi în propriile mâini.

În ciuda problemelor financiare ale shogunatului și ale multor familii războinice, situația economică a națiunii, ca un tot, s-a îmbunătățit în această perioadă, parțial ca rezultat al păcii relative și stabilității ce au dominat în sistemul *jitō-shugo*.⁴³ Moșiile (*shōen*) au devenit mai productive, deși erau încă departe de o eficiență deplină. Creșterea productivității a impulsionat prosperitatea

comercianților maritimi, care distribuiau națiunii orezul și alte bunuri. Breslele au devenit mai puternice și ele.

Viața oamenilor simpli în perioada Kamakura a fost marcată de apariția noilor forme de budism japonez. Caracteristica aparte a acestora era că se adresau maselor largi, prin opoziție cu budismul perioadei Heian, care fusese în general ezoteric și îndreptat în special spre clasa conducătoare. Secta Jōdo (Pământ pur), fondată de preotul Hōnen (1133-1212), credea că salvarea poate fi obținută prin scandarea numelui lui Amida Budha. Secta Jōdo Shin (Adevăratul pământ pur), fondată de discipolul lui Hōnen, Shinran (1173-1263), a simplificat mai mult procedura la o singură invocare sinceră a numelui lui Amida. Tipul de budism promovat de Nichiren (1222-1282) era cam la fel de simplu, dar se concentra pe Lotus Sutra în loc de Amida.

Nu toate formele de budism întemeiate în perioada Kamakura au prins la mase. Budismul Zen, cu accentul pe austeritate și autodisciplină, se adresa mai degrabă războinicilor decât oamenilor simpli. Elemente de Zen fuseseră prezente în Japonia de câteva secole, dar această religie s-a înrădăcinat în special după două călătorii în China întreprinse de preotul Eisai (1141-1215), după care s-a dezvoltat într-un număr de secte.

Nemulțumirea față de regenții shogunali Hōjō s-a exacerbă sub neobișnuit de agresivul împărat Go-Daigo (1288-1339). Ajuns pe tron în 1318, el era hotărât să restabilească conducerea directă imperială.⁴⁴ Și-a tras inspirația de la fostul împărat Go-Toba, care arătase o pornire similară – deși fără succes – cu 100 de ani mai devreme.

Go-Daigo a încercat de două ori să conteste shogunatul, în 1324 și 1331, dar a eșuat în ambele ocazii. Ca și Go-Toba mai înainte a fost exilat pe insulele Ōki. Totuși, spre deosebire de Go-Toba, Go-Daigo a reușit să scape și să adune destui susținători, în vestul insulei Honshū.

În 1333, shogunatul Kamakura a trimis pe unul dintre cei mai capabili generali ai săi, Ashikaga Takauji (1305-1358) să rezolve situația. Takauji, tânărul șef al unei ramuri a familiei Minamoto, era un oportunist. Dându-și seama că, împreună cu Go-Daigo, dispunea de o forță militară considerabilă, el a trădat shogunatul și,

declarându-și sprijinul pentru Go-Daigo, a atacat reprezentanța shogunatului în Kyōto. În decurs de câteva săptămâni un alt general tânăr și puternic cu descendență Minamoto, Nitta Yoshisada (1301-1338) s-a răzvrătit, de asemenea, împotriva shogunatului și i-a distrus baza din Kamakura.

Se apropia o nouă eră.

2.4 O NAȚIUNE ÎN RĂZBOI CU EA ÎNSĂȘI: PERIOADA MUROMACHI (1333-1568)

În 1333 Go-Daigo s-a întors la Kyōto, cu sprijinul lui Ashikaga Takauji și al lui Nitta Yoshisada. El spera să restabilească guvernarea directă imperială. Încercarea avea să se dovedească de scurtă durată deoarece în curând el a pierdut sprijinul lui Takauji. Acesta dorea să i se acorde titlul de shōgun. Go-Daigo i-a refuzat cererea, fiindcă se străduia să evite orice slăbire a cărmuirii imperiale directe, prin intermediul shogunilor, regenților sau retragerii împăratului.⁴⁵ Astfel respins, Takauji a întors spatele guvernării centrale a lui Go-Daigo, preferând, în mod demonstrativ, să rămână în est, după ce se întorsese la Kamakura pentru a înăbuși în fașă o scurtă recrudescență a susținerii familiei Hōjō.

Go-Daigo a considerat că Takauji îl sfidează și l-a trimis imediat pe Nitta Yoshisada – uneori aliatul, alteori rivalul lui Takauji – să-l aducă la supunere. Takauji a câștigat, învingându-l pe Yoshisada și obligându-l să fugă. Yoshisada a fost în cele din urmă omorât, în 1338, de către unul dintre aliații lui Takauji. Acesta a cucerit apoi Kyōto, forțându-l pe Go-Daigo să se retragă la Yoshino în munții dens împăduriți, situați la aproximativ 100 km sud de Kyōto. Aici, Takauji a instalat cu promptitudine ca împărat un membru al unei ramuri rivale a familiei imperiale, Kōmyō (1322-80, domnind între 1336-48), care în 1338 i-a acordat, în sfârșit mult, râvnitul titlu de shogun.

Este incontestabil că Takauji a fost un oportunist, gata să-și schimbe alianțele după circumstanțele favorabile propriei persoane. Dar el nu era nici pe departe o excepție – poate doar în ce privește succesul obținut. În zilele noastre opinia generală este că samuraii erau oameni absolut loiali. Fără tăgadă mulți dintre ei chiar erau, și

își sacrificau viețile în slujba domnilor lor. Totuși, era practică obișnuită printre samuraii evului mediu să-și schimbe tabăra. Cifrele furnizate în povestirea militară de mijloc de secol XIV, *Taiheiki* arată că într-o luptă împotriva lui Takauji (la Hakone), din cei 70.000 de oameni ai lui Nitta Yoshisada au rămas abia 100, în ciuda superiorității deținute asupra celor 60.000 ai lui Takauji. Chiar acceptând faptul că cifrele ar putea fi “înflorite”, rezultatul nu se poate explica decât prin dezertări masive.⁴⁶

Ceea ce demonstrează clar limitele loialității individului – și, o dată în plus, prevalența pragmatismului asupra principiului. Avem de-a face cu un deosebire flagrantă între realitate și imaginea populară a unui samurai. Apare aici un contrast amar între samuraiul medieval tipic și luptătorul japonez din al doilea război mondial, care pare să fi fost mult mai pregătit să moară decât samuraiul a cărui tradiție credea, în mod eronat, că o respectă. Ca și puterea familiei, loialitatea fanatică a multor soldați din secolul XX reflectă faptul că liderii de mai târziu ai Japoniei aveau să reînvețe valoarea îndoctrînării – fenomen nu atât de clar în evul mediu, unde frica și interesul personal par să fi constituit determinări comportamentale mai puternice.

Taiheiki nu numai că ne spune câte ceva despre valorile samurailor, dar ne furnizează o privire asupra vieții țăranilor medievali în timpul războiului.⁴⁷ Îi prezintă ca lucrători agricoli înrolați de către armatele în marș sau deposeați de bunuri, rechiziționate în folosul armatei. Apoi îi arată omorâți fără motiv de către militari nedisciplinați. Și-i mai descrie căutând în gunoaie după pradă sau furând de la fugarii învinși. Pentru că și ei, în felul lor, erau oportuniști.

Pe un astfel de fundal, Go-Daigo a părăsit Kyōto pentru Yoshino. Aici el a instalat o curte în exil, cu rezultatul că acum existau doi împărați în același timp. Această dualitate urma să continue până în 1392, când curțile rivale, cunoscute ca “de nord” (Kyōto) și “de sud” (Yoshino), s-au “împăcat”. Mai exact, претенzenților din ramura sudică li s-a promis succesiune alternativă cu претенzenții din ramura nordică, de către, pe atunci al treilea shogun Ashikaga, nepotul lui Takauji, Yoshimitsu (1358-1408, domnind între 1369-1395). Yoshimitsu nu și-a onorat promisiunea și curând ramura sudică s-a stins.

Spre deosebire de Minamoto și Hōjō dinaintea lui, Takauji a preferat să-și întemeieze shogunatul la Kyōto, localizat în cele din urmă în zona Muromachi a orașului. Din punct de vedere administrativ el a folosit multe dintre structurile și birourile existente, cum ar fi *jitō* și *shugo*.

Totuși, relația sa cu *shugo* a fost problematică, deoarece el nu avea nici pământ de oferit ca recompensă și nici nu poseda carisma lui Yoritomo. Adică nu le putea nici cumpăra, nici comanda loialitatea. Unii dintre *shugo* erau, discutabil, la fel de puternici ca și el însuși. Takauji și majoritatea succesorilor săi s-au dovedit a fi slabi conducători și au exercitat foarte puțin control real. Disputele, chiar în interiorul shogunatului, erau numeroase. După o astfel de ceartă Takauji a aranjat asasinarea propriului frate Tadayoshi (1306-1352), continuând tradiția de "familia are prioritate", când venea vorba de eliminarea dușmanilor.

Cu câteva excepții, puterea reală a shogunilor a scăzut constant cu trecerea timpului. Importantele familii *shugo*, cum ar fi Hosokawa, care au ocupat adesea poziția de locțiitor shogunal, au exercitat influențe mari asupra shogunatului. Una dintre acestea, Yamana, controla nu mai puțin de unsprezece provincii din cele șaizeci și șase existente la acea dată.

Yoshimitsu a făcut excepție de la ideea de shogunat în declin. Acesta nu numai pentru că a reunit cele două curți, dar a încercat să și limiteze puterea familiilor *shugo* prin străvechea metodă a statului Yamato de a "acorda" multora dintre aceștia funcții la curte, obligându-i astfel să locuiască în Kyōto, unde îi putea ține sub observație. Pentru a-și întări puterea personală a înființat postul de "shogun în retragere", pe care l-a ocupat el însuși în 1395, după abdicarea în favoarea fiului său de 9 ani. Apoi a construit în Kyōto, Kinkakuji sau "pavilionul de aur", faimos în întreaga lume, în stilul somptuos al palatelor împăraților în retragere din vechime.

O altă mișcare interesantă a lui Yoshimitsu a fost de-a profesa supunere împăratului Chinei. Într-o scrisoare din 1403 adresată curții Ming s-a autointitulat „Rege al Japoniei, supus al dumnea-voastră”.⁴⁸ Poate că această autodescriere a compromis suveranitatea japoneză, dar a format și o bază pentru shogunat în relațiile cu puteri străine de a acționa independent de curtea imperială.⁴⁹

Dar, după moartea lui Yoshimitsu, în 1408, puterea shogunală a decăzut în mod vizibil. Ordinele emise de shogun erau adesea ignorate, și, în unele cazuri, au fost chiar efectiv anulate de curte, care era ea însăși slabă. De exemplu, în 1443 shogunatul a interzis spectacolele unei trupe de actori în timpul sărbătorii de anul nou, dar curtea și-a dat permisiunea, iar spectacolele au continuat.⁵⁰

Familiile provinciale au devenit tot mai puternice, fiind un fel de precursori ai domnilor feudali ("*daimyō*") de mai târziu. Ținuturile, teoretic proprietatea în absență a familiilor nobilei curți, erau, de fapt dezmembrate, pe măsură ce puterea domnilor locali creștea. Venitul produs nu mai era oferit proprietarilor neprezenți. Țăranii însă continuau să-și plătească taxele. De fapt, lucrurile s-au înrăutățit, conducând la numeroase răscoale. Asta în ciuda creșterii productivității agricole – sau poate din cauza acesteia – datorată îmbunătățirii uneltelor agricole, îngrășămintelor și unor noi soiuri de orez.

Necontrolate de vreo autoritate shogunală, familiile provinciale luptau din ce în ce mai mult una împotriva celeilalte, în timp ce alianțe fragile se încheiau și se destrămau. Indecisul război civil Onin, dintre 1467-1477, a ruinat bună parte din Kyōto și a dezvăluit incapacitatea shōgunatului de a potoli neliniștea civilă. În următoarea sută de ani – cunoscută ca era *Sengoku* (a Statelor războinice) – aveau să aibă loc o serie aproape continuă de grave tulburări publice.

În această epocă dominată de războinici, budismul Zen se adresa tot războinicului. Ideile Zen, precum simplitatea, stăpânirea de sine, disciplina și meditația contrastau cu dezordinea și confuzia reală din țară. Era epoca idealurilor estetice *wabi* (gust potolit), *kare* (însemnând literal ofilit sau uscat, dar având conotațiile de aspru, neîmpodobit și natural), *sabi* (simplitate elegantă) și *yūgen* (transcendență elegantă și liniștită), idealuri ce caracterizează încă bună parte din cultura japoneză de astăzi. Multe dintre acestea, mai ales cele de stăpânire de sine și *yūgen*, sunt de asemenea bine cunoscute caracteristici ale dramei *nō*, care s-a dezvoltat în această perioadă. Piese de *nō* se bazau, de multe ori, pe întâmplări militare tragice și deseori abordau tema răsplății dincolo de viață.

Transcendența dramei *nō* a fost copiată de un număr de călugări și poeți printr-o evadare din lumea reală. Aceștia expuneau o și mai profundă plictiseală de viață decât Saigyō într-o perioadă anterioară. De exemplu, călugărul budist Zekkai (1336-1405) scria:⁵¹

Am zăvorât poarta peste o sută de vârfuri
Să locuiesc aici, cu nori și păsări.
Toată ziua privesc colinele
În timp ce adieri pure străbat ușa de bambus.
O cină din flori de pin,
Rase călugărești în nuanța castanei
Ce vis conține lumea
Să mă atragă din aste pante-ntunecate?

Un poem anonim descoperit într-un registru funerar, scris în preajma anului 1500, în timpul erei Sengoku, oferă o alegorie a disputei civile ce caracteriza națiunea:

O pasăre cu un
Singur trup dar
Două ciocuri
Ciugulindu-se
De moarte.

Vesticii au apărut pentru prima dată în Japonia în timpul tulburărilor specifice erei Sengoku. În septembrie 1543 o joncă chinezească, deviată din cursul său spre portul chinezesc Ningpo (Ningbo), a eșuat pe insula Tanegashima în largul insulei sudice, Kyūshū. La bord se găseau echipajul chinezesc și trei negustori portughezi.⁵² Aduceau cu ei arme de foc, mai sofisticate decât cele ale mongolilor, cu câteva sute de ani mai înainte, iar acestea au fost în curând adoptate și chiar fabricate de câțiva dintre domnii războinici japonezi. Tot ei au fost cei care au introdus creștinismul ce urma să fie mai sistematic răspândit din 1549 de iezuitul Francis Xavier (1506-1552, sfântul de mai târziu).

Acești primi europeni au dat peste un ținut sfâșiat de război civil, o țară a domnilor războinici care nu recunoșteau guvernarea centrală, ci pur și simplu acaparau cât mai multe moșii învecinate, fie prin forța armelor, fie prin trădare.⁵³ Iar țara aceasta avea mare nevoie de reunificare.

2.5 REUNIFICAREA NAȚIUNII: PERIOADA AZUCHI-MO-MOYAMA (1568-1600)

O țară divizată este una ușor de cucerit, dar spre norocul Japoniei, puterile europene ale zilei nu păreau interesate să încerce s-o cucerească. Într-adevăr, Columb deschisese drumul spre exploatarea bogățiilor fabuloase ale Cathay-ului (China) și Cipangu-lui (Japonia) lui Marco Polo, dar fusese abătut din drum de descoperirea Lumii Noi. Acest nou tărâm avea bogății proprii. Mai mult, promitea să fie mai ușor de cucerit și exploatat decât Japonia, micuță și populată de războinici feroce.

Oricum, nu după mult timp țara urma să fie reunificată. Faptul s-a datorat acumulărilor succesive a trei conducători militari: Oda Nobunaga (1534-82), Toyotomi Hideyoshi (1536-98) și Tokugawa Ieyasu (1542-1616), fiecare cu propria metodă, reflectându-i personalitatea. În Japonia există o zicătoare bine cunoscută că dacă o pasăre cântătoare nu vrea să cânte Nobunaga ar ucide-o, Hideyoshi ar convinge-o să cânte, iar Ieyasu ar aștepta, pur și simplu, ca ea să înceapă să cânte.⁵⁴

Nobunaga era *daimyō* în provincia Owari (parte a Prefecturii Aichi de astăzi). Tactician vicelan, se ridicase de la un statut relativ minor până la a deține o putere considerabilă, printr-un număr de victorii asupra unor *daimyō* rivali. Una dintre victoriile sale cele mai importante a fost asupra forțelor lui Imagawa Yoshimoto (1519-60), în bătălia de la Okehazama (lângă Nagoya) în 1560, în care trupele sale, mult depășite numeric, au reușit să le încercuiască pe cele ale lui Imagawa. În 1568, Nobunaga a asediat cu succes Kyōto, în sprijinul lui Ashikaga Yoshiaki (1537-97), unul dintre cei ce revendicau titlul de shogun – poziție încă deținută, deși nominal, de membri ai diverselor ramuri ale familiei Ashikaga. Yoshiaki a fost

pe merit instalat shogun. Oricum, de la început apăruse evident faptul că Nobunaga deținea puterea reală. Acesta chiar a emis directive și l-a admonestat public pe Yoshiaki. Apoi, după numai 5 ani, în 1573, Nobunaga l-a îndepărtat din capitală, pentru a se alia cu familia Takeda, inamici tradiționali ai clanului Oda.

Yoshiaki a continuat să se bucure de titlul de shogun până în 1588, dar în termeni reali expulzarea sa a însemnat sfârșitul shogunatului Ashikaga, devenit deja lipsit de sens.

Nobunaga era un om extraordinar, tipul războinicului absolut, fără seamăn când venea vorba despre brutalitate și interes personal. Omorâse membrii ai propriei familii (cum ar fi fratele mai mic Nobuyuki, în 1557), însă asta nu era ceva neobișnuit. Ieșit din comun apare obiceiul său de-a arde de vii aproape 20.000 dintre dușmanii învinși, inclusiv civili care fuseseră din întâmplare prinși în vâltoare.⁵⁵ Avea o înclinație desosebită pentru masacrarea preoților budiști, deoarece îi considerau stânjenitori și potențial periculoși din cauza unei istorii de revolte populare de inspirație budistă, în ultima aproximativ o sută de ani.⁵⁶ Budiștii constituiau o amenințare posibilă, dar nu destul de puternică pentru a merita o încercare de reconciliere din partea sa. De aceea, prefera să încerce să-i distrugă.

Vizitatorii europeni ai vremii erau uimiți nu doar de cruditățile și lipsa de milă a lui Nobunaga, dar și de egoul său umflat. A ridicat chiar și un templu în care putea fi proslăvit și a declarat propria zi de naștere sărbătoare națională.⁵⁷ S-ar putea ca încrederea în propria valoare absolută să fi fost motivul pentru care nu a căutat legitimarea prin intermediul titlului de shogun sau ceva similar, căci aceasta l-ar fi plasat într-o poziție inferioară față de cel, oricine ar fi fost el, care acorda titlul.⁵⁸ Desigur, aceasta disprețuire a legitimității nu e comună în istoria japoneză.

Totuși, în mijlocul distrugerilor ceva se construia. Astfel, el a dat pământurile capturate vasalilor săi și a început o politică de redistribuire a teritoriului, ce urma să fie continuată de succesorii săi. În iunie 1575, a mobilizat 3.000 de mușchetari pentru a ajuta la înfrângerea lui Takeda Katsuyori (1546-82), în bătălia de la Nagashino. A fost prima utilizare semnificativă a armelor de foc în războaiele japoneze, arătând perspicacitatea lui Nobunaga în a

recunoaște potențialul acestor "ustensile", aduse de europeni.⁵⁹ Se stabilea astfel o modă. Încă din 1571, într-o manieră aducând aminte de reformele Taika petrecute cu o mie de ani mai devreme, el a pornit o inventariere a fondului agricol în posesia sa. În 1576, din nou amintind de reformele Taika, a început să confişte armele deținute de țărani și în același an a standardizat unitățile de măsură pentru dimensiuni și greutate. Tot în 1576 a început construcția unui mare castel, cartier general, la Azuchi, pe malul lacului Biwa, la est de Kyoto.

Scopul său final era înscris pe sigiliul personal – *Tenka Fubu*, adică "O țară unificată sub conducere militară". Și-a realizat cam jumătate din obiective înainte ca viața să-i fie scurtată, normal, în mod violent, în 1582, în timpul unei campanii împotriva familiei Mōri, în vestul Japoniei. Ironic pentru un om care incinera temple, a fost prins în capcană într-un templu arzând, Honnōji, după ce unul dintre ofițerii săi, Akechi Mitsuhide (1526-82), se revoltase împotriva lui. Este posibil să fi ars de tot, dar mai probabil să fi ales să se sinucidă înainte.⁶⁰

Planul lui Nobunaga de-a unifica țara a fost continuat de un personaj din suita sa, Toyotomi Hideyoshi.

Hideyoshi a fost altă figură remarcabilă. El s-a ridicat de la umilă poziție de soldat pedestru, ajungând cel mai puternic din regat. Un om extrem de viclean și de capabil, capacitățile sale au fost recunoscute de către Nobunaga, în ale cărui forțe a servit din 1558. Se pare că Nobunaga îi purta o simpatie personală și l-a poreclit "Maimuța" (Saru) din cauza trăsăturilor. A fost promovat succesiv, admirat ca strateg strălucit și a devenit unul dintre cei mai buni generali ai lui Nobunaga.

La moartea acestuia, Hideyoshi l-a urmărit și ucis pe Akechi Mitsuhide, atacatorul domului său. Apoi a făcut pace cu familia Mōri.

Nobunaga a avut trei fii. Unu dintre ei, Nobutada (1557-82), a murit deodată cu el la Honnōji. Altul, Nobutaka (1558-83), a fost eliminat în anul următor de Hideyoshi împreună cu al treilea fiu al lui Nobunaga, Nobukatsu (1558-1630). Nobukatsu dorea să devină cap al familiei Oda, dar a întâmpinat opoziție. Hideyoshi a manevrat astfel încât nepotul lui Nobunaga, încă prunc, Hidenobu (1580-1605, fiul lui Nobutada) a fost recunoscut ca moștenitor, dar, de

fapt, el însuși deținea puterea. Ca și Nobunaga, Hideyoshi nu a devenit niciodată shogun, dar spre deosebire de acesta a obținut alte câteva titluri înalte care să-i ofere legitimitate, cum ar fi cel de regent.

Puterea lui Hideyoshi a continuat să se extindă printr-un amestec de alianțe, cum a fost cea cu familia Mōri, și de bătălii victorioase. Una dintre cele mai reușite campanii ale sale a avut loc în 1587 împotriva ambițioasei și puternicei familii Shimazu, din Provincia Satsuma, în sudul insulei Kyūshū, care încerca să-și extindă puterea spre nord. În urma victoriei el a redistribuit strategic fiefurile din Kyūshū, ca să se asigure că supușii săi loiali erau capabili să țină în șah un potențial inamic.

Această politică de redistribuire a feudelor, folosită mai înainte de Nobunaga, urma să devină un semn distinctiv al politicii lui Tokugawa, de asemenea. Era de două ori benefică. Nu numai că plasa strategic vasali loiali printre cei mai puțin fideli; în cazul reamplasării supușilor mai puțin credincioși, îi separa de grosul celor ce formau baza tradițională a puterii lor.

Obiceiul lui Hideyoshi de a ține ostatice familiile domnilor *daimyō*, la cartierul său general de la Momoyama (lângă Kyōto) a ajutat în oarecare măsură la înăbușirea oricărei opoziții – deși legăturile de familie nu erau întotdeauna o chestiune importantă pentru unii domni războinici.

Altă strategie a lui Hideyoshi pentru reducerea pericolului – din nou venind din partea lui Nobunaga – a fost cea de confiscare a armelor țăranilor de peste tot, în cadrul așa-numitei “vânători a săbiilor” (*Katanagari*) din 1588.⁶¹ Mișcare urmărea să reducă pericolul răscoalelor țăărănești și să împiedice folosirea, de către domnii rivali, a milițiilor țăărănești. Evident, era conștient de propria sa ascensiune spre puterea militară, pornind de la origini țăărănești.

“Vânătoarea de săbii” a avut și efectul de a separa țăranii de militari, în termeni de scară socială. Această segregare a fost întărită de reglementările privind “înghețarea claselor” emise de Hideyoshi în 1591.⁶² Printre altele acestea interziceau țăranilor să-și părăsească câmpurile pentru a se apuca de orice altă meserie și obligau pe samurai să trăiască în orașele-castele, care au devenit o caracteristică a vremii. De asemenea, Hideyoshi a reinstaurat și

extins practica responsabilității colective prin amenințarea cu pedepsirea întregului sat sau oraș în cazul greșelilor individuale. Aceste măsuri aspre de separare a claselor și de responsabilitate colectivă aveau în mod clar scopul de a preveni instabilitatea și amenințarea.

Hideyoshi a continuat inspectarea terenurilor începută de Nobunaga, ca și standardizarea unităților de măsură și a realizat un recensământ al populației în 1590. În anul următor, 1591, și provinciile din nordul îndepărtat au ajuns sub controlul său.

Mulțumită diverselor victorii și politici ale lui Hideyoshi și moștenirii lui Nobunaga, la începutul anilor 1590, reunificarea țării se dovedea mai mult sau mai puțin completă. Desigur era încă nevoie de consolidare, preferabil sub conducerea lui Hideyoshi însuși. Oricare amenințare în această privință trebuia contrată prin vigilență.

Una dintre neliniștile lui Hideyoshi se referea la activitatea creștinilor. Nobunaga fusese îngăduitor cu aceștia din cauză că îi găsea folositori în campania sa împotriva budiștilor. La început și Hideyoshi s-a arătat tolerant. Însă imediat după campania din Kyūshū, când a ajuns în contact apropiat cu creștinii, a condamnat creștinismul în edictul de expulzare din 1587. De fapt, timp de câțiva ani n-a pus în aplicare acest edict, care a fost privit mai mult ca un avertisment. Oricum, atitudinea sa anticreștină s-a înăsprit o dată cu sosirea franciscanilor în 1593, care a încheiat monopolul iezuit și a condus la ciorovăieli sectare și campanii politicizante. Apoi, în 1597, văzând probabil în misionariat avangarda unei invazii, Hideyoshi a crucificat douăzeci și șase de creștini, inclusiv nouă europeni.⁶³ “Incidentul celor 26 de martiri” a marcat prima dată când europeni au fost omorâți în Japonia datorită profesării creștinismului.

În anii săi de mai târziu, în special după 1590, Hideyoshi pare să se fi schimbat. Suspiciunile cu privire la orice posibilă amenințare s-au transformat într-o adevărată paranoia. Era convins că propriul nepot, Hidetsugu, (1568-95) conspira împotriva lui și l-a obligat să se sinucidă. Ca să fie sigur, a executat-o pe soția lui Hidetsugu și trei copii mici, ca și pe toți supușii acestuia. Pentru a-i avertiza pe

posibilii viitori conspiratori, capul lui Hidetsugu a fost expus în public.

Hideyoshi începuse să semene în anumite privințe cu fostul său domn, Nobunaga. Etala aproape aceeași cruzime ca Nobunaga și o manie a grandorii similară. Nimic nu trebuia să-i strice dispoziția, iar mesagerii care-i aduceau vești proaste riscuiau să fie tăiați în două.⁶⁴ Marele său maestru de ceremonie a ceaiului, Sen no Rikyū (1522-91), care îl servise și pe Nobunaga și era departe de-a fi tânăr și periculos, i-a părut neloial, obligându-l, în consecință, să se sinucidă.

Lumea nu era suficient de mare pentru Hideyoshi și astfel contempla cucerirea Chinei pentru a întemeia un imperiu pan-asiatic. Ca primă fază a acestui plan grandios, forțele sale au invadat Coreea în 1592, dar au fost respinse de trupe combinate, coreene și chineze. Faptul că el n-a pus piciorul pe câmpul de luptă nu a favorizat în vreun fel campania. În 1597 a mai încercat o dată, dar și această campanie a fost abandonată, căci boala l-a răpus pe Hideyoshi în septembrie 1598.

Trei ani înainte de moartea sa, cu scopul de a asigura continuitatea hegemoniei familiei Toyotomi, Hideyoshi a format un consiliu din cinci dintre cei mai mari *daimyō* din Japonia, cei "Cinci Mari Bătrâni". Unul dintre aceștia era Tokugawa Ieyasu, mare supraviețuitor al istoriei japoneze.

Carierea lui Ieyasu este evidențiată în Partea a treia. Se poate nota aici că în 1584 el l-a atacat fără succes pe Hideyoshi, iar în anul următor l-a recunoscut ca lord suzeran. Deși aliați într-o serie de campanii, Hideyoshi nu a fost niciodată complet sigur de loialitatea lui Ieyasu. În 1590 el l-a strămutat strategic din ținutul central tradițional, lângă Shizuoka într-un domeniu mai îndepărtat din regiunea Kantō. Prin mutarea aceasta Hideyoshi a făcut, probabil o greșeală de judecată, nu în ultimul rând fiindcă noul teritoriu, cu o întindere de 2,5 milioane *koku*,⁶⁵ era mai vast decât al oricărui alt *daimyō*, și chiar mai mare decât posesiunile personale ale lui Hideyoshi. Până în 1598, Ieyasu își întărise poziția până acolo încât era considerat de mulți *daimyō* drept domnul lor suzeran. De fapt, el avea nu mai puțin de treizeci și opt de *daimyō* printre vasalii săi.

De pe patul de moarte Hideyoshi i-a implorat pe cei Cinci Mari Bătrâni să-i protejeze moștenitorul copil, Hideyori (1593-1615), iar aceștia au promis s-o facă. Totuși, după moartea sa Ieyasu nu a ținut promisiunea și a început o dispută asupra cui să-i revină succesiunea lui Hideyoshi. Ieyasu a ieșit victorios. În bătălia de la Sekigahara (lângă Nagoya), în octombrie 1600, el a triumfat în fața celor care susțineau cauza lui Hideyori.

Oare acesta avea să fie ultimul război civil? Unitatea națională, atât de greu cucerită de Nobunaga și Hideyoshi, fi-va oare pierdută, sau Ieyasu va fi în stare să mențină controlul și stabilitatea? Timpul avea să decidă.

REZUMATUL PĂRȚII A DOUA

Partea a doua a urmărit, pe o durată de aproape 1.000 de ani, succesele curții pe de o parte și pe ale războinicilor, pe de alta. Statul centralizat, de stil chinezesc, *ritsuryō*, a atins apogeul în prima jumătate a perioadei Nara, dar semne de declin apăruseră încă dintr-un stadiu anterior. În etapa următoare, Heian, în ciuda culturii de curte și împlinirii artistice remarcabile, puterea centrală a continuat să decadă, așa precum importanța lucrurilor chinezești, pe măsură ce se japonizau. Factorii contribuind la degradarea puterii centrale au inclus intrigile constante (mai ales cele implicând familia Fujiwara), veniturile din ce în ce mai scăzute din cauza împușinării impozitelor provenite de pe terenuri, tot mai mult în proprietate privată, și pierderea puterii personale a împăratului din cauza regentelor și "guvernării mănăstirești" a împăraților retrași.

Prin contrast, puterea războinicilor provinciali a crescut în mod constant. După ciocniri între cele mai puternice familii războinice din teritoriu, Taira și Minamoto, la sfârșitul secolului al XII-lea, Minamoto (no) Yoritomo s-a desprins ca putere supremă efectivă din țară - deși el încă simțea nevoia unei legitimări formale din partea curții. A întemeiat shogunatul sau guvernarea militară și a inaugurat perioada feudală. Însă shogunatul, ca și curtea înaintea sa, a început rapid să fie slăbit de intrigi și regente. După ce a supraviețuit amenințărilor de invazie și încercărilor de restaurare a

puterii imperiale, acesta a decăzut în cele din urmă, la fel ca și instituția imperială, într-o poziție de pură semnificație nominală. Domnii războinici puternici se întreceau între ei pentru a-și stabili dominația, iar țara se găsea într-o aproape permanentă stare de război civil.

Oarecum ironic, în această perioadă a războinicilor s-au format câteva dintre cele mai notabile elemente și practici culturale ale Japoniei, cum ar fi drama *nō*, estetica austeră și budismul Zen. Productivitatea agricolă a crescut, desigur față de ineficienta perioadă Heian, deși viața țăranilor pare să fi făcut slabe progrese.

În cele din urmă, parțial datorită armelor de foc introduse de europeni la mijlocul secolului al XVI-lea, un lord suzeran foarte hotărât, Oda Nobunaga, a reușit să-și impună dominația. El a început un proces de unificare națională ce urma să fie continuat de succesorii săi imediați, Toyotomi Hideyoshi și Tokugawa Ieyasu.

În tabelul 2.1. sunt rezumate principalele evoluții, mult simplificate.

Tabel 2.1 Elemente cheie în Japonia de început de ev mediu

Dezvoltare	Secol
Statul stil chinezesc <i>ritsuryō</i> la apogeu	Al VII-lea
Statul centralizat își pierde progresiv beneficiile, teritoriile și puterea, pe când războinicii provinciali și le sporesc	Din al IX-lea
"Înalta cultură" de curte la apogeu	al X-lea - al XI-lea
Războinicii provinciali preiau guvernarea, Minamoto no Yoritomo devine shogun	Sfârșitul sec. XII
Shogunatul pierde susținerea, urmând dezordine civilă	De la mijlocul sec. XIII
Război civil continuu	Mijloc sec. al XV-lea Sec. al XVI-lea târziu
Țara reunificată în final sub domnii Oda Nobunaga și Toyotomi Hideyoshi	Sec. al XVI-lea târziu
Tokugawa Ieyasu devine puterea hotărâtoare în teritoriu	Sfârșitul sec. al XVI-lea

Tabel 2.2 Valori și practici cheie în Japonia de început de ev mediu

- diferență între autoritatea formală și puterea reală (ultima ades separată, dar legitimizată)
- preferință pentru indirect
- dominația pragmatismului asupra principiului
- dispersia responsabilității (atât în termeni de conștiință înlocuită cu fatalism, cât și ca pedeapsă colectivă pentru faptele unui individ)
- "japonizarea" ideilor și practicilor importate
- întrepătrunderea vechiului cu noul
- personalizarea relațiilor, deși mai mult ca expresie a antipatiei față de contractul abstract decât ca respect real pentru familie (cel puțin printre războinici)
- idealuri de austeritate și disciplină, la războinici (deși nu întotdeauna și în practică)
- propriu interes mai degrabă decât loialitate

Purtarea samuraiului medieval tipic, gradul de egoism și slăbiciunea legăturilor de familie, toate merg împotriva accepțiunilor moderne. Acestea urmau să rezulte în bună parte din idealizări ulterioare și din propagandă.

Tara Închisă: Perioada Tokugawa (1600 - 1868)

3.1 STABILITATE ÎNSEAMNĂ SUPRAVIEȚUIRE: ÎNTEMEIEREA SHOGUNATULUI TOKUGAWA

Ieyasu s-a dovedit hotărât să obțină cât mai mult de pe urma victoriei de la Sekigahara și, în general, de pe urma realizărilor lui Nobunaga și Hideyoshi. Scopul său principal era să se asigure că familia Tokugawa va rămâne la cârma națiunii. În această privință îl va ajuta priceperea de-a supraviețui.

Într-un anumit fel Ieyasu, ca și întreaga națiune, datora mult unui amestec de hotărâre, pragmatism, istețime și noroc. Remarcabil supraviețuitor, trăind în vremuri periculoase, viața lui oferă materia primă pentru povestiri și filme de aventuri.

S-a născut ca Matsudaira Takechiyo în 1542, în provincia Mikawa (parte din actuala Prefectură Aichi). Mama sa avea doar 15 ani, iar tatăl, o modestă căpetenie militară, Matsudaira Hirotada (1526-49), avea 16. Familia Matsudaira nu se afla în relații bune cu vecinii, Oda spre vest și Imagawa spre est. Au intrat într-o alianță incomodă cu familia Imagawa, iar în 1547, pentru a o întări, Hirotada a fost de acord să-și trimită tânărul fiu, Takechiyo, ostatic. Însă pe drumul spre baza Imagawa de la Sunpu (Shizuoka), Takechiyo a fost capturat de forțele Oda și dus la baza Oda de la Nagoya. La moartea tatălui său, în 1549, s-a declarat armistițiu între familiile Oda și Matsudaira, iar Takechiyo și-a reluat rolul de ostatic al familiei Imagawa.

Takechiyo a stat cu Imagawa până în 1560, părănd destul de liniștit. Pe când se afla acolo s-a căsătorit și a devenit tată înainte de 20 de ani, ca și părintele său. S-a alăturat chiar luptelor duse de familia Imagawa. Apoi, în 1560, Imagawa Yoshimoto, căpetenia familiei, a fost învins și ucis de Oda Nobunaga în bătălia de la

Okehazama. Takechiyo – cunoscut acum ca Motoyasu – a fost eliberat din vasalitate și a devenit, de fapt, aliatul lui Nobunaga.

Având frontiera vestică a teritoriului (Matsudaira) acum sigură datorită acestei alianțe, Motoyasu și-a întors atenția spre ținutul Imagawa din est, și, până în 1568 a obținut controlul asupra acestuia. Deja își schimbase din nou numele în Tokugawa Ieyasu. În 1570 și-a mutat baza în fosta fortăreață Imagawa de la Shizuoka și în cursul următoarei decade, folosindu-și alianța cu Nobunaga, a reușit să-și extindă teritoriul. Din când în când Nobunaga se îndoia de loialitatea sa, dar Ieyasu a depășit acele momente. În 1579, cu dovadă a fidelității sale și-a omorât soția și primul fiu – bănuți de Nobunaga de a fi complotat cu vechiul său dușman, familia Takeda.

La moartea lui Nobunaga în 1582, Ieyasu s-a folosit de tulburările rezultate pentru a ocupa teritoriul Takeda din provinciile Kai și Shinano (Prefecturile Yamanashi și Nagano din zilele noastre). Acum el reprezenta o forță importantă de care succesorul lui Nobunaga, Hideyoshi, va trebui să țină seama.

În 1584 Ieyasu a încercat să conteste autoritatea lui Hideyoshi, dar n-a reușit, iar în anul următor l-a recunoscut pe acesta ca lord suzeran. Apoi, au format o alianță incomodă, care în 1590 a ajutat la înfrângerea familiei Hōjō din regiunea Kantō (neînruțiți cu Hōjō anteriori). Hideyoshi l-a răsplătit pe Ieyasu cu teritoriul cucerit de la familia Hōjō, dar, încă preocupat de loialitatea acestuia, l-a obligat să preia noul ținut cu prețul renunțării la cel existent. Ieyasu nu avea de ales decât să se supună. Însă în loc să se mute în fosta capitală a clanului Hōjō, la Odawara, a preferat în locul ei micul sat pescăresc Edo, situat mult mai central, în teritoriu. Acest obscur sătuc avea mai târziu să devină unul dintre cele mai mari orașe și capitale economice ale lumii, Tōkyō.

În următorii câțiva ani Ieyasu și-a consolidat uriașele posesiuni, care includeau toată câmpia Kantō. Printre altele, el a construit castelul Edo, care mai apoi va forma baza palatului imperial. A fost recunoscut ca suzeran de către mulți *daimyō* și s-a simțit suficient de puternic pentru a nu respecta promisiunea făcută lui Hideyoshi muribund, de a-i proteja moștenitorul copil, Hideyori. Victorios la Sekigahara în 1600, el a devenit efectiv cel mai mare puternic din țară.

Pentru a-și legitima poziția, în 1603 Ieyasu a primit titlul de shogun – nefolosit din 1588 – de la împăratul Go-Yōzei (d. 1586-1611). La această dată avea 61 de ani. În maniera împăraților și shogunilor anteriori, după doar doi ani s-a retras în favoarea fiului său, Hidetada (1579-1632). Deși acesta nu mai era copil, Ieyasu a continuat să dețină puterea reală. Prin această abdicare timpurie Ieyasu și-a asigurat continuitatea spiței – o continuitate sprijinită mai apoi de abdicarea lui Hidetada în condiții similare, în 1623.

Hideyori reprezenta încă o potențială amenințare. Lui Ieyasu i-au trebuit ceva ani, dar în 1615 a reușit, în sfârșit, să-i distrugă lui Hideyori baza, castelul Osaka. În vârstă de abia 22 de ani, Hideyori s-a sinucis atunci când înfrângerea a apărut iminentă. Fiul său, Kunitatsu, capturat la vârstă de 7 ani, a fost executat prin decapitare.

În același an 1615, Ieyasu a emis un set de legi pentru a asigura controlul atât asupra curții cât și asupra caselor militare. Deși curtea îi legitimase poziția, iar el o trata cu oarecare respect, a arătat cu claritate că autoritatea acesteia era doar formală și ceremonială. Era supravegheată de shogunat, care își rezerva dreptul să aprobe toate numirile. Casele militare erau controlate prin impunerea unui „statu-quo”, până în cel mai mic detaliu.¹ Acestora li se cerea asigurarea că:

- nici o persoană nu se va stabili pe un domeniu nou;
- toți criminalii vor fi expulzați;
- toate căsătoriile privind *daimyō* vor trebui să aibă aprobare shogunală;
- nu se va construi nici un nou castel și chiar reparațiile la cele existente vor trebui să aibă aprobare shogunală;
- reorganizările planuite sau conspirațiile dezbinătorii iscate pe domenii vecine vor fi raportate imediat;
- procesionile unui *daimyō* trebuiau să includă un anumit număr de supuși după rangul respectivului;
- un *daimyō* trebuie să se îmbrace conform anumitor coduri;
- persoanele fără rang nu au voie să călătorească în palanchine.

Ieyasu credea în mod cert că stabilitatea impusă și convenționalitatea sunt importante pentru permanentizarea controlului.

Schimbarea nu era de dorit fiindcă nu putea fi prevăzută. Mobilitatea însemna un pericol. Cu cât oamenii acționau într-o manieră potolită și previzibilă cu atât mai puțin reprezentau o amenințare. A nu te comporta cum era de așteptat se pedepsea chiar cu moartea. Astfel, Ieyasu ar fi definit „comportamentul grosolan” – pentru care un samurai putea ciopârți capul celui ce a greșit – ca „a reacționa într-un mod diferit de cel așteptat”.²

Ieyasu a murit de boală în anul următor, 1616, și a fost zeificat ca reprezentare a lui Budha Tămăduitorul. Cât de mult vindecase el națiunea rămânea de dezbătut, dar, în mod sigur, a păstrat-o unificată.

Politica lui de conformitate și stabilitate a fost dusă mai departe de fiul său Hidetada și de majoritatea succesorilor lui, toți fiind Tokugawa. În multe cazuri s-au continuat politicile trasate de Hideyoshi.

Regulamentele pentru familiile militare au fost curând urmate de cele destinate altor clase. Acestea prevedeau nu numai genul și locul de muncă, locul de reședință și tipul de îmbrăcăminte, ci și detalii de amănunt cum ar fi ce fel de cadou să ofere o persoană dintr-o anumită clasă unui urmaș de o oarecare vârstă și sex, ce fel de mâncare pot mânca și chiar unde își pot construi toaleta.³

Înghetarea claselor a fost, pentru Hideyoshi, un mijloc important de impunere a stabilității și conformității cu dogma. Se ajungea acum la un sistem formal ierarhic, de inspirație chineză, cunoscut ca *shi-nō-kō-shō*, adică războinic-țaran-artizan-negustor, în ordine descrescătoare a statutului.⁴ Țăranii erau mai presus de meșteșugari și de negustori deoarece în termeni confucianiști erau priviți ca producători de bază. În fiecare clasă, în special în cea a samurailor, existau numeroase subdiviziuni.

Nobilii curții, preoții și călugărițele se găseau în afara claselor, în timp ce sub ele existau două subdiviziuni proscrie, *eta* („cumplita mizerie”, azi *burakumin*, sau „oamenii cătunelor”), și *hinin* (non-persoane). Aceștia aveau ca ocupații disprețuitele activități „impure”⁵ precum cea de măcelar, tăbăcar și gropar, sau îndeletniciri suspecte, cum ar fi micul comerț ambulant sau actoria. *Burakumin* continuă și astăzi să fie segregați de restul societății.

În teorie, clasa se determina prin naștere, iar transferul între clase era dificil – deși în practică nu imposibil, așa cum se crede în general.⁶ O diferențiere importantă se făcea între samurai și non-samurai. Samuraii constituiau doar aproximativ 6 la sută din populație și includeau mai ales birocrați, deoarece, de fapt, asta deveneau. Ne-samuraii se împărțeau, în principal, în cei ce locuiau la țară și cei ce locuiau la oraș.

Familia Tokugawa aprecia și politica lui Hideyoshi de redistribuire. Shogunul însuși deținea cam un sfert din teritoriul cultivabil, împreună cu principalele orașe, porturi și mine. Restul ținutului era împărțit în mod strategic între cam 275 de *daimyō*, ținând seama dacă erau *shinpan* (rude), *fudai* (suită tradițională), sau *tozama* (*daimyō* străini de loialitate îndoielnică). Deși cifrele fluctuau, de obicei existau în jur de 25 *shinpan*, 150 *fudai* și 100 *tozama*.

Un *daimyō* nu putea să stea liniștit după primirea unui domeniu (*han*). Deși în teorie aveau o largă autonomie în probleme cum ar fi drepturile de impozitare și administrarea internă, inclusiv impunerea legii, în practică se aștepta să urmeze exemplul și tendințele stabilite de shogunat. În consecință, guvernarea locală a devenit responsabilitatea lor, trebuind s-o îndeplinească pe gustul shogunatului. Acesta le urmărea constant purtarea. La cea mai mică sugestie de insubordonare erau pedepsiți. Astfel, în primii 50 de ani de guvernare Tokugawa, nu mai puțin de 213 *daimyō*, marea lor majoritate, și-au pierdut domeniul integral sau parțial din cauza unor ofense reale sau pretinse. În aceeași perioadă, 172 de noi *daimyō* au primit domenii ca răsplată pentru serviciu loial, au existat 206 cazuri de mărire a domeniilor tot ca răsplată, iar în 281 de ocazii *daimyō* au fost reasezați.⁷

Practica lui Hideyoshi de a ține ostatic familiile acelor *daimyō* potențial problematici a fost extinsă de Tokugawa într-un sistem cunoscut ca *sankin kōtai* (suită alternativă). Cu doar puține excepții, acesta obliga pe fiecare *daimyō* să stea un an în Edo și unul pe domeniul său, alternativ, în timp ce familia îi rămânea permanent la Edo. Sumele mari necesare pentru a menține o reședință la Edo și o altă pe propriul domeniu, pentru a călători spre și dinspre Edo regulat, împreună cu numărul cerut de însoțitori, reprezentau tot

atâtea modalități de a împiedica pe *daimyō* să acumuleze prea multă putere financiară. De fapt, un *daimyō* își consuma astfel cam jumătate din venit sau mai mult.⁸ Era obligat nu numai să călătorească la anumite date, dar și pe anumite rute, întotdeauna păzite de trupe ale shogunatului.

Alte măsuri luate de shogunatul Tokugawa pentru a restrânge mobilitatea și a limita instabilitatea potențială includeau:

- verificări ale deplasărilor pe teren, cu documente de călătorie oficial aprobate, ce trebuiau obținute și arătate la barierele dintre domenii;
- un sistem de semnale de alarmă care împiedicau oamenii să se deplaseze noaptea fără aprobarea necesară, mai ales în afara protecției propriului lor oraș ;
- distrugerea majorității podurilor, canalizând deci deplasările și făcându-le mai ușor de urmărit;
- interzicerea efectivă a transportului pe roți;
- folosirea poliției secrete pentru a raporta orice mișcări sau întâmplări suspecte.

Pedeapsa pentru infractori era, de obicei, severă, mai ales pentru cei din marile orașe din teritoriul controlat direct de Tokugawa. Hoția mărunță sau chiar neglijența conducând la incendierea propriei case – incendiile fiind un pericol deosebit pentru comunitățile cu case constituite mai ales din lemn, – se pedepseau cu execuția. Întregi familii sau chiar cartiere puteau fi uneori exterminate împreună cu vinovatul, din cauză că principiul lui Hideyoshi de răspundere colectivă se aplica sânguincios. Mai ales capii de familii și de asociații din vecinătate erau făcuți răspunzători pentru greșelile membrilor lor.

Pedepsele din Europa la acea vreme erau severe și ele după standarde moderne, dar asprimea celor din Japonia a șocat mulți vizitatori europeni ai vremii. Francezul François Caron, care a petrecut mulți ani în Japonia în prima jumătate a secolului al XVII-lea, a scris următoarele:⁹

“Pedepsele lor sunt arderea, crucificarea în ambele feluri, tragera cu patru tauri și fierberea în ulei și apă.”

Un vizitator italian, Francesco Carletti, remarcă: ¹⁰

“... mulți au fost supuși crucificării la cel mai slab pretext, cum ar fi furtul unei ridichi.... Uneori ei crucifică și femei, cu copii la sân și-i lasă pe amândoi să moară împreună în agonie. Pedepsele lor sunt, în adevăr, extrem de crude, barbare și inumane...”

Amândoi omit decapitarea, care nu era rară, dar în nici un caz nu reprezenta o utilizare finală a săbiei asupra infractorilor de drept comun. Într-un exercițiu cunoscut ca *tameshigiri* (tăierea de încercare), samuraili își probau eficacitatea săbiilor asupra cadavrelor criminalilor executați, până ce, cum observa Carletti, “nenorocitul trup este ciopârțit în bucățele, fiind lăsat acolo ca mâncare pentru câini și păsări.” ¹¹ O sabie bună putea să pătrundă prin trei corpuri la o singură lovitură, recordul fiind șapte – iar testarea nu se rezuma doar la cadavre. ¹²

Samuraili condamnați și nobilii aveau uneori o soartă similară, dar li se permitea, de cele mai multe ori, să se sinucidă prin ritualul spintecării, cunoscut ca *seppuku* sau *harakiri* (despicarea stomacului). Aceasta era o practică ce se impusese în perioada Heian și avea scopul de a demonstra puritatea sufletului victimei, care se bănuia că sălășluiește în stomac. La această fază, deseori ritualizată sau chiar cu putere de simbol, capul victimei era despărțit de trup de către un prieten onorat, imediat după incizie.

Severitatea pedepselor face un interesant contrast cu blândețea sistemului *ritsuryō* de aproape 1.000 de ani mai devreme și sugerează o diferență între cârmuirea de curte și cea marțială. În același timp, totuși, pedeapsa a continuat să se bazeze pe dezobediență și dezordine, mai degrabă decât pe o judecată morală.

Principiul sancțiunii colective i-a făcut pe oameni foarte prevăzători în a primi vreun străin în mijlocul lor. Oricum străinii erau destul de bătați la ochi într-o epocă a deplasărilor controlate, dar când comunitatea putea fi condamnată sau chiar omorâtă pentru greșelile unuia atunci pare normal să nu-i accepte de loc. ¹³ Iată ceva ce are legătură cu continua repulsie a japonezilor de a avea de-a face cu străinii. ¹⁴

Pedepsele colective și severe se aplicau și în teorie, iar uneori și în practică în partea de la țară a domeniilor diverșilor *daimyō*, dar acolo viața era de obicei mai ușoară. Asta deoarece multor *daimyō* le părea bine să nu intervină în problemele vreunui din satele de pe teritoriul lor, cu condiția ca taxele comunității să fie plătite și să nu se producă vreo încălcare flagrantă a legii sau provocare. Disciplina în sat rămânea, cu excepția cazurilor serioase, în grija căpeteniei sau a consiliului sătesc, iar măsurile punitive luau de obicei forma unei amenzi sau corvezi, ostracizarea fiind printre cele mai rele pedepse. ¹⁵

Din această cauză sătenii aveau grijă să aibă un aspect cât mai inofensiv și vizibil pașnic în fața oficialilor reprezentându-l pe *daimyō*, oricare ar fi fost adevărata stare de tulburare în satul lor. Ideea aceasta de aparentă deferență urma să devină o nouă și importantă moștenire pentru Japonia modernă. Reprezintă un alt component al relației dintre autoritatea formală și puterea reală, ¹⁶ precum și al distincției continue, observate de obicei la japonezi, între aspectul exterior (*omote* sau *tatemaie*) și realitatea interioară (*ura* sau *honne*). Dacă cineva dădea impresia “de a se alinia” și de a respecta autoritatea, neproducând nici un fel de dezordine, atunci existau șanse ca acel cineva să fie lăsat în pace – și chiar să se bucure de un oarecare grad de libertate între anumite limite. Același lucru este valabil pentru Japonia zilelor noastre.

Vesticii au reprezentat întotdeauna o problemă. Ei nu erau familiarizați cu “felul japonez”, se comportau impredictibil și de multe ori sfidător, vorbeau limbi ciudate, greu de urmărit și aveau idei stranie despre o anume putere divină care depășea atât împărați cât și shoguni. Comerțul lor era, desigur, util și mai aveau și niște tehnologii folositoare, dar pur și simplu apăreau ca o amenințare prea mare pentru liniștea shogunatului. Mai ales zeul lor care nu accepta compromisuri reprezenta o problemă majoră pentru autoritatea shogunatului, nu atât în termeni religioși cât politici.

Dacă vesticii și-ar fi păstrat credința creștină pentru ei și n-ar fi încercat să revindică supremația Dumnezeului lor – și doar a Lui – prin predici și judecăți morale s-ar fi putut să fi primit un tratament mai bun. Japonia era (și încă este) o țară a toleranței religioase. Campaniile lui Nobunaga împotriva instituțiilor budiste s-au

întemeiat mai degrabă pe rațiuni politice decât religioase, același lucru rămânând valabil și pentru acțiunile ulterioare ale lui Hideyoshi și apoi Tokugawa împotriva creștinilor.

Deși pe japonezi nu-i preocupau excesiv deosebirile religioase, catolicismul era privit ca o amenințare mai mare decât nou apărutul protestantism.¹⁷ Asta poate din cauză că marea majoritate a creștinilor din Japonia – și practic toți convertiții japonezi – erau catolici sau fiindcă aceștia erau mai deschiși și mai hotărâți în exprimarea credinței lor decât protestanții. Cel mai probabil, shogunatul se vădea conștient de politica viguroasă de construcție imperială urmată de națiunile catolice în Lumea Nouă. Columb însuși provenea dintr-o națiune catolică. Mai mult chiar, Biserica Catolică își avea propriul stat, Vaticanul, cu Papi care adesea se implicau în politică. Toate acestea sugerau că Biserica Catolică nu era doar o structură spirituală.

În orice caz, creștinătatea a început să simbolizeze prezența și amenințarea apuseană la adresa puterii și autorității shogunale. Lupta contra lor a devenit o preocupare shogunală importantă, aplicându-se nu numai apusenilor, ci și acelor japonezi ce se convertiseră la creștinism. Asemănătoare pedepselor timpului, ofensiva aceasta a fost aspră, mai ales împotriva creștinilor japonezi.

Persecuția s-a intensificat la începutul anilor 1600. Multora suspectați de creștinism li s-a cerut să-și demonstreze renunțarea călcând pe o tăbliță de aramă purtând imaginea unui crucifix sau alt simbol creștin similar. Unii au rămas neclintiți în credința lor, chiar dacă torturile folosite pentru a-i convinge să se dezică au fost oribile, incluzând, spre exemplu, scoaterea ochilor și torturarea copiilor mici în fața propriilor părinți.¹⁸ Execuțiile erau la fel de cumplite, folosindu-se metode cum ar fi crucificarea, decapitarea cu fierăstrăul sau aruncarea în bazine cu apă termală fierbând.

Prigoana a culminat cu masacrul de la Shimabara, din 1638, lângă Nagasaki, în care aproape 35.000 de oameni – bărbați, femei și copii, majoritatea creștini – au fost omorâți de forțele shogunale. Asta nu mai era doar o pură persecuție a creștinilor, ci în același timp înăbușirea unei revolte cauzate parțial de nemulțumiri privind taxele și un *daimyō* nepopular.¹⁹ Oricum, cauzele au fost convenabil

de neclare și asta a însemnat sfârșitul efectiv al prezenței vizibile a creștinismului în Japonia (deși creștinism "în ilegalitate" va continua să existe, mai ales în regiunea Nagasaki). Din 1640 toți japonezii au fost obligați să se înregistreze la templele budiste pentru a-și dovedi neapartenența la creștinism, o practică ce permitea și păstrarea unui control asupra populației în general.

Misionarii creștini fuseseră expulzați în 1614, dar negustorilor apuseni li s-a permis să continue să viziteze și chiar să locuiască în țară. În mod gradat, însă, shogunatul a simțit că dezavantajele comerțului exterior depășeau avantajele. Nu era vorba doar de o constantă grijă privind securitatea națională, dar și de o perceptibilă amenințare indirectă pentru familia Tokugawa prin îmbogățirea anumitor *daimyō* participanți la comerțul exterior. Chiar și în acea epocă de început, shogunatul nutrea preocuparea economică de a proteja proprii comercianți de o concurență excesivă.²⁰

Până în 1639 toți apusenii au fost expulzați sau au plecat de bunăvoie, cu excepția olandezilor, cărora li s-a permis accesul numai pe mica insulă Deshima din portul Nagasaki.²¹ Alături de chinezi și de coreeni, ei erau singurii străini cărora li s-a dat voie să facă comerț cu Japonia, pentru următoarele două secole, în care aceasta s-a retras efectiv din lume. Epoca a primit mai târziu numele de *sakoku jidai* sau perioada "țării închise".

N-a fost numai o simplă interdicție pentru străini de a intra în Japonia, shogunatul părând a respinge aproape orice element străin. Începând din 1635 japonezilor nu li s-a mai îngăduit să călătorească în exteriorul țării, cu foarte puține excepții, iar celor care la acea dată se găseau în străinătate – numărând câteva zeci de mii, mai ales în Asia de sud-est – li s-a interzis să se reîntoarcă acasă sub amenințarea pedepsei cu moartea.²² Construirea de vase suficient de mari încât să poată străbate oceanul a fost și ea oprită la acea vreme. Navele autorizate pentru comerț costal trebuiau să expună un sigiliu oficial shogunal.²³

Sosirea vesticilor a ajutat la formarea unei conștiințe naționale în Japonia,²⁴ sprijinită și de procesul de reunificare care a urmat curând după aceea. Cam pe la anii 1600 insulele Ryūkyū spre sud și Hokkaidō spre nord au început să fie încorporate în națiune, dând acesteia o identitate geo-politică foarte apropiată de Japonia zilelor

noastre. Hărțile japoneze ale lumii la acea dată, un alt exemplu de adaptare după chinezi, arată Japonia – nu China – găsimu-se în centrul lumii.²⁵ În mod clar, deocamdată cel puțin, patria familiei Tokugawa nu se arăta interesată de interferența cu națiunile mai neînsemnate ale lumii. O țară închisă era, de altfel, mult mai sigură pentru conducătorii ei Tokugawa.

3.2 SAMURAII ȘI ETICA

Când Japonia a intrat într-o îndelungată perioadă de stabilitate și pace, nemaexistând nici o singură amenințare reală din străinătate, războinicii au devenit inutili. Mai erau câteva răscoale de înăbușit, onoarea lorzilor suzerani de apărare și puțină poliție de făcut, dar asta nu însemna prea mare lucru pentru niște adevărați luptători. În consecință, ei s-au transformat birocrați și administratori, ducându-și bătăliile cu maldăre de hârtie.

Oamenii aceștia plasați la vârful societății se simțeau, de fapt, stânjeniți de viața de paraziți pe care o duceau. Profitau de cea mai mică ocazie pentru a-și pune în evidență curajul, mergând absurd de departe pentru a-și justifica existența. În mod ironic, exact în timpul acestei perioade când samurailor apăreau “în plus” s-au născut unele dintre cele mai semnificative expresii ale idealului samurailor, *bushidō* (calea războinicului).

Orice japonez cunoaște povestea celor patruzeci și șapte de *rōnin*. Un *rōnin* (hoinar) era un samurai rămas fără stăpân fie deoarece s-a trezit alungat, fie prin execuția sau degradarea stăpânului său. Existau destui în Japonia perioadei Tokugawa, care mișunau în zona rurală, cauzând neplăceri sătenilor și neliniște autorităților. Cei patruzeci și șapte în speță sunt însă considerați întruparea virtuților de samurai.

În 1701, domnul lor, Asano Naganori (1665-1701) din Akō, Harima (Prefectura Hyōgo), a fost insultat de Kira Yoshinaka (1641-1703), șeful de protocol al shogunului. Asano și-a scos sabia din teacă în castelul shogunului – ofensă capitală. I s-a impus să comită *seppuku*, iar familiei i-a fost confiscat domeniul. Patruzeci și șapte dintre samurailor săi, acum fără stăpân, au jurat să-i răzbune

disparația, omorându-l pe Kira. Și-au ascuns intenția timp de doi ani, pretinzând că duc o viață nesocotită, apoi au atacat și l-au ucis pe Kira într-un moment când nu era păzit, așezându-i capul retezat pe mormântul domnului lor.

Deși purtarea le-a fost considerată ca un exemplu de *bushidō*, li s-a ordonat totuși să se sinucidă pentru că au luat legea în propriile mâini. În timpul discuțiilor savante și controversei publice, ei s-au sinucis într-un *seppuku* de masă. Mormintele lor de la templul Sengakuji din Tōkyō reprezintă acum o atracție turistică majoră.

Descrieri ale codului *bushidō* din această perioadă, încă populare azi, includ *Hagakure* (În umbra frunzelor) din 1716 și *Gorin no Sho* (Cele cinci inele) din jurul anului 1643. Una dintre cele mai interesante a fost scrisă de Yamaga Sokō (1622-1685), el însuși *rōnin*. Fusese și profesorul unuia dintre cei patruzeci și șapte de *rōnin*.

Yamaga a fost poate primul care a înțeles *bushidō* ca o filozofie cuprinzătoare.²⁶ În scrierile sale a accentuat diverse aspecte ca loialitatea, autodisciplina, precum și însemnătatea studierii și cultivării artelor și a dezvoltării complete a omului. Ca extrem de importante sunt prezentate cunoașterea propriului rol în viață și a felului în care să-ți conduci corect relațiile cu alții. Yamaga a mai adăugat și o tentă de justificare defensivă a aparentei lipse de utilitate funcțională a samurailor pentru societatea zilei. A argumentat că aceasta i-a permis samuraiului să se concentreze asupra perfecționării virtuților morale și astfel să devină un model pentru întreaga societate, disciplinând imperfecțiunile dacă era necesar.²⁷

“Samuraiul este scutit de treburile fermierului, meșteșugarului sau comerciantului și se dedică practicării acestei Căi; dacă cineva din cele trei clase de oameni simpli contravine acestor valori, samuraiul îl pedepsește prompt, susținând astfel principiile morale cuvenite în teritoriu.”

Apare aici o referință la moralitate, dar este vorba de o moralitate diferită de conceptul apusean. Încă nu este o chestiune de bine sau de rău, ci de a face lucrul așteptat în contextul relațiilor sociale și ordinii. Cum ieși din rând, cum vei fi prompt pedepsit.

Povestea lui Yamaga are un puternic ton confucianist. Pe confuciiniști îi preocupa foarte mult cunoașterea locului cuvenit,

relațiile onorabile, respectarea ordinelor și executarea îndatoririlor. Grație acestor valori, confucianismul a fost readus la viață și promovat de către shogunatul Tokugawa. În anumite aspecte, a suportat modificări totuși pentru a se potrivi Japoniei. De exemplu, confucianismul chinez permite și fidelitatea față de propria conștiință, dar în Japonia asta s-a restrâns doar la loialitatea față de superior. A fost numit un sfătuitor confucianist pe lângă shogun și s-a înființat un colegiu confucianist, în Edo, cu ajutor shogunal. Perioada a produs un număr mare de învățați confucianiști, ca Hayashi Razan (1583-1657), Yamazaki Ansai (1618-82), Arai Hakuseki (1657-1725) și Ogyū Sorai (1666-1728).

Confucianismului a exersat o influență majoră în ceea ce privește percepția asupra sexelor și prin extensie asupra relațiilor de acest gen. Texte ca *Onna Daigaku* (Marea învățătură pentru femei) din 1716 predica despre cele "cinci infirmități" ale femeilor – nesupunerea, nemulțumirea, bârfa, gelozia și prostia – plasându-le într-o poziție mult inferioară bărbaților. Iată ce se scria în *Onna Daigaku*:²⁸

"Fără îndoială, aceste cinci infirmități se găsesc la șapte sau opt femei din zece și din acestea decurge inferioritatea lor față de bărbați."

Accastă proastă opinie despre femei era unul dintre motivele pentru care atât de mulți samurai – dacă nu majoritatea – preferau relațiile homosexuale.²⁹ Mai mult, conform uneori urmatei filozofii chinezești a lui yin și yang, asocierea prea îndelungată cu femininul yin ar slăbi în mod serios masculinul yang.

Confucius și shogunatul nu aprobau, de fapt, homosexualitatea, dar se făceau că n-o văd. Shogunatul era în mod special pregătit să fie tolerant, fiindcă în cazul Japoniei homosexualitatea fizică masculină reflecta invariabil o poziție înaltă în societate, partenerul activ fiind întotdeauna mai mare în vârstă.³⁰

Confucianismul n-a fost mereu un element favorabil pentru shogunat. O ironie era că încuraja ideile de merit și de studiu, permise în conceptele de ierarhie și rang din China care permiteau o oarecare mobilitate, pe bază de studiu și realizări meritorii. În secolele următoare ele au fost de asemenea acceptate în Japonia,

într-o oarecare măsură. Oricum, încurajarea meritului și învățării n-a lucrat în mod necesar în interesul shogunatului Tokugawa și a politicii sale de "ortodoxie nediscutabilă" și stabilitate. În timp, ici și colo au apărut atitudini tot mai critice și mai dubitative decât ar fi dorit shogunatul – deși fenomenul nu trebuie supraevaluat, obediența continuând să reprezinte norma.

Copiii samurailor și nobililor erau educați acasă sau în școli speciale ale domeniilor, negustorii bogați întemeind și ei asemenea instituții private. Din ce în ce mai mult, copiii celorlalte clase aveau ocazia să studieze la școli mici cunoscute ca *terakoya* ("clădire templu-copil"). Acestea au fost puse inițial sub patronajul templelor sătești, dar în curând s-au răspândit și în orașe. Învățământul era, de obicei foarte ieftin sau gratuit, profesorul fiind, în mod obișnuit, un preot care preda benevol sau un samurai în căutarea unui sentiment de mulțumire de sine. Ca rezultat al acestei largi răspândiri a educației și procentajul de alfabetizare spre sfârșitul perioadei se estimează a fi ajuns la 45% pentru bărbați și 15% pentru femei, ceea ce dă un procent de 30% pe toată populația. Mai mult ca sigur, cel mai înalt în lume la acea dată. Ceea ce a instaurat o tendință persistentă, căci Japonia continuă să conducă în lume cu un procent de alfabetizare de 99%.

Alt punct de ironie confucianistă era că încurajând obediența față de conducător se ridica inevitabil întrebarea : cine anume e acesta? N-a scăpat observației unei populații mereu mai educate că în China conducătorul era împăratul. Asta însemna, de fapt, că shogunul putea fi văzut ca uzurpator.

Îndoilele asupra shogunatului s-au intensificat după 1700, o dată cu reînvierea shintōismului și a textelor vechi asociate cu acesta, cum ar fi *Kojiki*. Shintō și *Kojiki* erau privite ca ceva pur japonez, devenind parte din *kokugaku* ("învățământul național"). Într-un fel, avea loc o continuare a procesului de formare a conștiinței naționale, stimulat de ocazionale ipostaze ale lumii exterioare, sub formă de naufragiați sau vase străine, cerând drepturi de reprovizionare ori așa ceva. Precum și o expresie a sentimentului că Japonia devenise prea chinezească. Învățații *kokugaku* includeau nume ca Motoori Norinaga (1730-1801) și Hirata Atsutane (1776-1843). Motoori a realizat o versiune explicată a

Kojiki și critica pe față chinezismele de orice fel. Hirata a argumentat superioritatea shintoismului și a Japoniei, devenind, în parte, inspiratorul naționalismului și imperialismului japonez de mai târziu.

Idealizarea “căii samurailor”, revitalizarea confucianismului, răspândirea educației și apariția naționalismului au jucat toate un rol în formarea Japoniei moderne. De asemenea și conformismul și “ortodoxia” care reprezentau fundamentul.

3.3 OAMENII OBIȘNUIȚI, CULTURA ȘI ECONOMIA

Curând, Edo a devenit un centru efervescent. Stabilirea acolo a shogunatului și rezidența alternativă a tuturor *daimyō* împreună cu supușii lor a făcut asta să fie inevitabil. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea număra o populație de aproximativ un milion de oameni, ceea ce făcea din el cel mai mare oraș din lume la vremea respectivă. Constituia o parte atât de importantă din viața epocii încât perioada este adesea, în mod popular, numită “perioada Edo”.

Nu era, însă, singurul centru activ. Atât Osaka cât și Kyōto aveau în jur de o jumătate de milion de locuitori. Orașele au înflorit de-a lungul rutelor pe care călătoreau *daimyō* cu suitele lor, pentru a le răspunde multiplelor nevoi. S-au dezvoltat centre de schimb unde reprezentanții unui *daimyō* puteau să transforme recolta de orez a domeniului, în bani. Și în ciuda restricționării călătoriilor și a pedepselor aspre instituite pentru locuitorii orașelor, mulți țărani se grăbeau să-și caute norocul în orașe, în miezul tuturor acestor noi activități economice.

Diverșii orășeni (*chōnin*) au ajutat la formarea unei culturi vibrante. Dinamismul lor a scos din uz tihnită “ortodoxie” preferată de shogunat.

Negustorii bogați au jucat, mai ales, un rol în această nouă cultură burgheză. Nu era pentru ei rafinată și sobra dramă *nō* a aristocraților. Ei preferau culoarea și ostentația *kabuki*, cu mișcări caricaturale, subiecte melodramatice simple și efecte scenice, cum ar fi trapele și scenele pivotante. Sau se îngrămădeau la teatrul de păpuși, *hanraku*. Nu era pentru ei nici sensibilitatea rafinată a

poeziei aristocratice. Ei agreau versuri mai scurte și adesea umoristice ca *haiku* și *senryū*.³¹ Le plăceau cărțile sarcastice (*sharebon*), poveștile de dragoste populare (*yomihon*), istorioare despre negustorii de succes (*chōninmono*) și cărțile excitante sexual (*kōshokubon* sau *ukiyo-zōshi*).³² Se mai dădeau în vânt și după gravuri colorate pe suport de lemn, adesea explicite din punct de vedere sexual. Acestea erau cunoscute ca *shunga* (imagini de primăvară) sau mai general ca *ukiyo-e*, (imagini din lumea plutitoare). “Lumea plutitoare” a fost un termen folosit inițial de preoți pentru a desemna efemeritatea vieții, dar în perioada Edo a căpătat înțelesul de lume a relațiilor umane, mai ales a relațiilor sexuale.

Sexualitatea vremii a fost adesea minimalizată în fața vizitatorilor apuseni, dar ea constituia o parte importantă a culturii burgheze în special.³³ La început, cu greu deosebeai actrițele de *kabuki* de prostituate, iar “spectacolele” degenerau adesea în orgii. Shogunatul, alarmat de această destrăbălare, a interzis apariția femeilor pe scenă.³⁴ Însă bărbații actori care le-au înlocuit au avut exact același efect. Shogunatul le-a ordonat să-și mai domolească “jocul” și a ținut sub observație spectacolele, dar de data asta n-a putut face mare lucru.

Tot atunci a fost și perioada *geishelor* (persoane artistice), adesea bărbați. În cele mai multe cazuri – atât bărbații cât și femeile – nu erau altceva decât prostituate cu talente artistice pentru că, deși știau să cânte la *shamisen* și puteau recita versuri, își vindeau trupurile. Shogunatul a reușit să exercite un oarecare control adunând prostituatele și geishele în anumite “cartiere ale plăcerii” în fiecare localitate, ca de exemplu Yoshiwara în Edo.³⁵

În timp ce populația orașelor prospera în general, nu același lucru se întâmpla întotdeauna cu țăranimea, care cuprindea majoritatea populației. Instabilitatea climatică genera pierderi de recolte și foamete. Birurile erau împovăraătoare pe multe feude, transformându-se în sursă de revolte. Slaba administrare a unelor domenii le-a amplificat nenorocirile. Mulți n-au putut ține pasul cu schimbările economice aduse de specializarea tot mai mare a recoltelor și de comerțul agricol, cu recolte de mătase, bumbac, tutun, zahăr și ceai.³⁶ În practică, fermierii nepricepuți adesea își încredințau propriul pământ altora, devenind arendași, în ciuda

legilor ce interziceau asta. Ca urmare, prăpastia între bogați și săraci s-a adâncit.

Oricum, una peste alta, s-a exagerat gradul de suferință al țărănimii. Stoparea creșterii populației, începând de pe la mijlocul perioadei, la cam 30 milioane de oameni, s-a atribuit adesea infanticidului practicat de familiile sărace de fermieri. Ceea ce cu siguranță s-a întâmplat, dar nu întotdeauna din cauza sărăciei disperate. Adesea se recurgea la asta pentru îmbunătățirea standardului de viață, așa după cum multe dintre familiile vremurilor moderne limitează numărul copiilor. Altfel spus, era o formă de contracepție post-natală.³⁷

Alteori în mod similar, dimensiunile familiei erau ajustate în sens opus, prin adopție, cu scopul de a îmbunătăți eficiența economică, deoarece fiecare familie reprezenta o unitate de producție.³⁸ Exact așa cum satele constituiau unitățile responsabile în fața stăpânului domeniului pentru producția recoltei și plata taxelor, în interiorul satelor unitățile erau "familiile lărgite" și nu indivizii. Legăturile de sânge nu aveau prea mare importanță în aceste familii extinse.

Una peste alta, în ciuda eșecurilor și restricțiilor, condițiile de viață ale țărănimii s-au ameliorat în cursul perioadei, ca și ale întregii societăți.³⁹ De fapt, diversele legi care reglementau consumul de-a lungul epocii sunt prin ele însele o indicație a creșterii bunăstării. Un decret emis de shogunat în 1788 spunea⁴⁰:

„Mult timp a fost obiceiul printre țărani să poarte haine simple și să-și lege părul cu paic. Însă, recent, ei au început să se obișnuiască cu luxul și să-și uite statutul. Poartă îmbrăcăminte convenită celor cu rang mai înalt și folosesc ulei și *motoyui* (funie) pentru a-și lega părul. Acum utilizează umbrele și *kappa* (mantale de ploaie), în loc de pălării de pai și *mino* (acoperitori de pai). Din această cauză cheltuielile cresc, satele decad, iar oamenii le părăsesc... țărani n-ar trebui să-și uite niciodată locul social. Este lipsă de respect ca țărani să se apuce de comerț sau să aibă frizer. De acum înainte e necesar ca ei să evite orice fel de lux. Trebuie să trăiască simplu și să se dedice cultivării pământului.”

Un standard de viață îmbunătățit indica o economie sănătoasă. Cauzele acestei stări de sănătate reflectau un amestec de agerime și noroc generat de împrejurări:

- rata de creștere a producției era mai mare decât rata de creștere a populației – ca rezultat al conștientizării legăturii dintre eficiența economică și mărimea familiei (unitatea producătoare / consumatoare), dar și al unei tehnologii agricole superioare⁴¹;
- rata înaltă de alfabetizare a ușurat împrăștierea noilor tehnologii și eficientizarea activității economice, în general;
- sistemul prezenței alternative a crescut nevoia tuturor *daimyō* de a obține bani lichizi pentru a veni în întâmpinarea uriașelor și variatelor cheltuieli, conducând la apariția de mecanisme complicate de samsarlâc și schimb precum și la o avansată economie monetară⁴²;
- ca rezultat al activității economice înfloritoare a crescut diversitatea și specializarea (atât regională cât și la nivel de lucrător), care a ridicat și mai mult eficiența, comerțul și monetarismul;
- stabilitatea națională în ce privește pacea și structurile politice a furnizat un mediu propice;
- datorită sistemului de clase, negustorii n-au prea fost luați în serios de către shogunat, căpătând suficientă autonomie și fiind relativ puțin impozitați.⁴³

Ridicarea comercianților a fost deosebit de importantă pentru viitorul Japoniei. În această perioadă s-au dezvoltat câteva uriașe case comerciale cum ar fi Mitsui și Sumitomo.⁴⁴ Întreaga idee de profit, care fusese cândva disprețuită de clasa conducătoare ca nedemnă, a devenit, în mod gradat, mai acceptabilă. Ishida Baigan (1685-1744) a dezvoltat chiar o filozofie ce oferea apologia făcutului de profit și rolului comerciantului.⁴⁵

Până la urmă însă, progresul comercianților a reprezentat un alt factor de subminare a politicii Tokugawa. În mod clar, un sistem de clase care plasa comercianții la bază, pierdea legătura cu realitatea. În care realitate nu era ieșit din comun ca un *daimyō* să fie foarte îndatorat – și în unele cazuri chiar sub controlul – negustorilor.

Câtorva dintre aceștia li s-au acordat privilegii de samurai, în timp ce unii samurai s-au lansat în comerț. Sistemul înghețat al claselor, stâlp al politicii Tokugawa, începuse inevitabil să se "topească".

3.4 ÎNTOARCEREA DRACILOR STRĂINI ȘI CĂDEREA SHOGUNATULUI

Prezența olandeză în Nagasaki a menținut un oarecare contact cu vestul. Exista încă interes în învățătura apuseană (*Yōgaku* sau *Rangaku*), mai ales pentru științe, ba chiar o notabilă admirație.⁴⁶ Doctori erudiți cum ar fi Engelbert Kaempfer (1651-1716) și mai târziu Philipp Franz von Siebold (1796-1866) – amândoi, de fapt, germani și amândoi angajați ca medici în colonia olandeză din Nagasaki – au lăsat o impresie foarte puternică.

Din când în când vestici neautorizați puneau piciorul în țara închisă, uneori intenționat, alteori nu. Cu foarte puține excepții ei erau exilați sau executați. Cam de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe măsură ce puterile occidentale au devenit mai active în Pacific și Asia de est, câteva națiuni au făcut demersuri oficiale de a redeschide relațiile – măcar pentru a obține drepturi de reprovizionare pentru vasele lor. Și acestea au fost condamnate, însă, la nereușită. Rusia a încercat și a eșuat în 1792 și din nou în 1804, iar Marea Britanie în 1797, 1808 și 1818. America, ale cărei baleniere activau în apele din jurul Japoniei, a întreprins câte ceva în 1791, 1797 și 1837, și cu mai mare seriozitate în 1846 și 1849.⁴⁷

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea shogunatul a înțeles că vesticii nu aveau să lase Japonia în pace. Totuși, observând ce se petrecea în China cu războaiele opiului pricinuite de occidentali, se hotărâse și mai abtîr să-i țină în șah. Sprijinit de naționaliști moderați, a încercat chiar să împiedice dezbaterile problemei relațiilor cu apusenii. Takano Chōei (1804-50) a fost întemnițat și mai târziu forțat să se sinucidă pentru îndrăzneala de a cere deschiderea țării către străinii. Simpla poziție de compromis a lui Sakuma Shōzan (1811-64), care pledase pentru un amestec al punctelor forte japoneze și apuseane și inventase lozinca *Tōyō no dōtoku, Seiyō no*

gakugei (morală estică, știință vestică) a fost suficientă pentru a-i provoca asasinarea.

Naționaliștii cei mai extremiști au popularizat sloganul *sonnō jōi* (Adorați-l pe împărat, expulzați-i pe barbari!). Poate că sentimentul împotriva străinilor să fi prins la shogunat, dar cea de-a doua parte a sloganului nu era binevenită pentru că exprima o lipsă de respect față de însuși acesta ce nu prevestea nimic bun.

De pe la 1830 senzația că shogunatul pierdea controlul a prins să se amplifice și odată cu ea și lipsa de respect. Marii foamete de la 1833-7 Shogunatul nu reușise să-i răspundă constructiv.⁴⁸ În 1837 a avut loc chiar un îndemn la insurecție instigat de Oshio Heihachirō (1793-1837), o oficialitate de orientare confucianistă din Osaka, care era de mult nemulțumit de ineficiența și corupția autorităților. Revolta lui Oshio nu a fost de mare anvergură, dar a dus la o și mai mare lipsă de respect față de shogunat din cauza incompetenței manifestate în încercarea de a suprima rebeliunea.⁴⁹ Oshio, deși obligat să se sinucidă, a devenit un simbol al luptei oamenilor simpli împotriva oficialităților corupte și ineficiente, precum și a comerțanților venali tolerați de către regim. Shogunatul a aprobat, în cele din urmă, un număr de reforme, dar acestea s-au dovedit fără efect.

Prin extensie, samurarii, care în majoritatea cazurilor reprezentau chiar oficialitățile, au pierdut și ei respectul. Aceasta s-a adăugat dezamăgirii lor de a li se fi subțiat rolul de luptători. Până și competența militară le era acum pusă sub semnul întrebării.⁵⁰

Problemele au culminat cu vizita din iulie 1853 a comandantului american de escadră Matthew Perry (1794-1858), care a navigat cu patru vapoare cu aburi, ca să fim exacti, drept în golful Edo. Perry avea ordin oficial să ceară trei lucruri: un tratament mai omenos pentru naufragiați, deschiderea porturilor pentru aprovizionarea cu mâncare și combustibil precum și pentru comerț. Era un om sigur de sine, gata să utilizeze forța la nevoie și s-a asigurat de faptul că japonezii băgaseră de seamă cât de hotărât este și ce potențial armat posedă.⁵¹ După ce le-a prezentat japonezilor o scrisoare de la președintele american pentru împăratul Japoniei, Perry a părăsit țara, promițând să se întoarcă anul viitor după un răspuns.

După plecarea acestuia s-a iscat o mare dispută și zarvă. Shogunatul a luat chiar umilitoarea măsură fără precedent de a cere

sfatul *daimyō*. Oricum, s-a dovedit efectiv incapabil de a face față. La întoarcerea lui Perry, în februarie 1854, cu o mare flotă de nouă vapoare, shogunatul a acceptat o înțelegere. Astfel, prin Tratatul de la Kanagawa din martie 1854 shogunatul a căzut de acord cu cererile americane, inclusiv dreptul de a posta un consul oficial în Japonia. Primul, Townsend Harris (1804-78) și-a luat postul din primire în portul Shimoda în anul 1856. Porțile țării închise fuseseră astfel forțate să se deschidă.

Au urmat tratate similare cu alte puteri, cum ar fi cel cu Anglia din octombrie 1854 și Rusia din februarie 1855, apoi, la scurt timp, cu Franța și Olanda. Concesii noi făcute uneia din puteri însemnau concesii similare și pentru celelalte, căci tuturor li se acordase clauza națiunii celei mai favorizate. Japonia a pierdut controlul asupra propriilor tarife. Aceste "tratate inegale" obținute prin "diplomația canoierelor" erau umilitoare pentru japonezi. Una dintre cele mai supărătoare concesii a fost dreptul de extrateritorialitate prin care străinii ce încălcau legea erau judecați de consulul lor mai degrabă decât de autoritățile legale ale țării gazdă. În acest mod Japonia se vedea clar degradată la statutul de "necivilizație", ceea ce a rănit cumplit mândria și sensibilitățile niponilor, căci se presupunea că diavolii străini și nu ei sunt barbari.

Comercianți străini și aventurieri au început să-și facă apariția în mare număr.⁵² Nu erau întotdeauna cei mai potoliți și cei mai potriviți diplomați, însă, oricum, unora dintre naționaliști - mai ales dintre samurai - abia de le trebuia o provocare cât de mică, ba chiar de loc, pentru a-i ataca.⁵³

Incapacitatea shogunului de a face față eficient problemei amenințării "străine", în ciuda presupusului său rol de protector militar al Japoniei a semnat certificatul de deces al shogunatului. Astfel opoziția a crescut, dușmanii săi etalând un amestec de oportunism politic și adevărată grijă pentru bunăstarea națiunii.

Prea puțin surprinzător, cea mai mare rezistență a venit din partea domeniilor *tozama*, mai ales Satsuma în Kyūshū de sud și Chōshū, din capătul vestic al lui Honshū. Satsuma și Chōshū reprezentau ținuturi mari și puternice, ambele antipatizând shogunatul, deși în mod tradițional nu se apreciau nici reciproc.

Naționaliștii Chōshū erau deosebit de încinși. Unul dintre ei, Yoshida Shōin (1830-59) încercase fără succes să se ascundă pe una din corăbiile lui Perry pentru a încerca să învețe "secretele" vestului și astfel a face Japonia mai puternică. Curând după aceasta a fost executat pentru a fi conspirat la asasinarea reprezentantului shogunal, devenind un martir al cauzei *sonnō jōi*.

În iulie 1863 și apoi în septembrie 1864, infuriat de lipsa de răspuns a shogunatului, Chōshū a început din nou să tragă în vasele străine din Strâmtoarea Shimonoseki (aproape de domeniul său). Din această cauză a avut de suferit represaliile forțelor britanice și americane, pierzându-și din corăbii și văzându-și distruse multe din bazele militare terestre. Shogunatul a decis să-l pedepsească și el pe Chōshū, trimițând forțe punitivă în 1865 și 1866. Totuși, trupele lui Chōshū, repliate, folosindu-se acum de miliția țărănească și de samurai, au făcut față cu succes armatei shogunatului.

Epocala luare de poziție a lui Chōshū împotriva shogunatului Tokugawa - prima dată că un domeniu i se opunea cu succes - a fost facilitată de decizia lui Satsuma de a nu se alătura shogunatului. Ambele domenii rivalizau pentru favorurile curții imperiale, iar acum sesizaseră o bună ocazie de a se impune după ani de concesii minime ce le fuseseră acordate. Se luptaseră unul contra celuilalt nu mai de departe decât în 1863, iar Satsuma învinsese. Cu toate acestea, cele două domenii formară curând o alianță ce avea să rămână de pomină.

În ianuarie 1867 noul shogun se numea Yoshinobu (1837-1913) cunoscut și drept Keiki. Părea neobișnuit de capabil, apucându-se de o sumedenie de reforme administrative constructive. Părea, de asemenea, să dorească și o apropiere între shogunat și curte. Iată, deci, momentul ca opoziții shogunatului să ia măsuri rapide. Orice întârziere putea să le fie fatală, permițând instituției reformat să-și continue existența.

Cu sprijinul lui Iwakura Tomomi (1825-83), un nobil de la curte cu relații Chōshū, o alianță dintre domeniile *tozama* conduse de Satsuma și Chōshū a reușit să obțină un ordin scris oficial de abolire a shogunatului. În baza acestuia la 3 ianuarie 1868 au ocupat palatul și au declarat "restaurarea împărăției". Deși opoziția suporterilor shogunatului avea să continue și după, Yoshinobu însuși, după o

scurtă perioadă de indecizie și rezistență haotică, a acceptat finalmente această declarație. S-a retras la Shizuoka și și-a trăit în pace cei patruzeci și cinci de ani de viață rămași.

Împăratul care s-a trezit readus la putere era un băiat de 15 ani pe nume Mutsuhito (1852-1912), cunoscut postum ca Meiji ("conducătorul luminat"). Ajunsese la tron cu un an mai devreme, în ianuarie 1867, în urma morții tatălui său Kōmei (1831-67, domnind între 1846-67). Moartea lui Kōmei este înconjurată de mister și pare posibil să fi fost otrăvit.⁵⁴ Nu fusese pe deplin susținătorul mișcării de restaurație imperială, preferând o uniune dintre shogunat și curte. Moartea sa a survenit la un moment foarte potrivit, căci a permis obținerea extrem de importantului înscris de autorizare imperială. A înlăturat, de asemenea, perspectiva de a avea pe tron un împărat adult recalitrant și dificil, lăsând locul în chip de șef al statului unui băiat potențial manevrabil.

Oricum, domnia shogunilor, care durase aproape 700 de ani, luase sfârșit. Diavoli străini se întorseseră și nu păreau a avea de gând să plece curând. Țara închisă își deschisese, finalmente, porțile.

REZUMATUL PĂRȚII A TREIA

Conducătorul războinic Tokugawa Ieyasu și succesorii săi imediați au consolidat procesul de unificare început în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Bazându-se pe succesul și, în multe cazuri, pe politicile lui Oda Nobunaga și Toyotomi Hideyoshi au reușit astfel să revitalizeze shogunatul. Acesta a fost ocupat timp de două secole și jumătate de către familia Tokugawa. Principala forță a politicii Tokugawa a rezidat în păstrarea Japoniei pe cât de mult posibil într-o stare de conservatorism controlat. Acesta presupunea înlăturarea pericolului străin simbolizat de amenințarea politică la adresa autorității shogunale pe care o reprezenta creștinismul și "sigilarea" Japoniei față de restul lumii. Alte mecanisme de control includeau prezența alternativă a *daimyō* la baza shogunatului de la Edo, redistribuirea strategică a domeniilor, separarea ierarhică a claselor, restricții asupra călătoriilor și transportului, îngrădirea

circulației după anumite ore, control, responsabilitate colectivă și recomandări minuțioase cu privire la traiul zilnic. Orice încălcare a regulilor implica, de obicei, pedepse severe.

Totuși, s-au produs modificări interioare importante, în ciuda idealului de menținere a statu-quo-ului. Au avut loc în special schimbări ale ordinii sociale aduse de dezvoltarea socio-economică. S-a ivit astfel o clasă de negustori puternică, în vreme ce s-a putut observa o slăbire generală a samurailor, care își pierduseră acum rostul, căzând în practici birocratice, dar, în mod ironic, căpătând și contururi idealizate. Și-a făcut apariția o cultură burgheză nouă, plină de energie, generată de acești comercianți. În plus, răspândirea confucianismului menit să sprijine conformismul și ordinea a dus, paradoxal, și la îmbunătățirea nivelului educațional și al gândirii critice.

Accentul pus pe rolul împăratului de conducător suprem a generat întrebări și cu privire la legitimitatea shogunatului. În parte ca o reacție împotriva a ceea ce părea o influență chineză covârșitoare s-a născut un spirit naționalist îndreptat spre trecut și bazându-se pe Shintō și împărat. Aceste elemente nu au fost deloc spre folosul shogunatului, sfârtecat și de corupție și incompetență.

Shogunatul s-ar fi putut prăbuși ca urmare a acestor factori interni, dar, în realitate, sfârșitul i-a fost scris de reîntoarcerea puterilor apusene pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Acestea au cerut dreptul de comerț și alte facilități și au forțat obținerea de tratate umilitoare pentru japonezi. Incapacitatea shogunatului de a apăra țara de amenințarea externă, în ciuda presupusului său rol de protector militar al națiunii a deschis drumul către o lovitură de stat aplicată de acele ținuturi "mărginașe" care i se opuneau de mult, Satsuma și Chōshū, îndeosebi. Acțiunea lor a îmbinat oportunismul cu naționalismul autentic. Ultimul shogun a fost silit să demisioneze la începutul lui 1868. Samurai de pe aceste domenii au "readus" la putere un împărat adolescent, marcând începutul unei noi perioade în istoria Japoniei.

Elementele cheie ale acestei perioade sunt prezentate pe scurt în Tabelul 3.1.

Tabel 3.1. Elemente cheie ale perioadei Tokugawa

<i>Element</i>	<i>Perioada de timp aproximativă</i>
Restabilirea shogunatului	Începutul anilor 1600
Îndepărtarea străinilor, suprimarea creștinismului	Începutul jumătății anilor 1600
Instituirea de politici shogunale	Jumătatea anilor 1600
Rolul samuraiului capătă o natură birocratică	De la jumătatea anilor 1600
Se dezvoltă o nouă cultură burgheză	De la jumătatea anilor 1600
Ia avânt naționalismul bazat pe shintoism	De la începutul anilor 1700
Populația se nivelează, economia prosperă	De la începutul anilor 1700
Se extinde sistemul educațional	De la mijlocul anilor 1700
Străinii încep să "deranjeze" din nou	De la sfârșitul anilor 1700
Nemulțumirea față de shogunat crește	De la începutul anilor 1800
Străinii se întorc în număr mare, țara se redeschide, Japonia este umilită	Din anii 1850
Samurai din domeniile periferice se opun shogunatului	De la începutul anilor 1860
Shogunatul este răsturnat printr-o lovitură de stat, iar împăratul este reinstalat pe tron	Sfârșitul anilor 1860

Am văzut, de asemenea, o sumedenie de valori și practici cu o constantă relevanță în Japonia. Unele au fost rezultate ale necesității, altele ale alegerii. Le-am enumerat sumar în Tabelul 3.2.

Tabelul 3.2 Valori și practici importante ale perioadei Tokugawa

- conformism răspândit
- supunere de anvergură – cel puțin de formă – față de autorități și ideea de "libertate limitată"
- distincție continuă între autoritatea formală și puterea efectivă și prin extensie, între forma exterioară și substanța interioară
- continua obișnuință de pune semn de egal între "rău" și discontinuitate sau nesupunere, mai degrabă decât fărădelege

- "atitudine moral relaxată" față de sexualitate
- responsabilitate colectivă aplicată prin vigilență și pedepse aspre
- prudență față de străini și conștiința puternică de a aparține unui grup sau a fi izolat de grup
- istețime economică, chiar și în rândul multor familii țărănești
- materialism răspândit la mulți ne-samurai
- o persistentă concepție că viața nu reprezintă mare lucru
- deferență față de educație
- renașterea confucianismului japonez
- idealizarea căii samuraiului
- sentimentul crescând de naționalism, făcându-se o distincție clară între Japonia și restul lumii
- sentimentul de umilință în fața puterilor apusene

Unele din aceste elemente, cum ar fi conformismul și obediența, educația și confucianismul, naționalismul și sentimentul de nesiguranță față de străini își păstrează relevanța și în Japonia modernă. Idealizarea samurailor este și ea importantă nu numai în sine, dar și ca simbol al voalării realității istorice.

Alte elemente facilitează explicarea unor paradoxuri întâlnite mai devreme. De exemplu, aplicarea dură a responsabilității colective a ajutat la suprimarea expresiei interesului personal evident. Aceasta sugerează că medieval timpuriul paradox cu privire la interesul personal predominant în ciuda normelor legale de responsabilitate colectivă se datora insuccesului autorităților de atunci de a aplica legea cu suficientă vigoare.

Construind o națiune modernă: Perioada Meiji (1868-1912)

4.1 CONSOLIDÂND RESTAURAȚIA

Împăratului “restaureției”, Mutsuhito, în vârstă de 15 ani, i-ar fi fost foarte greu să domnească “luminat” fără a fi îndrumat. Nu e de mirare că sfetnici săi erau samurail care îi sprijiniscă cauza. Majoritatea veneau din Satsuma și Chōshū, iar câțiva de pe alte domenii cum ar fi Tosa (în Shikoku) și Hizen (în Kyūshū). Mai existau și câțiva nobili de la curte, precum Iwakura Tomomi, care făceau parte din grupul de consilieri, mai ales pentru a legitima noua guvernare.

Okubo Toshimichi (1830-78), Saigō Takamori (1827-77) și Matsukata Masayoshi (1835-1924) veneau din Satsuma, iar Kido Kōin (1833-77), Inoue Kaoru (1835-1915), Itō Hirobumi (1841-1909) și Yamagata Aritomo (1838-1922) din Chōshū. Toți erau tineri, cam în jurul a treizeci de ani. Majoritatea provenea din clasa de jos a samurailor.

Ito Hirobumi, care avea să devină figura cea mai importantă în Meiji, aparținea categoriei “sărman devenit prinț”. Născut într-o familie săracă de fermieri, cam pe la zece ani a fost adoptat (împreună cu tatăl său) de familia unui samurai de rang mic. Pentru isprăvile sale ulterioare, inclusiv incendiarea Legației britanice, a fost făcut samurai în 1863. În timpul perioadei Meiji avea să devină prim ministru de patru ori și apoi să obțină titlul de “prinț”.

Acești tineri erau animați de două soiuri de motivații. Pe de o parte nutreau o dorință naționalistă veritabilă de a face ce le stă în putință pentru țara lor confruntată cu amenințări din afară. Pe de altă parte, doreau succesul pentru sine, căci simțeau că fuseseră frustrați de acesta pe timpul vechiului sistem shogunal.¹ Erau depărtați de a fi devotați fostului regim, dar nici nu erau adânc implicați ideologic în restaurarea imperială, cu fapta și cu numele. Totul ținea numai de a face ce este mai bine pentru ei și pentru națiune. Astfel, pentru

moment cel puțin, părea o idee bună să poarte stindardul restaurației imperiale. Din fericire pentru ei și pentru națiune au dat dovadă de o maturitate și înțelepciune ce le depășea vârsta. Și din fericire și pentru familia imperială, Mutsuhito a făcut ce i s-a spus.

Primul lor scop era consolidarea noului regim. Oamenii fuseseră extrem de alarmați de evenimentele tulburi ale loviturii de stat. Isteria de masă a reprezentat o formă comună de reacție la schimbarea traumatică ce le clătina lumea lor bine încetățenită.² Opinia publică voia să fie asigurată că stabilitatea, mai degrabă decât împăratul, fusese reînstituită.

Era deosebit de important ca rezistența armată să fie zdrobită cât de curând. Edo reprezentase un astfel de centru cu aproape 2.000 de trupe, dar în iulie fusese deja cucerit. Enomoto Takeaki (1836-1906), credincios shogunatului, fugise din Edo cu o flotă de vapoare pe care le dusesese în Hokkaidō, declarând-o republică, dar fusese înfrânt însă în iunie al următorului an. Rezistența avea să se ivească în diverse forme timp de mai mulți ani, însă odată cu înfrângerea lui Enomoto ordinea a fost restabilită, cel puțin pe termen scurt.

O asigurare venită din partea împăratului își avea și ea rostul său, mai ales dacă privea modul cum urma Japonia să facă față amenințării străine. În aprilie 1868, numai trei luni de la venirea sa pe tron, împăratul și sfetnicii săi au emis Jurământul Cartă (în cinci articole).³ Aceasta promitea:

- discutarea publică a “tuturor problemelor”;
- participarea tuturor claselor la administrarea țării;
- libertatea tuturor persoanelor de a-și alege ocupația preferată;
- abandonarea “vechilor obiceiuri rele din trecut” (nespecificate);
- înmagazinarea de cunoștințe din lumea întreagă menite să întărească patria (sau mai exact, “să întărească fundamentul administrației imperiale”).

Din acest al cincilea articol apărea clar că noul guvern nu plănuia să țină piept amenințării străine, ci să învețe de la occidentali și să-și însușească punctele tari ale acestora. Sloganul xenofobic timpuriu *sonnō jōi* (venerați-l pe împărat, expulzați-i pe barbari) a fost repede înlocuit cu unele mai pragmatice și mai constructive, cum ar

fi *wakon yōsai* (spirit japonez, știință occidentală). Această abordare a modernizării a fost, în mod ironic dar mai mult ca sigur, conștient, similară cu cea a guvernelor vechilor perioade Yamato și Nara. Trecutul se dovedea o lecție folositoare pentru modernitate.

Japonia a avut norocul că și-a putut permite să învețe conform propriului ritm și în felul său, pentru că, întocmai precum China vremurilor de demult sau europenii secolului al XVI-lea, puterile occidentale ale secolului al XIX-lea nu se vedeau cu adevărat interesate de colonizarea acestei țări. Aveau capturi mai ușoare de făcut în alte părți – de data aceasta nu Lumea Nouă - America însăși fiind acum una dintre acele puteri occidentale, - ci lumea veche a Chinei.

Scurtul preambul al Jurământului Cartei promitea și o constituție. Aceasta a fost promulgată oarecum în grabă cu trei luni mai târziu, fiind o afacere care a stârnit puține "valuri". Așa-numita Constituție din 1868 avea să fie umbrită de o Constituție Meiji mai târzie, mult mai cunoscută, totuși ea stipula teoretic necesitatea unei adunări naționale, votul public și un Mare Consiliu de Stat.⁴ Acesta din urmă a fost singurul punct pus în practică la momentul respectiv, diverșii miniștri și oficiali conferind o sporită legitimitate tinerilor conducători ai guvernului.

Reflectând practica guvernării japoneze Yamato-Nara, cabinetul Meiji dorea o singură capitală care să fie centrul puterii, spre deosebire de "dublele capitale" Edo și Kyōto. A fost ales Edo, care a primit numele de Tōkyō (capitala de est). Împăratul s-a mutat de la Kyōto în 1869. Noul Mare Consiliu își avea sediul tot acolo.

Printr-o altă mișcare în stil Nara, pământul țării a fost naționalizat. Primul naționalizat va fi fostul domeniu al shogunatului, care reprezenta cam un sfert din tot teritoriul. Apoi, în martie 1869 conducătorii guvernului Satsuma-Chōshū i-au convins pe *daimyō* de pe domeniile de acasă să le înapoieze împăratului pentru a fi reorganizate în prefecturi. Și alți *daimyō* au urmat acest exemplu foarte curând. În unele cazuri, renunțarea la pământ nu a fost un gest de totală bunăvoie, însă nimeni nu prea avea de ales și nu dorea să-și atragă nemulțumirea guvernului. În august 1871, guvernul a mers mai departe, abolind în mod legal domeniile și înlocuindu-le cu prefecturi.⁵

Daimyō au fost convinși să accepte aceste schimbări fie prin aranjamente financiare generoase și/sau posturi de guvernatori ale noilor provincii. Nu numai că *daimyō* au primit venituri generoase, dar guvernul a preluat asupra sa datoriile domeniilor precum și răspunderea pentru plata stipendiilor suitei lor de samurai - pe care i-a redus cam cu o treime. Acest tratament magnanim al *daimyō* și, într-o măsură mai mică al samuraiului, a fost important politic pentru că a redus riscul unei rezistențe armate împotriva regimului.

Totuși, o asemenea generozitate s-a dovedit nefastă finanțelor guvernului, aflate într-o condiție precară cu mult dinainte de Restauratie. În primii ani ai regimului s-au aplicat o serie de reforme financiare. S-a construit o monetărie modernă și un sistem bancar nou bazat pe yen. Aceste reforme au fost supervizate de figuri importante precum Okuma Shigenobu (1838-1922, din Hizen), care a fost ministru de finanțe, și Ito Hirobumi, care a fost trimis în Statele Unite pentru a studia sistemele valutare și a lucrat ca asistent al lui Okuma.

O reformă financiară deosebit de importantă a fost introducerea unei taxe fixe pe pământ în iulie 1873, bazată pe un procentaj al valorii estimate a unui anumit lot. Aceasta a înlocuit sistemul feudal de taxe variabile legate de recoltă. Proprietatea unei bucăți de teren era acum considerată a reveni unei persoane (de obicei capul familiei) care a plătit în mod tradițional taxa pe recolta obținută de pe acesta. Reforma a oferit noi stimulente pentru sporirea productivității. Totuși, a avut și efectul puțin dorit de a mări rata de arendare până spre 40 la sută, deoarece fermierii mai săraci erau obligați în anii proști să-și ipotecheze pământul pentru a achita impozitul.⁶

O altă reformă semnificativă dusă la bun sfârșit de noul guvern în vederea modernizării a fost abolirea sistemului restrictiv al claselor. Aceasta nu era, cu siguranță, o reflectare a influenței perioadei Nara. Conform promisiunilor din Jurământul Cartei din 1868 restricțiile privitoare la ocupațiile pe clase au fost ridicate în 1869. Clasele au fost restructurate din *shi-nō-kō-shō* în *kazoku* (nobili, incluzându-i pe *daimyō*), *shizō-ku* (descendenți ai samuraiilor) și *heimin* (oamenii de rând), familia imperială constituind o "clasă" separată, *kōzoku*. În 1870, oamenilor de rând li s-a

permis să adopte un prenume. În 1871 *eta* și *hinin* au fost, practic, desființați ca sub-clase, oferindu-li-se egalitatea cu cei de rând, cu toate că, în practică, discriminarea a rămas puternică. De asemenea, pentru cauza egalității, în anul 1872 educația universală a fost declarată obiectiv, deși au mai trecut mulți ani până să devină o realitate.

Probabil că cea mai mare lovitură la adresa vechiului sistem stratificat a fost eliminarea treptată a clasei samurailor. În practică, tulburările produse de Restaurare implicau faptul că majoritatea samurailor erau lăsați fără nici un fel de ocupație, chiar de natură birocratică. Se aștepta să-și poarte singuri de grijă, găsindu-și o altă formă de a-și ocupa timpul. Unii au continuat să lucreze ca administratori, de data asta pentru guvern, iar alții au reușit ca oameni de afaceri, polițiști ori fermieri, însă cei mai mulți se bazau pe stipendii din ce în ce mai mici. În 1873 guvernul a introdus recrutarea, ceea ce însemna că bărbați din toate categoriile sociale deveneau acum în mod oficial potențiali militari. Se mai oferea foștilor samurai și posibilitatea plății unei sume globale finale în titluri guvernamentale în loc de stipendii. Lucrul a devenit obligatoriu în 1876. În același an samurailor care nu se decisese să accepte asta li s-a interzis să poarte săbii.

Aceste reforme au fost considerabile și, deși indicau încredere fermă și autoritate din partea noii guvernări, nu au fost întotdeauna bine primite. Mulți țărani se opuneau cu putere recrutării, cunoscute ca "impozitul pe sânge", precum și noii taxe agrare. În mai multe ocazii și-au exprimat sentimentele prin demonstrații violente.

Cea mai gravă expresie de nemulțumire, însă, a venit din partea samurailor, nu a țăranilor. Culmea a reprezentat-o revolta Satsuma sau Seinan (sud-vest). În mod ironic în miezul rebeliunii se găsea una dintre cele mai proeminente figuri ale noii guvernări, Saigō Takamori.

Saigō suferise un eșec politic în octombrie 1873. În timp ce mulți guvernanți importanți precum Okubo, Kido, Itō sau Iwakura se găseau plecați în Misiunea Iwakura din 1871-3⁷, Saigō propusese o invazie a Coreei. Aceasta era menită să fie una punitivă deoarece se considera că țara respectivă insultase Japonia, nedezvoltând relații directe cu noul său guvern. Și totuși, în ciuda implicării în

noul regim, Saigō rămânea un samurai de modă veche, iar propunerea sa mai poate fi interpretată ca o modalitate de a facilita foștilor samurai un sentiment de valoare și utilitate.⁸ Întâmplarea face ca după întoarcerea Misiunii Iwakura, în septembrie 1873, planul să fie dejucat de Marele Consiliu.⁹

Istoria ne sugerează că propunerea lui a fost mai degrabă amânată decât respinsă de-a dreptul, dar lui Saigō nu i-a picat bine, ba chiar a făcut o cădere nervoasă. S-a întors la Kagoshima, principalul oraș al foștilor domenii Satsuma, împreună cu un număr de suporteri. În curând a devenit centrul nemulțumirii foștilor samurai și în general, al sentimentelor antiguvernamentale.

În următorii ani tensiunea a crescut în Kagoshima. Guvernul bănuia că se pregătește o revoltă și în ianuarie 1877 a trimis o unitate navală în oraș să ridice muniția. Aceasta a fost atacată și de atunci înainte luptele s-au intensificat. La sfârșitul lui februarie armata lui Saigō, de circa 40.000 de oameni, s-a confruntat cu forțele guvernamentale la Kumamoto, în nord. Bătălia a durat șase săptămâni și în cele din urmă victoria a revenit armatei proaspăt recrutate a guvernului. Saigō, împreună cu 400 de oameni, o sutime din forța sa originală, și-a croit cu greu drum înapoi spre Kagoshima, unde s-a sinucis la 24 septembrie după un ultim atac plin de curaj.

Nemulțumirea și actele de violență din rândul foștilor samurai au continuat încă mulți ani. Un asemenea incident a fost asasinarea lui Okubo, în mai următor, de către foști samurai Satsuma care-l considerau trădător. Totuși, revolta Satsuma a fost, într-adevăr, ultima acțiune în care au participat "samurailor de școală veche" în proporție semnificativă. Ca și când Saigō și cei care au murit cu el știuseră prea bine de la început că vremea samurailor apusese și au preferat să termine cu viața.¹⁰

4.2 OCCIDENTALIZAREA SOCIETĂȚII

Cu excepția lui Saigō, acum mort, noul guvern percepea occidentalizarea ca pe un element cheie al modernizării. Aceasta avea să facă Japonia mai puternică, mai capabilă să concureze cu puterile

vestice și poate chiar să le întreacă. Unul din multiplele sloganuri ale acelei epoci avea să fie *oitsuke, oikoze* – “prinde din urmă, întrece”. O Japonie occidentalizată avea să fie luată mai în serios de către vest, ceea ce se și voia. Umilința “Tratatelor inegale” semnate în ultimii ani ai shogunatului era dezagreabilă și acestea trebuiau, în consecință, revizuite. Japonia dorea să fie tratată pe picior de egalitate sau, și mai bine, ca superioară.

Instituțiile și practicile vestice aveau să fie introduse nu numai în domenii ca politica, armata, industria și economia, dar și în societate, în general. Occidentalizarea acesteia apărea uneori mai neselectivă decât i-ar fi convenit guvernului, dar furniza un fundal important reformelor economice și politice.

Schimbările din viața de zi cu zi, inspirate de lumea vestică veneau tot mai numeroase și adesea uluitoare. De la 1 ianuarie 1873 s-a adoptat calendarul solar vestic (gregorian) în locul celui vechi lunar, adică datele erau devansate între trei și șase săptămâni.¹¹ În 1869 au început să funcționeze telegrafele, iar serviciul poștal în 1871. De la începutul anilor 1870 proliferază ziarele moderne și, ca probă a înaltului grad de alfabetizare a națiunii, pe la 1875 circulau mai bine de 100.¹² Ținuta vestimentară occidentală a ajuns la modă printre progresiști, iar în 1872 a devenit obligatorie pentru guvernanți (inclusiv în ocazii festive) și pentru funcționari publici, cum ar fi poștașii.¹³ Tunsorile occidentale se purtau și ele din ce în ce mai mult, ca simbol al modernității.¹⁴ Consumul de carne de vacă era foarte popular printre progresiști, – așa-zisa mâncare japoneză tradițională *sukiyaki* se baza pe aceasta, – deschizându-se multe restaurante specializate care să facă față cererii numărului sporit de străini.

Deși frecventat numai de câțiva aleși, unul dintre cele mai cunoscute simboluri ale occidentalizării a fost Rokumeikan (Pavilionul tipătuului căprioarei). Această sală construită de guvern lângă Palatul imperial a fost proiectată de remarcabilul arhitect britanic Joseph Conder și terminată în 1883. A găzduit baluri și multe evenimente speciale incluzând demnitari vestici, fiind foarte utilizată de ministrul de externe Inoue Kaoru. Guvernul din acea vreme a purtat numele de “cabinetul dansator”, iar publicul japonez

a născocit termenul de “febra dansului” (*butōnetsu*) cu mult înainte de apariția echivalentului său englezesc.

Cel mai important simbol fizic al modernizării a fost, probabil, calea ferată.¹⁵ Prima linie din Japonia a fost inaugurată în mai 1872, între localitatea Yokohama și Shinagawa, iar șina a fost prelungită până la Shinbashi, Tōkyō, în septembrie același an. În cincisprezece ani s-au montat o mie de mile de cale ferată, iar până la sfârșitul secolului, cinci mii.

Efectul căii ferate asupra circulației oamenilor și mărfurilor – și, în consecință, și asupra economiei – a fost enorm. În perioada Tokugawa o călătorie de la Edo la Kyōto, până atunci întreprinsă aproape întotdeauna pe jos, lua cam două săptămâni, în medie. Chiar și luxul de a închiria “mărșăluitori profesioniști”, de fapt, purtători de lectică, nu economisea mai mult de o zi sau două. După terminarea căii ferate însă, pe la sfârșitul anilor 1880, durata se scurtase la mai puțin de o zi. În plus, biletul de tren reprezenta mai puțin de o treime din costul călătoriei cu lectica.¹⁶

Alte elemente ale progresului în perioada Meiji au fost invenția ricșei (de la *jinrikisha*, vehicul propulsat de forța omului) în 1869, precum și inaugurarea serviciilor de vapoare cu aburi și de diligențe – aproape întotdeauna în anii de început în proprietatea și conducerea străinilor – în 1868.¹⁷

Guvernul dădea o importanță deosebită dezvoltării transporturilor căci recunoștea valoarea infrastructurală a acestora pentru economia și forța generală a națiunii. Între 1870 și 1874 o treime din investițiile statului au mers numai în construcția de căi ferate.¹⁸ Comentatorul social Tsuda Mamichi (1829-1903) scria, în iunie 1874, că în dezvoltarea transporturilor vede singura prioritate de seamă menită să aducă prosperitate națiunii, care trebuie chiar “să vină înaintea sistemului militar și construcției de școli”.¹⁹

În termeni sociali și demografici, dezvoltarea transportului atât intravilan cât și extravilan a adus cu sine noi modele de urbanizare. În jurul stațiilor s-au ivit grupuri de locuitori, mai ales la intersecția rutelor. “Întinderea urbană” a devenit vizibilă pe măsură ce distanțele reprezentau un obstacol din ce în ce mai mic. Universurile oamenilor s-au lărgit, grație posibilității de a călători liber, nemai-fiind restrânși la propria comunitate.

Mai important, răspândirea sistemelor de transport însemna și că oamenii pot locui acum separat de locul unde muncesc. Adică, epoca navetei – notorie în Japonia de azi – începuse. În decurs de câteva decade naveta la orele de vârf devenise deja o problemă. Ziarul *Niroku* se plângea în ediția din 23 martie 1910 că “de obicei cei de la capăt de linie și din stațiile imediat următoare pot să se suie, dar nimeni din cei ce așteaptă în stațiile mai depărtate nu are șansa să se urce decât cu prețul unei lupte nebunești.”²⁰ Și, ca și în Japonia modernă, unii bărbați profitau de amestecul de sexe din vagoanele supraîncărcate.²¹

În mod mai puțin evident se schimbau și tiparele de gândire. Grație traducerilor și sporitei abilități de a citi în limba engleză sau în altele a început să pătrundă un val întreg de scrieri beletristice, filozofice și științifice, de la Goethe la Darwin, de la Mill până la Rousseau. Aceasta a generat o vâltoare de idei și influențe, adesea contradictorii și de neîmpăcat, nu întotdeauna recunoscute ca atare.

Literatura japoneză a timpului se găsea în degringoladă, amestecând romantismul și naturalismul, utilitarismul și evazionismul. În același timp, se vădea autoritatea lucrurilor de sorginte occidentală. La fel cum, într-o manieră confirmată de timp, tinerilor conducători ai Restaurării le-a fost necesară autoritatea împăratului pentru a-și legitima actele, așa și numeroși scriitori căutau autoritatea figurilor vestice pentru a da greutate ideilor lor sau a-și justifica alegerile. Chiar și operele de ficțiune ale momentului sunt împânzite de referințe la un scriitor sau gânditor vestit sau la altul. Aceasta nu se întâmpla numai cu autorii care promovau vreun fel de model occidental. În mod straniu, modelele vestice mai erau folosite și pentru a portretiza frustrările și eșecurile acelor japonezi incapabili să țină piept dinamismului efervescent al procesului de occidentalizare în sine. Conceptul literar rusesc de “om de prisos” le părea deosebit de apropiat în special acelor japonezi care se simțeau tulburați și depășiți de toate aceste schimbări.²²

Omul de prisos din Japonia era un nerealizat într-o lume dură de campioni și perdanți, o lume unde oamenii de trezeau dintr-odată lăsați de capul lor să reușească sau să eșueze conform propriilor puteri. Ortodoxia rigidă a perioadei Tokugawa însemnase că oamenii aveau un loc al lor clar și cineva le spunea cum să gândească și

cum să se comporte. Acea siguranță dispăruse. Libertatea se dovedea o sabie cu două tăișuri.

În mod puțin surprinzător, ideile conexe de “supraviețuirea celui mai tare” și “ajută-te singur” se dovedeau foarte populare. Lucrarea lui Samuel Smiles, *Self Help* (1859), pe tema “Dumnezeu îți ajută pe cei care se ajută singuri” a fost una dintre primele opere traduse în japoneză, în 1871. S-a dovedit un best seller.

Filozofia ajutorului de sine se potrivea perfect cu sentimentele lui Fukuzawa Yukichi (1835-1901), unul dintre cei mai importanți profesori și suporteri²³ ai occidentalizării din Japonia perioadei Meiji. În lucrarea sa *Gakumon no Susume* (Promovarea învățării) din 1872, el scrie²⁴:

“Nu există distincții înăscute de stare între nobili și cei de rând, între săraci și bogați. Numai persoana care a studiat cu silință astfel încât a dobândit stăpânire asupra lucrurilor și evenimentelor poate ajunge nobilă și bogată, în timp ce opusul său devine josnic și sărac.”

Teoriile lui Darwin despre evoluție și selecția naturală au fost foarte populare în Japonia Meiji, la fel ca darwinismul social. Aceasta ca urmare a atracției exercitate de filozoful britanic Herbert Spencer (1820-1903), care a născocit expresia “supraviețuirea celui mai tare!”²⁵

Spencer era atât de stimat încât cel mai înalt nivel de reprezentanți ai guvernării Meiji de mijloc îl consulta în particular, cerându-i sfaturi cu privire la cele mai bune politici pentru națiune. Răspunsul pe care l-a dat într-o scrisoare datată 26 august 1892 a fost, la cerere, ținut secret până după moartea sa pentru că se temea că avea să stârnească nemulțumirea propriilor compatrioți.²⁶ Printre altele, el sugera ca politica japoneză să-i țină pe americani și pe europeni cât mai departe cu putință. Apoi, mai zicea el, trebuie ca proprietatea străină să fie interzisă, să existe restricții asupra drepturilor străinilor în afaceri, iar rasa japoneză să fie păstrată pură, neamestecată cu străini. Pe scurt, Spencer a recomandat multe dintre lucrurile pentru care guvernarea japoneză a fost criticată de britanici și de alți străini până în zilele noastre.

Întâmplător, o bună parte dintre măsurile propuse de el fuseseră deja luate de către guvernul japonez. De exemplu, în 1873 s-a adoptat o lege ce interzicea cumpărutul de pământ de către străini.²⁷ Astfel, sfaturile lui Spencer au venit mai mult ca o întărire a unor măsuri deja aplicate.

Guvernul japonez a cerut ajutor și altor numeroși experți și specialiști străini, pe lângă Spencer. Mulți dintre aceștia au fost invitați în Japonia. Erau experți în minerit, navigație, educație, transporturi, bănci, științe politice, agricultură, baterea de monede, drept, agricultură și chiar forțe armate.²⁸ În general, rolul lor se limita la probleme tehnice și aveau puțină trecere în luarea de decizii importante. În 1875 se găseau 520 de angajați străini în guvern. Cu timpul folosirea de experți străini s-a mutat spre sectorul privat, 760 fiind angajați de către particulari în 1897.²⁹ Conform unor estimări, aproape 5 la sută din cheltuielile guvernamentale în perioada Meiji au mers pe salarii și alte speze legate de angajații străini.³⁰ La fel și o treime din bugetul primei universități moderne japoneze, Universitatea Tōkyō, fondată în 1877, care a angajat și ea un număr important de experți străini.³¹

Pe lângă occidentalii invitați să predea în Japonia și japonezii au început să viziteze vestul pentru a învăța. Au existat astfel misiuni oficiale sau semioficiale în America și/sau Europa, cea mai mare și mai bine cunoscută fiind Iwakura din 1871-3. Aceasta cuprindea aproape cincizeci de membri oficiali, plus personalități politice de marcă, precum Itō, Okubo, Kido și Iwakura însuși, precum și cel puțin tot atâtea persoane (majoritatea studenți) ca însoțitori neoficiali. Faptul că o astfel de misiune cuprinzătoare a fost trimisă departe de Japonia – incluzând atât de mulți lideri pe care îi scotea practic din "pâine", atât de curând după Restauratie, stă mărturie pentru încrederea noului guvern. Ca și în cazul altor misiuni, mulți dintre cei plecați și-au publicat gândurile și impresiile la întoarcerea în Japonia, răspândind cunoștințele câștigate. Relatările despre călătoriile făcute au fost extrem de citite de către o națiune alfabetizată, dornică să învețe de la vest, dar încă puțin căm zăpăcită de tot ce se întâmpla.

4.3 PUNÂND ÎN VALOARE ENERGIIILE POPORULUI

Filozofia "ajută-te singur", care și-a făcut apariția în anii 1870, a reprezentat o potențială problemă pentru noul regim. Dacă indivizii deveneau prea puternici și independenți, aveau să fie prea greu de controlat. Strădaniile lor riscau să fie dezorganizate și zadarnice. Chiar și autoritatea guvernului era posibil să fie afectată. Toate acestea puteau să slăbească țara și să o facă vulnerabilă în fața puterilor străine, dacă acestea, finalmente, aveau să se gândească la colonizarea Japoniei.

Pe de altă parte, nu era ușor să faci o națiune tare dintr-un popor slab și neimplicat, iar guvernul dorea foarte mult să conducă o nație puternică. Oamenii trebuiau încurajați să devină puternici și să fie în stare să atingă diverse țeluri, dar de o manieră Tokugawa, adică în cadrul unor limite. Nou eliberatele lor energii trebuiau puse în valoare.³²

Naționalismul reprezenta o cauză ideală. Se folosea foarte bine de sentimentul reînviat de identitate națională și de criză, generat de reapariția pericolului străin și fondat pe *kokugaku* anterior. Era ușor de difuzat în public prin metode precum sloganurile. Să devii puternic și să construiești o națiune puternică! Fă ca succesul tău să fie cel al întregii națiuni! Arată-te tare și dovedește-le occidentalilor că Japonia nu este o națiune cu care te poți juca! Frazele nu sunau numai a *Oitsuke, oikose* ("Prinde din urmă, întrece), dar și *fukoku kyohei* ("Națiune puternică, armată puternică!).³³ Succesul (*risshishugi*) era la ordinea zilei.

Naționalismul avea nevoie de simboluri ca și de sloganuri. Și asta le-a ieșit destul de bine celor a căror putere fusese legitimată de împărat, căci împăratul avea să devină principalul simbol. Sprijin pentru împărat însemna sprijin pentru ei, suporterii săi.

Într-o perioadă când atât de multe ideologii se confruntau nu era o sarcină prea ușoară să aduci la un ison toate curente de gândire. Oricât de bună sunt cauzele, câțiva detractori hotărâți pot, oricând, să creeze probleme. O unealtă principală era îndoctrinarea, dar, în mod ironic aceasta se găsea îngreuiată de una dintre puținele forțe adevărate ale Japoniei timpului acela – înalta rată de alfabetizare și

educație a națiunii. Ar fi fost păcat să se sacrifice așa ceva. De fapt, era extrem de importantă pentru construcția unei națiuni puternice.

Răspunsul a fost evident. Educația însăși trebuia ținută sub obroc. Trebuia controlat ceea ce citesc oamenii sau, și mai bine, trebuia scris pe comandă. Educația supravegheată avea, cu timpul, să însemne că întreaga perspectivă asupra lumii - modul în care oamenii percepeau viața - putea fi controlată.³⁴

Educația generală fusese declarată scop în 1872. Încă din 1879 două treimi din băieți și un sfert dintre toate fetele primeau educație cel puțin la nivel elementar. La început, multe manuale reprezentau traduceri ale textelor străine, iar studenții intrau astfel în contact cu idei precum egalitarismul și drepturile individuale.

Nimeni altul decât împăratul a atras atunci atenția despre cât de puțin binevenit este acest lucru. În timpul unui tur în centrul lui Honshū, în 1878, el a ajuns la concluzia că adoptarea tuturor lucrurilor occidentale mersese prea departe, pe seama unor valori cum ar fi devoțiunea filială. Din acest punct de vedere, sub supravegherea tutorelui imperial, confucianistul Motoda Eifu (1818-91) educația avea să acorde tot mai multă importanță instrucției morale adecvate, mai ales valorilor confucianiste și naționalist/shintoiste. Statul avea să exerseze o influență din ce în ce mai mare asupra selecției textelor, urmând ca la sfârșitul perioadei Meiji să controleze totul.³⁵

Eroii vestici din textele școlare au fost înlocuiți de figuri virtuozice confucianiste, cum ar fi harnicul Ninomiya Sontoku (1757-1856, cunoscut și drept Kinjirō). Steagul Japoniei a început a fi redat în fiecare capitol al oricărui text. La adunările școlare au prins să se intoneze cântece cu un conținut moral înălțător.

Într-un fel, Japonia producea propria versiune a tipului de naționalism ce domina școlile din Marea Britanie sau alte națiuni imperiale. Totuși, a mers un pas mai înainte cu îndoctrinarea, restrângând puternic perspectiva asupra lumii a studenților săi. O mișcare deosebită a fost publicarea în octombrie 1890 a *Edictului imperial despre educație*, care, de fapt, a fost redactat în bună măsură de Motoda Eifu și Yamagata Aritomo.³⁶ Se intenționa să fie un mesaj către societate în mare, nu numai pentru cei din școli:

„Să știți, voi, supușii Noștri,

Că strămoșii Noștri imperiali au fondat imperiul Nostru pe o bază largă și atotdurabilă și că au însculat adânc și statornic virtutea. Supușii Noștri, uniți perpetuu în loialitate și devoțiune filială au ilustrat frumusețea acestei atitudini din generație în generație. Ea face gloria caracterului fundamental al Imperiului Nostru și în ea constă sursa educației Noastre. Voi, supușii Noștri, purtați-vă filial față de părinții voștri, iubitori față de frații și surorile voastre, fiți înțelegători ca soți și soții, ca adevărații prieteni, și purtați-vă modest și cu moderație; bunăvoința voastră să îi cuprindă pe toți; învățați bine și cultivați artele, astfel dezvoltând facultățile intelectuale și perfecționând puterile morale; în plus, promovați binele public și interesele comune; respectați Constituția întotdeauna și supuneți-vă legilor; în caz de nevoie, dăruiți-vă Statului plini de curaj; și astfel păstrați și apărați prosperitatea Tronului Nostru Imperial, deopotrivă cu cerul și pământul. În acest fel nu numai că veți fi supușii Noștri buni și credincioși, dar veți face ilustre cele mai bune tradiții ale strămoșilor voștri.

Calea prezentată aici este într-adevăr învățătura transmisă de Strămoșii Noștri Imperiali pentru a fi păstrată întocmai de Descendenții Lor și de către supuși, infailibilă în toate epocile și valabilă în toate locurile. Este dorința Noastră să o păstrăm cu pioșenie în inimă, la fel ca și voi, supușii Noștri, pentru ca să ajungem toți la aceeași virtute.”

Edictul trebuia învățat pe dinafară de toți studenții și se citea în ocazii deosebite. Nu tot publicul îl accepta ca atare, mai ales profesorii, iar calea spre unitate națională pe care o reprezenta nu era în întregime lipsită de asperități.³⁷ Cu toate acestea, ideologia pe care o conținea s-a impus cu timpul.

Tineretului zilei i se spunea astfel să fie harnic, respectuos, să lucreze pentru binele public și să slujească Statul și pe împărat. Valorile *shintō* din Edict puneau laolaltă Statul și împăratul, făcând această uniune să fie una cu însăși originea vieții. Valorile sale confucianiste au transformat împăratul într-o figură binevoitoare și au promovat respectul pentru familie, ceea ce nu caracteriza epocile timpurii ale istoriei japoneze. Armonia începe acasă.

Constituția oferise libertate religioasă, iar Edictul părea să contrazică aceasta prin accentul pus pe shintoism. (Confucianismul nu era o problemă, de vreme ce, lipsindu-i o zeităte, reprezenta mai

mult o ideologie decât o religie.) Totuși, s-au îndepărtat criticile, declarându-se shintoismului ca fiind o expresie a patriotismului, nu a religiei ca atare. Era vorba despre "shintoism de stat".

Edictul nu folosea o terminologie alarmistă în legătură cu pericolul străin. În schimb, oferea oamenilor un simțământ naționalist de scop, pentru ca și cei care nu izbutiseră să aibă succes răsunător în afaceri sau în orice alt domeniu să poată simți a fi realizat ceva prin faptul că-și serveau cu devoțiune împăratul și națiunea-familie. Nu spunea Edictul că asta făcuseră japonezii de la începutul lumii? Nu era acesta modul lor de viață? A-l sluji pe împărat însemna să fii japonez cu adevărat. Era un privilegiu de care alte nații nu se bucurau fiind, implicit, ființe mai mărunte.

În multe feluri reprezenta o întărire a legitimității împăratului ce aducea aminte de *Kojiki* sau *Nihon Shoki* de mai bine de o mie de ani în urmă. Edictul și documente similare formau, într-un fel, "miturile moderne"³⁸ ale Japoniei. Terminologia învechită în care era îmbrăcat nu constituia o coincidență și aci vedem din nou o paralelă cu perioada Yamato-Nara.

Guvernul Meiji învățase valoarea îndochinării de la conducătorii de odinioară ai națiunii.

4.4. PAȘI CĂTRE UN FEL DE DEMOCRAȚIE

Oricât de mult ar fi fost pusă în valoare pentru binele național, mișcarea de autoajutorare reprezenta încă o problemă potențială pentru noul guvern. Încuraja idei ca drepturile omului și democrația despre care nu se mai auzise în istoria Japoniei. Astfel de concepte puteau stânjeni guvernul în acțiunea sa de coordonare a națiunii.

Pe de altă parte, puterile vestice păreau să pună preț cu adevărat pe aceste idei. Politic, se vedea util ca Japonia să acționeze în aceeași direcție. Națiunile vestice ar fi fost înclinate să ia în serios o națiune care urmărea aceleași principii. Chestiunea avea să grăbească revizuirea Tratatelor Inegale, un țel ce devenise simbolul succesului Japoniei în modernizarea și acceptarea de către puterile lumii.

Era clar că democrația, la fel ca și autoajutorarea trebuiau promovate, dar într-o manieră controlată și în cadrul unor anumite limite.

Creștinismul reprezenta o problemă înrudită, potențial neliniștitoare. Guvernul Meiji știa că vesticii credeau că democrația și creștinismul merg mână în mână și chiar tindeau să evalueze gradul de civilizație al unei națiuni după atitudinea sa față de creștinism. La un moment dat chestiunea acesta părea că ar putea deveni majoră. Cam 60.000 de "creștini ascunși" și-au făcut apariția în anii imediat de după Restaurare, unii samurai fiind și ei convertiți. Noul guvern, alarmat, a reafirmat interdicția în 1868, dar puterile străine au protestat și aceasta a fost ridicată în 1873. Comentatorii sociali cum ar fi Tsuda Mamichi au sugerat chiar că Japoniei i-ar putea fi de folos să adopte creștinismul în mod oficial de vreme ce era religia puterilor occidentale.³⁹

Însă, din fericire pentru noul regim, amenințarea nu s-a materializat. Creștinismul pur și simplu n-a prins și nu a fost adoptat mai mult de unu la sută din populație. Chiar când prezenta atractivitate pentru japonezi cu o oarecare influență, era adesea "japonizat", fiind făcut mai flexibil și punându-se accentul pe valori precum datoria și munca temeinică.⁴⁰ Nu a trecut mult astfel și Japonia a putut anunța vestul că primește creștinismul cu brațele deschise, știind foarte bine că acesta nu avea să se dovedească o problemă.

Mai multe necazuri veneau din parte ne-creștinilor implicați în "Mișcarea pentru libertate și drepturi ale omului" (*jiyū minken undō*) care a prins a se dezvolta în anii 1870 și la începutul decadelor 1880.⁴¹ În 1880 existau deja 150 de societăți locale ale drepturilor populare. În anul următor a fost fondat Partidul Liberal (*Jiyūtō*), primul important din Japoniei. Peste un alt an s-a creat un al doilea partid de notorietate, cel al Reformei Constituționale (*Rikken Kaishintō*), care lupta pentru o constituție și un parlament în stil englezesc.⁴²

Cei din Mișcare nu au uitat promisiunea din 1868 a guvernului de a forma o adunare națională. Pe la sfârșitul anilor 1870. Liga pentru stabilirea adunării naționale pretindea că are 130.000 de membri în toată țara. La vremea respectivă politica interesa pe

foarte multă lume, ceea ce se vedea nu numai din popularitatea romanelor cu temă politică, dar și din sugestiile domestice de adoptare a unei noi constituții mai potrivite.⁴³

Mișcarea democratică nu era una simplă. Conținea, fără doar și poate, un element cu adevărat favorabil unei forme mai democratice de guvernământ. Ceva din acesta izvora din idealuri și viziuni mărețe. Mai cuprindea, de asemenea, și o notă de frustrare față de liderii guvernului care se mențineau la putere în numele împăratului fiind, de fapt, o oligarhie (deținerea puterii de către o mână de oameni) în toată legea. Aceasta, în schimb, era generată de interes propriu și pragmatism. Ambii fondatori ai celor două principale partide, Itagaki Taisuke (1837-1919) și Okuma Shigenobu respectiv, făcuseră parte din guvern, dar nici unul nu era din Satsuma sau Chōshū, ambii fiind motivați de ambiții personale și frustrări.⁴⁴

Oligarhii nu erau complet surzi sau imuni la diversele mesaje. Știau, că le plăcea sau nu, că democrația trebuia să menajeze aparențele. Astfel de aparențe aveau valoare politică nu numai prin faptul că impresionau puterile vestice, dar și pentru că atenuau sentimentul anti-guvern. Totul trebuia, însă, făcut într-un ritm susținut și în cadrul unor limite – la modul ideal, precum o aparență care nu exprima necesarmente substanța, într-o veche și stimabilă manieră japoneză. Trebuia să fie democrație în termenii oligarhilor, o “democrație autoritară”.

Să dai de cap unei contradicții în termeni nu e o afacere ușoară și nu merge întotdeauna ca pe roate. În cele din urmă totuși, ajutați de o îndelungă abilitate japoneză de a îmbina elemente conflictuale, precum și de o tradiție din perioada Tokugawa de “libertate cu limite” s-a atins un fel de echilibru. Adesea acesta lua forma unor acte simultane de represiune și liberalism.

În 1875, guvernul a introdus legi dure suprimând libertatea de expresie. Cu toate acestea, în același an împăratul a promis din nou că se va forma o adunare națională, iar guvernul a căzut de acord să stabilească un senat pentru discutarea problemelor legislative, apoi o precursoră a Curții Supreme și să țină o conferință a guvernantorilor prefecturilor. Această conferință a dus, în câțiva ani, la introducerea principiului de alegere pe post în adunările prefecturale. Dreptul de a vota în aceste alegeri era limitat, ca și puterea

adunărilor prefecturale. Totuși, corpurile respective, prima oară întrunite în martie 1879, au fost primele organisme politice alese în mod “popular” care au acționat cu succes în afara lumii occidentale⁴⁵.

În 1880 a fost adoptată o altă lege dură, nedemocratică. Restrângea întrunirile publice și prevenea implicarea neautorizată în politică a unor oameni cu anumite ocupații, cum ar fi polițiști, profesori, studenți și soldați. Și totuși, imediat după asta, guvernul a permis formarea celor două principale partide politice. Iar în 1881, Itō a promis iar că o să existe o nouă adunare națională și o nouă constituție. De data asta a furnizat o indicație precisă cu privire la momentul când cele două aveau să se producă – în termen de zece ani.

Dar, într-o demonstrație clasică de democrație autoritară, constituția nu fu lăsată pe seama publicului, în ciuda numeroaselor sugestii constructive. Itō obținut autoritatea imperială de a o compune el însuși. Dacă era să aibă o constituție, atunci Itō o dorea pe linie germano/prusacă, nu britanică, cum susținea Okuma. O lege fundamentală în stil prusac reținea suficientă putere în mâinile împăratului (sau celor care îl sfătuiau) și limita implicarea partidelor în guverne. Influența germană deja predomină în sfera militară, sub controlul lui Yamagata Aritomo și avea să predomină și asupra codului juridic.⁴⁶ Guvernul, în general, era pro-german și nu pro-britanic, cum se credea.

În acest scop, Itō a mers în Europa anul următor pentru a studia diverse constituții, confirmându-și preferința pentru modelul prusac, iar la întoarcerea în Japonia a întocmit primul proiect împreună cu în număr impresionant de consilieri germani.⁴⁷ Munca la proiectul de constituție a fost destul de încheată, așa cum dorea Itō. Avea astfel timp să nască elemente care să contrabalanseze riscul experiment iminent al democrației.⁴⁸ În 1884 a creat pairi pentru a umple locurile din viitoarea Cameră a pairilor, majoritatea fiind foști *daimyō*. El însuși avea până la urmă să atingă cel mai înalt rang, cel de prinț. În 1885 senatul a fost înlocuit de un cabinet conținând miniștri, care, în majoritate, erau chiar oligarhii. Itō și-a asumat poziția de prim-ministru, întâia persoană din istoria Japoniei care a ocupat acest post în stil occidental. Apoi, când s-a terminat

proiectul în aprilie 1888, Itō a reunit imediat un consiliu de coroană peste cabinet care să discute și să aprobe Constituția din partea împăratului. Și-a dat demisia din postul de premier ca să poată conduce noul organism și să se asigure că lucrătura sa era aprobată.⁴⁹

Documentul finit, prima constituție deplină adoptată în afara lumii occidentale, a fost promulgat la 11 februarie 1889.⁵⁰ Această dată reprezenta aniversarea așa-zisei zile când a fost fondat statul japonez, conform anticului *Nihon Shoki*, 11 februarie, 66 î. Hr. Momentul a fost deliberat ales. Atât data cât și constituția făceau parte din mașinăria de creat miturile moderne ale Japoniei.

Pentru aceasta era vital ca împăratul să fie respectat. De fapt, nu numai că primul articol al constituției subliniază drepturile imuabile și suverane ale împăratului, dar constituția însăși a fost reprezentată sub forma unui dar făcut de împărat poporului. Jurământul imperial ce întovărășea promulgarea evidenția că întocmirea documentului are rădăcini vechi, mergând până la zeița soarelui Amaterasu, constituția fiind, pur și simplu, o repunere în forme moderne a preceptelor pe care împărații țării le urmaseră întotdeauna.

Deși la suprafață împăratul părea privit cu deosebit respect, o citire mai atentă indica ambiguitatea poziției sale. În teorie, i se acorda puterea absolută, dar în practică era ținut în chingi.⁵¹ Toate decretele imperiale necesitau contrasemnătura unui ministru de stat. La urma urmei, guvernul trebuia să guverneze și nu putea risca să i se pună împăratul de-a curmezișul.

A fost întocmită o Dietă bicamerală, (parlament) formată dintr-o cameră inferioară și una superioară. Camera Pairilor conținea nobilii de cel mai înalt rang, nobili aleși de rang mai mic, și numiți imperiali (de obicei, oameni de știință), în timp ce Camera Reprezentanților cuprindea numai membri aleși. Totuși, dreptul de a vota s-a acordat numai bărbaților adulți ce plăteau taxe de cel puțin 15 yen anual, ceea ce însemna cam 2 la sută din populația adultă. Miniștrii nu răspundeau în fața Dietei, ci a împăratului. În probleme de comandament, militarii de asemenea nu răspundeau decât în fața împăratului, comandantul suprem al armatei și marinei. Erau garantate diverse drepturi populare, cum ar fi libertatea cuvântului, de religie, de asociere și așa mai departe, dar pe de altă parte acestora

li se opunea termeni precum "conform unor limite, pentru a nu prejudicia pacea și ordinea".⁵²

Constituția a însemnat în unele privințe un pas înainte pentru democrație, lăsând totuși oligarhilor, care acționau în numele împăratului, grosul puterii. Partidele populare puteau să spună ce aveau de spus, dar oligarhii nu erau obligați să asculte. În alte cuvinte, partidele nu guvernau efectiv.

Natura cabinetului în sine nu apărea clar în Constituție, dar a fost explicată ziua următoare de Premierul Kuroda Kiyotaka (1840-1900)⁵³ :

"Guvernul trebuie să stea constant dincolo de partidele politice și să urmeze astfel calea dreptății."

Cabinetul era, conform lui Kuroda "transcendental" (*chozen naikaku*) deoarece mergea dincolo de interesele partizane ale partidelor politice. Peste câteva zile Itō spunea și el cam același lucru.⁵⁴

"Împăratul este mai presus de popor și departe de orice partid. În consecință, guvernul nu poate favoriza un partid față de altul."

Primele alegeri pentru Dietă au fost ținute la 1 iulie 1890, iar aceasta s-a întrunit la 25 noiembrie în același an.

În luna octombrie a aceluiași an, pentru a contrabalansa aceste măsuri prea riscant democratice, a fost emis *Edictul imperial despre educație*. Libertățile și drepturile trebuiau canalizate spre țeluri corecte.

Părea că într-adevăr era nevoie de acest Edict. Alegerile au arătat oligarhilor că subestimaseră politicienii din partide, mulți dintre aceștia posedând acum abilități electorale considerabile grație experienței dobândite în adunările prefecturale. Din 300 de locuri în Camera Reprezentanților, Partidul Liberal reformat a ocupat 130, iar 41 au mers la Partidul Progresist al Reformei. Toată chestiunea nu le-a părut de bun augur oligarhilor. Mulți alți independenți și reprezentanți minori ai partidelor au dat să se înțeleagă că nu vor

accepta fără critici orice fel de afirmații autoritare venite din partea oligarhilor.⁵⁵

Chiar Dieta a dezaprobat natura dictatorială a oligarhiei, iar membrii aleși și-au folosit toate prerogativele pentru a-și exersa influența. De exemplu, Dieta s-a opus primului buget, care a trebuit să fie micșorat cu peste 10 la sută, având efect mai ales asupra salariilor oligarhilor și a elitei birocratice care îi sprijinea.

În următorii ani, oligarhii au recurs la metode dubioase sau pur și simplu ilegale pentru a-și face acceptate politicile.⁵⁶ La nevoie, Itō folosea tactica de a obține sprijin prin obligație morală, pretextând că propunerile sunt, de fapt, cereri venite din partea împăratului. Succesorii lui Kuroda ca prim-ministru, Yamagata și apoi Matsukata, amândoi au recurs la mită și intimidare. În alegerile de notorietate din februarie 1892, pe care Matsukata a încercat să le manipuleze și care au implicat intervenția⁵⁷ evidentă și brutală a guvernului, au fost uciși douăzeci și cinci de oameni.

Matsukata și-a dat demisia câteva luni mai târziu, iar Ito a ajuns prim-ministru pentru a doua oară (până în 1896). Itō devenea din ce în ce mai pragmatic, crezând acum – în tradițional stil japonez – că nu trebuie să se opună dușmanului, ci să învețe de la el și, într-o oarecare măsură chiar să se alinieze lui, ștergând diferențele. Aproape imediat a început negocieri constructive și cooperative cu Dieta, ba chiar a sugerat formarea unui partid de guvernământ cu scopul de a câștiga locuri în Dietă. Totuși, Yamagata și oligarhii conservatori s-au arătat alarmați de această aparentă slăbiciune, iar planurile referitoare la partid ale lui Itō au fost puse la păstrare. Arena politică era dominată de o atmosferă neliniștitoare și tensionată. Autoritarismul și democrația nu făceau casă bună împreună.

4.5 RĂZBOIUL ȘI POLITICA

Când problemele interne devin deranjante este adesea util să-ți concentrezi privirea asupra celor externe. În anii 1890 pericolul unei încercări de colonizare de către puterile vestice trecuse, în cea mai mare parte, deși nu definitiv. Acestea continuau să se extindă în Asia

continentală și exista chiar un proverb popular, “Coreea este un pumnal îndreptat spre inima Japoniei”, desigur un pumnal folosit de estici, nu de coreeni.

Guvernul japonez nu aprobase propunerea lui Saigō din 1873 de a invada Coreea, dar își menținuse un puternic interes în zona respectivă. Folosindu-se de aceeași diplomatie bazată pe forță pe care Vestul o utilizase și împotriva Japoniei, se obținuse propriul “tratat inegal” sub forma Tratatului Kangha din 1876. Aceasta îi oferea privilegiu comercial și dreptul la extrateritorialitate. De atunci Japonia se implicase în politica din Coreea, inclusiv într-un atentat în 1884. Lucrurile mergeau spre un deznodământ cu China, care avea și ea interese în Coreea.

Conform unei tradiții învederate de timp, Japonia prefera să evite confruntarea cu o putere mai mare, în caz că era posibil. Nu găsea China sfârșitului de veac XIX, slăbită de fragmentare și de influența vestică, ca fiind o putere remarcabilă. De fapt, se pare că Japonia a căutat cu tot dinadinsul un război cu China pe tema Coreei.⁵⁸

În vara lui 1894 regele Coreei a cerut sprijin militar din partea Chinei pentru a reprimă o rebeliune condusă de o sectă religioasă puternică. China s-a conformat. La fel a făcut și Japonia. Deși răscoala a fost repede înăbușită, ambele părți au refuzat să-și retragă trupele. Japonezii păreau hotărâți să lupte și în iulie au inițiat o acțiune militară împotriva Chinei, scufundându-i un vapor ce transporta trupe. Japonia a declarat război mai târziu, la 1 august. Astfel a început războiul sino-japonez.

În încheștările ce au urmat, Japonia s-a dovedit mai tare atât pe uscat cât și pe mare, elementul decisiv fiind însă superioritatea tacticii sale navale, modelate după cea britanică. Vasele chineze au fost serios avariate la gurile fluviului Yalu, în septembrie, baza navală Port Arthur din Manciuria de sud a fost cucerită în noiembrie, iar flota chineză a fost finalmente înfrântă la Weihaiwei, în februarie 1895.

Conform Tratatului de la Shimonoseki din aprilie 1895, China a trebuit să plătească daune importante, să-și abandoneze interesele oficiale din Coreea și să cedeze teritoriu Japoniei, inclusiv Taiwanul și Peninsula Liaotung/Kwantung (Liaodong/Guandong) din Manciuria de sud.

Era primul pas spre construcția unui imperiu japonez în Asia, iar puterile vestice nu au putut să nu remarce acest lucru. Mai ales Rusia, care nutrea propriile planuri pentru Coreea și Manciuria, și care s-a grăbit să acționeze. La mai puțin de o săptămână după Tratatul de la Shimonoseki a convins Germania și Franța să o sprijine, consiliind Japonia, în Intervenția Tripartită, să renunțe la peninsula Liaotung pe motive că ar cauza instabilitate în regiune. Dornic să păstreze bunăvoința puterilor vestice, guvernul japonez a urmat acest sfat, spre neplăcerea publicului țării.

Această neplăcere s-a transformat curând în indignare de-a dreptul, când, peste câțiva ani, în 1898, aceleași trei state vestice au început să împartă între ele părți din China. Rusia, mai ales, era privită cu ochi rău pentru că obținuse Peninsula Liaotung pe termen de 15 de ani, obligând Japonia să renunțe la ea.

Acum, prin reformele politice și victoria asupra Chinei, Japonia reușise să câștige respectul națiunilor străine. Mai reușise și să obțină revizuirea cel puțin parțială a tratatelor inegale. Cu câteva săptămâni înainte de Războiul chino-japonez Britania căzuse de acord să renunțe la dreptul de extrateritorialitate și parțial redase Japoniei autonomie tarifară. Celelalte națiuni importante i-au urmat exemplul în 1897, deși deplina refacere a controlului tarifar nu a avut loc decât în 1911.

Totuși, victoria în războiul chino-japonez și succesul marcat în revizuirea tratatelor nu au adus cu sine mult doritul grad de stabilitate al situației politice din Japonia. În unele privințe aceasta chiar s-a înrăutățit ca urmare a afacerii Peninsulei Liaotung, care a generat critici severe la adresa liderilor Japoniei.

Pe arena politică s-a produs degringoladă.⁵⁹ S-au format partide, s-au destrămat, format din nou, și-au schimbat numele, readoptând unele vechi sau luând în mod eliberat denumirile altor partide și adăugând la propriile versiuni termenul de "Adevăratul" sau "Singularul". Politicienii își primeneau cu regularitate adeziunea și/sau partidul (adeseori cele două nemergând împreună). Demisiile și revenirile în funcție erau ceva obișnuit. Între mijlocul anului 1896 și mijlocul anului 1901 ocupantul postului de premier s-a schimbat de șapte ori, de trei ori datorită demisiilor lui Itō Hirobumi din funcție.

Un element important a fost acela că Ito a reușit să formeze un organism politic nou în 1900, un partid de guvernământ numit *Rikken Seiyūkai* (Asociația prietenilor guvernului constituțional). Totuși, și-a atras nemulțumirea conservatorilor înrăiți cum ar fi Yamagata, iar a patra sa demisie din postul de premier, în mai 1901, a fost și ultima. Se săturase de politică, deși a rămas președinte al *Seiyūkai* până în 1903. Partidul său s-a menținut puternic până cu puțin înainte de cel de-al doilea război mondial.

După demisia lui Ito din 1901, lui Yamagata i s-a oferit din nou portofoliul, dar și el fusese prim-ministru mai mult de o dată și îi pierise cheful. În schimb, postul a fost ocupat de protejatul său, Katsura Tarō (1847-1913). Deși se născuse într-o familie de samurai *Chōshū*, fiind numai cu câțiva ani mai tânăr decât Itō sau Yamagata, Katsura a fost, în general, considerat omul "unei a doua generații". Trecuse vremea oligarhilor sau a *genrō* ("bătrânii de la început")⁶⁰.

Katsura a adus și o relativă stabilitate în politică, supraviețuind patru ani și jumătate în funcție – mai mult decât orice alt prim-ministru Meiji. Un motiv pentru aceasta l-a reprezentat faptul că un alt eveniment extern a prevalat asupra problemelor interne, și anume războiul ruso-japonez din 1904-5.

Pragmaticul Itō dorea ca Japonia să ajungă la un aranjament "de troc" cu Rusia: Japonia avea să recunoască interesele Rusiei în Manciuria în schimbul recunoașterii de către Rusia a intereselor japoneze în Coreea. Cu toate acestea, Rusia s-a opus. La fel și Yamagata și Katsura, care erau convinși de inevitabilitatea unui război cu Rusia. Au preferat să dobândească sprijinul Britaniei. Acesta a fost obținut prin Alianța anglo-japoneză din ianuarie 1902. A fost un act epocal, primul pact militar încheiat de pe picior de egalitate între o națiune vestică și una ne-vestică.

Alianța nu recunoștea controlului Japoniei asupra Coreei, deși îi admitea "interesele speciale" în acea țară. Nici nu înțelegea că Britania să lupte lângă Japonia dacă și când aceasta pornea război împotriva Rusiei. Îi dădea totuși Japoniei încrederea că alte puteri vestice nu aveau să acționeze împotriva unei astfel de conflagrații.

Hotărârea de a porni războiul a fost luată în ianuarie 1904. Puterea militară a Japoniei era considerabilă, mai bine de jumătate din bugetul său național fiind alocat pentru cheltuieli militare.

Totuși, mulți în Japonia – inclusiv militarii – erau nesiguri de rezultatul ostilităților contra unor puteri importante precum Rusia. Nu puțini sperau că succesul în încleștările de început va atrage o intervenție a celorlalte puteri ⁶¹ în favoarea Japoniei.

Japonia a rupt relațiile diplomatice cu Rusia la 6 februarie 1904, atacând corăbiile rusești la Port Arthur pe 8 februarie și apoi declarând război la 10 februarie. În luna următoare, trupele japoneze au debarcat în Coreea, avansând spre nord și traversând fluviul Yalu spre Manciuria, în mai. În același timp, forțele maritime au acostat în peninsula Liaotung și au cucerit Nanshan și Dairen. În luna august a început asediul la Port Arthur, care nu a căzut decât în ianuarie 1905. În martie 1905, după lupte puternice, cu 70.000 de victime japoneze și un număr asemănător din partea rușilor, trupele japoneze au cucerit Mukden, capitala manciuriană, deși nu într-o bătălie decisivă.

Ambele state găseau că este dificil să continue lupta. Rusia se afla într-o poziție net dezavantajată din cauză unei revoluții interne ⁶² și a trebuit să cheme în ajutor flota baltică. Englezii i-au refuzat accesul spre Canalul de Suez, ceea ce însemna un foarte mare ocol. La sfârșitul lui mai, când flota a încercat ultima etapă a călătoriei sale maraton, repezindu-se spre Vladivostok, a fost interceptată și distrusă în Strâmtoarea Tsushima de către vasele japoneze combinate sub comanda amiralului Tōgō Heihachirō (1838-1934). Această victorie decisivă a pus Japonia într-o poziție de forță atunci când a cerut în secret Președintelui Theodore Roosevelt să medieze conflictul. ⁶³

Pe care acesta l-a mediat cu succes. A fost un triumf eficient pentru Japonia. Tratatul Portsmouth din septembrie 1905 a repus China în drepturi de suveranitate asupra Manciuriei, (deși în practică aceasta a fost, în mare parte, numai cu numele), a recunoscut interesele Japoniei în Coreea și a dat Japoniei contractul rusesc asupra Peninsulei Liaotung și o bună parte din calea ferată manciuriană de sud, construită de ruși. Japonia cheltuiuse imens cu războiul, împrumutându-se mult de la Anglia și Statele Unite. Era, de aceea, nerăbdătoare să obțină o despăgubire de la Rusia. Totuși, spre indignarea publicului japonez aceasta nu s-a realizat. În schimb, Japonia a

obținut partea de sud a insulei Sahalin (Karafuto) la nord de Hokkaidō.

Războiul a cauzat Japoniei multe suferințe omenești și financiare, dar a obținut respect internațional pentru națiune. Rusia nu era defel cea mai puternică dintre puterile vestice, dar cea mai mare da, iar victoria Japoniei asupra ei a fost prima obținută de către a națiune vestică asupra uneia ne-vestice.

Japonia își atinsese acum scopul de a se plasa pe același picior cu puterile occidentale și de a fi luată în serios de ele. Departe de a se găsi confruntată cu pericolul colonizării de către puterile imperia-liste, așa cum se temuse cu o decadă mai înainte, era acum gata să-și ocupe locul între acestea. Luase deja Taiwanul și obținuse teritoriu și în Manciuria, parte din Sahalin și mână liberă în Coreea. Avangardurile vestice, precum Noua Zelandă, începuseră chiar să se teamă de o colonizare japoneză. Japonia învățase bine să joace rolul unei puteri mondiale în devenire – până acum.

Țara Soarelui-Răsare nu a pierdut timpul stabilindu-și controlul asupra Coreei. În noiembrie 1905, guvernul coreean a fost "convins" să devină protectorat japonez. Faptul că soldații niponi ocupaseră palatul regal a fost de ajutor în luarea deciziei. Itō Hirobumi a devenit el însuși general rezident. Oficialitățile coreene au fost înlocuite cu japonezi. Armata coreeană a fost dezafectată, făcând și mai pregnantă nevoia de "protectorat" japonez. Protestele coreene adresate națiunilor vestice au fost ignorate. La fel și cele 1450 de reprimări armate ale unor rebeliuni coreene de către trupele japoneze, între anii 1908 și 1910. ⁶⁴ În 1909 coreeni au reușit să-l asasineze pe Itō, dar în august 1910 Japonia a făcut și pasul următor, anexând națiunea fără nici un fel de opoziție internațională.

Reîntorcându-ne în Japonia, urmările războiului ruso-japonez au fost similare, în unele feluri, cu cele ale războiului chino-japonez. Victoria în sine s-a dovedit glorioasă, dar guvernul s-a trezit aspru criticat pentru umilinta de a nu obține o despăgubire de la Rusia. Au avut loc demonstrații cu aproape o mie de victime numai în Tōkyō și s-a declarat legea marțială. ⁶⁵ Katsura s-a văzut silit să demisioneze în ianuarie 1906.

A fost înlocuit de unul dintre protejații lui Itō, nobilul prinț de la curte Suōji Kinmochi (1849-1940) care devenise și președintele

partidului *Seiyūkai*. Ca și Itō în anii din urmă, Saionji s-a arătat destul de deschis față de politica de partid. Sub autoritatea sa, politica japoneză a intrat într-o altă fază de relativă stabilitate pentru restul perioadei Meiji. La un moment dat, conservatorul Katsura s-a întors la post. Relațiile dintre cabinetul încă "transcendental" și *Dietă* erau destul de lipsite de asperități, politicienii partidului obținând "puncte" încet, dar sigur. Cu toate acestea, mai ales atunci când Katsura a revenit la conducere de la jumătatea anului 1908 până la jumătatea lui 1911 au reapărut semne că democrația japoneză încă mai păstrează o tentă de autoritarism.

În 1910, în timpul "Incidentului de înaltă trădare", autoritățile au fost interogate despre ceea ce bănuiau că este un complot de anvergură menit să-l îndepărteze pe împărat. Douăzeci și șase de persoane au fost judecate în secret. Dovezile împotriva a cinci dintre suspecții principali păreau evidente, dar nu pentru toată lumea. Totuși, douăzeci și patru au sfârșit tragic. Doisprezece au beneficiat de comutarea pedepsei, iar ceilalți doisprezece au fost executați în ianuarie 1911.

Incidentul s-a petrecut după o serie de represiuni ale activităților de stânga în timpul ultimei decade *Meiji*. Politica partinică era în vigoare, iar socialismul alta. La fel ca și creștinismul, nu a prins niciodată adevărate rădăcini în Japonia, deși se poate spune că nu i s-a oferit, propriu-zis, ocazia. Oricum, socialiștii a trebuit să nu se facă deloc remarcați în Japonia până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.⁶⁶

Ca rezultat al Incidentului de înaltă trădare s-a înființat o unitate specială de poliție în 1911. E vorba de faimoasa "poliție a cugetului". În timp ce democrația făcea progrese din punct de vedere al structurii exterioare și al instituției nu același lucru se poate spune despre substanța intimă a conceptului. Această dualitate venea pur și simplu în continuarea unei lungi tradiții. La fel și lipsa de democrație reală.

4.6 DEZVOLTARE ECONOMICĂ PLANIFICATĂ

Dezvoltarea economică a Japoniei reprezintă un alt aspect al modernizării națiunii care i-a impresionat pe vestici. Japonia se putea deja lăuda cu o sumă de factori cheie ai producției la începutul acelei perioade pe care îi exploata la maximum, neuitând să dezvolte și alții în același timp. Astfel, avea:

- forță de muncă în număr considerabil
- forță de muncă școlită
- în general, forță de muncă ascultătoare
- o forță de muncă agricolă de o asemenea mărime încât o parte semnificativă putea fi mutată spre sectorul industrial
- capital acumulat în sectorul privat (mai ales negustori)
- firme cu o oarecare experiență
- în ciuda limitării generale a resurselor naturale o cantitate acceptabilă de surse energetice de bază sub formă de lemn, apă și, într-o oarecare măsură, cărbune sau chiar fier (nisipuri feroase).

Ce îi lipsea erau tehnologia și întreprinzătorii.

Deficitul de tehnologie, incluzând atât echipament cât și expertiză, a fost repede compensat. Aceasta s-a făcut în mare parte prin importarea de echipament străin, angajarea de numeroși consilieri tehnici occidentali și trimiterea japonezilor la studii în străinătate. Japonia pierduse trenul Revoluției Industriale, dar pe de altă parte profitase de pe urma faptului că se dezvoltase târziu. Putuse astfel utiliza tehnologie de ultimă oră la care alte națiuni ajunseseră numai după un secol sau chiar mai mult de încercări și eșecuri costisitoare.

Cât despre spiritul întreprinzător, acesta nu putea categoric fi lăsat străinilor. Poporul japonez trebuia să fie acela care să fondeze și să dețină măcar principalele industrii moderne. În general, casele comerciale din perioada Tokugawa nu doreau prea mult să se aventureze în industrii moderne, pe care le considerau prea riscante. Mitsui și Sumitomo erau, de fapt, singurele case care făcuseră asta. De fapt, în majoritatea cazurilor inițiativa antreprenorială

era luată fie de guvernul însuși sau de aceeași "clasă" de samurai de rang mai mic – asociații țărănești în marea parte a cazurilor – care forma guvernul.

Cei mai bine cunoscuți antreprenori din Japonia Meiji, Iwasaki Yatarō (1835-85) fondatorul Mitsubishi și Shibusawa Eiichi (1840-1931) fondatorul țesătoriei Osaka, precum și o duzină de alte companii proveneau din acest gen de samurai țărani. Ambii reprezentau principiul "ajută-te singur" în acțiune. Shibusawa mai ales era favoritul guvernului pentru că spunea adesea că succesul în afaceri trebuie obținut pentru binele națiunii și al individului. Era exact "muzica" pe care guvernul dorea să o asculte. Filantropismul său, manifestat prin fondarea de școli și cămine pentru bătrâni, i-a câștigat, de asemenea, popularitate la public. A contribuit semnificativ la îndepărtarea stigmei ce marca îndeletnicirea de a face bani în perioada Tokugawa. Guvernul îi era din nou recunoscător și pentru asta, căci o asemenea etichetă s-ar fi dovedit o problemă în calea dezvoltării cu succes a Japoniei.

Totuși, mai ales în anii de început, guvernul s-a arătat dezamăgit de lipsa de antreprenori particulari. A trebuit astfel să fondeze singurul e întreprinderi, în speranța că acestea vor servi drept modele reușite, ce aveau să fie urmate de industria privată. În practică însă rezultatele au fost adesea slabe și puțin inspirante. Transportul feroviar a reprezentat o reușită și în timp ce în decada 1870 aproape tot ce se construia ca linie ferată aparținuse guvernului, în 1890 cam 75 la sută era realizat de sectorul privat. Pe de altă parte, inițiativele guvernului în industria textilă s-au dovedit un răsunător fiasco. Din fericire, în schimb, țesătoria Osaka, construită și deținută în privat de Shibusawa a fost un model de succes. În timpul anilor 1870, guvernul a clădit fabrici în industrii precum muniția, cărămida, cimentul și sticla și a preluat o serie de mine și șantiere navale.

În ciuda speranțelor și eforturilor guvernului economia nu a dus-o prea bine în primii ani ai perioadei Meiji, iar națiunea s-a găsit confruntată cu o criză la sfârșitul anilor 1870. Cauzele au inclus nu numai slaba performanță a unor întreprinderi ale guvernului, dar și cheltuiala considerabilă pentru plata consilierilor străini, a foștilor *daimyō* și samurai, precum și costurile Rebeliunii Satsuma din 1877 și o relativă lipsă de valută care să mențină moneda fiduciară. A

izbucnit o inflație vertiginoasă. De exemplu, prețurile la orez s-au dublat între 1877 și 1880.

În chip de contramăsură, statul a anunțat în 1880 vânzarea industriilor nestrategice pe care le deținea. Și-au făcut apariția prea puțini doritori și până la urmă guvernul a trebuit să scape de ele sub prețul de cost – în unele cazuri mai puțin de 10 la sută din valoarea lor nominală.⁶⁷ Adesea vânzările aveau loc spontan, fără licitație, mergând spre oameni cu care autoritățile întrețineau deja legături și pe care îi considera serioși. Aceștia se simțeau, desigur, obligați guvernului, ceea ce cimentă și mai mult relația existentă între ei și interesele marilor afaceriști. Vânzarea ducea astfel la concentrarea unei bune părți din industrie în mâinile unui mic număr de organizații din ce în ce mai puternice – mai târziu cunoscute sub numele puțin măgulitor de *zaibatsu* sau "clici financiare".

Alte contramăsuri includeau fondarea unei bănci centrale (Banca Japoniei, 1882) și a unui surplus bugetar care avea să genereze rezervele de valută. Măsurile austere au cauzat unele dificultăți în sectorul agricol mai ales, dar, pe de altă parte așa s-a ajuns la transferarea unei bune părți din forța de muncă în mai modernul sector industrial. În 1886, Japonia avea un sistem financiar stabil, cu dobânzi mici și o economie ce progresa. Din acel moment, produsul intern brut (PIB) avea să crească în medie constant cu peste 3 la sută pe an până la sfârșitul perioadei Meiji. Exporturile, pe care guvernul era dornic să se promoveze, sporcau și ele neîncetat, ridicându-se de la 6-7 la sută din PIB pe la sfârșitul anilor 1880 spre aproape 20 la sută la terminarea perioadei Meiji.⁶⁸

În ciuda progresului industrializării, pe ansamblu economia Meiji era dominată de agricultură, care ocupa mai mult de jumătate din forța de muncă în întreaga perioadă. Cu toate acestea, valoarea agriculturii ca parte din produsul intern brut (PIB) a scăzut continuu, de la 42 la sută în 1885 la 31 la sută la sfârșitul perioadei Meiji. În schimb, proporția reprezentată de sectorul manufacturier în aceeași perioadă a fost mai mare decât dublă, de la 7 la 16 la sută.⁶⁹

În cadrul acestui din urmă sector, industria ușoară a textilelor era deosebit de importantă. Guvernul promova producția textilă ca mod de diminuare a importurilor, adesea încurajând potențialii

antreprenori prin furnizarea de echipamente ieftine. Proprietarii de țesătorii se foloseau de mână de lucru feminină puțin costisitoare și își stabileau sediile în centre rurale. Asta însemna costuri de construcție mici și acces facil la muncitorii agricoli locali care doreau o a doua slujbă convenabilă. Producția textilă s-a mărit de la aproape 25 la sută din total producției manufacturate în 1880 la 40 la sută în următorii 20 de ani.⁷⁰ Într-o analiză a fabricilor neguvernamentale din 1884 se arată că 61 la sută erau ocupate în textile.⁷¹

În timpul ultimei perioade Meiji, bunurile electrice au devenit o altă importantă industrie manufacturieră. Deși nu era încurajată proprietatea străină, companiile japoneze din domeniu au format societăți mixte cu cele occidentale pentru a pune mâna pe tehnologia vestică. Binecunoscutul gigant de azi, NEC (Nippon Electric Company) a fost fondat în 1899 ca firmă mixtă formată dintr-o companie americană, Western Electric și un agent japonez. Un alt gigant, Toshiba, a pornit ca firmă mixtă la începutul anilor 1900, fiind compusă din General Electric din America și două companii japoneze, Tōkyō Electric și Shibaura Electric (parte din grupul Mitsui).⁷²

În anii 1870, Japonia era în bună parte un importator de produse manufacturate (91 la sută din totalitatea importurilor, din care majoritatea erau textile) și exportator de produse primare (inclusiv mătase brută, 42 la sută din exporturile totale). Spre începutul primului război mondial, chiar după terminarea perioadei Meiji, cifrele s-au inversat. Atunci, peste 50 la sută din importurile totale erau produse primare și aproape 90 la sută din exporturile totale⁷³ bunuri manufacturate (din care mai bine de jumătate textile). Japonia a avut atât de mult succes cu industria textilă a bumbacului ca mijloc de a substitui exporturile încât spre sfârșitul perioadei putea exporta produsul, în ciuda proastei calități a bumbacului crescut în Japonia și a faptului că bumbacul brut trebuia importat. Important era că se adăuga valoare în Japonia care devenise o națiune producătoare.

Și industria grea s-a dezvoltat cu putere spre sfârșitul perioadei, parțial în pas cu campaniile militare ale țării. Industria șantierelor navale, cu importanță strategică, a fost stimulată viguros în ultimii cincisprezece ani ai perioadei Meiji. De la mijlocul anilor 1890

guvernul a început să subvenționeze din greu cumpărarea de vapoare din oțel și fier făcute în Japonia. În timpul acelei perioade de 15 ani, navlositul și construcția de nave au primit cam 75 la sută din toate subsidiile guvernamentale.⁷⁴ Industria siderurgică - care, precum textilele din bumbac, se baza puternic pe materie primă importată - a fost puternic ajutată de fondarea de către guvern a uzinelor Yawata în Kyūshū de nord, 1901. Uzina avea să asigure mai bine de jumătate din producția siderurgică internă până în anii 1930.

Pe parcursul perioadei Meiji guvernul a jucat un important rol de îndrumător în economie, dezvoltând și păstrând relații cu lumea afacerilor și oferind asistență în anumite domenii prioritare unor companii favorizate. Natura exactă a aceluși rol pentru perioada Meiji, ca și pentru perioada actuală⁷⁵ este subiect de dezbatere intensă. Diriguitul guvernului poate să nu fi fost întotdeauna foarte folositor, deoarece, în mod sigur, s-au făcut greșeli și nu s-a arătat mereu consecvență. Deși țintele fuseseră stabilite, calea de a le atinge a fost adesea departe de-a fi netedă. Totuși, un lucru era sigur - guvernul nu dorea să lase dezvoltarea economică doar pe seama forțelor pieței. Lucrul este încă valabil.

4.7 O ERĂ SE SFÂRȘEȘTE

Împăratul Mutsuhito s-a stins de diabet la 30 iulie 1912. Murind, a primit numele perioadei dinamice căreia i-a fost martor, epoca "guvernării luminate". "Miturile moderne" ale Japoniei i-au acordat împăratului un rol central în prosperitatea națiunii, deși în practică este sub semnul întrebării cât de mult s-a implicat personal în realizările epocii.⁷⁶

Totuși, ca simbol al epocii a fost plâns la trecerea în neființă. În ziua înmormântării sale, 13 septembrie, generalul Nogī Maresuke (1849-1912) și-a străpuns pântecul în maniera tradițională a samurailor, *junshi* (ca urmare a morții stăpânului). Și soția, Shizuko (1858-1912) s-a sinucis, urmându-și domnul. *Junshi* fusese interzis de ceva timp și actul lui Nogī a fost criticat drept anacronic, dar în general publicul a fost mișcat de această supremă demonstrație de

spirit samurai. După cum remarcă scriitorul Tayama Katai (1872-1930) în memoriile sale, același spirit fusese evidențiat și de aceia care își dăduseră viața în bătălia pentru țară, dorind ca Japonia să ajungă marea națiune care era acum.⁷⁷

Nici împăratul Meiji nici realizările Japoniei Meiji nu au stârnit admirația tuturor. Rar se întâmpla – fiind o infracțiune ce se pedepsea cu moartea – ca împăratul să fie criticat personal. Într-un faimos poem din 1904, cu ocazia războiului ruso-japonez, poeta Yosano Akiko (1878-1942) îl criticase public pentru lășitatea de a nu fi mers el însuși la război.⁷⁸

Marea parte a criticilor nu erau adresate împăratului personal, ci lua forma de rezerve exprimate la adresa a ceea ce se realizase în numele său. Cel mai cunoscut romancier Meiji, Natsume Sōseki (1867-1916) considera că occidentalizarea introdusese un tip rece de egoism și generase indivizi singuratici, alienați de rădăcini și neam. Mai credea că schimbările avuseseră loc într-un ritm prea frenetic pentru a putea fi absorbite cum trebuie. Într-o lucrare din 1909, *Sore Kara* (Și atunci) când Japonia se găsea, fără doar și poate, într-un punct culminant al prestigiului său internațional, acesta scrisese:⁷⁹

“Priviți la Japonia...încercă să-și forțeze drumul printre puterile mondiale...Este ca broasca ce se străduiește să devină la fel de mare precum vaca. Desigur că în curând va crăpa. Aceasta strădanie ne afectează pe tine și pe mine și pe oricine altcineva. Din cauza presiunii competiției cu occidentul, japonezii nu mai au timp să se relaxeze... Nu-i de mirare că toți sunt nervoși... Nu se gândesc la nimic altceva decât la ei înșiși și la nevoile lor imediate. Uitați-vă oriunde în Japonia și nu veți găsi nici un colțisor luminat de speranță. Peste tot este numai întuneric.”

O figură mai puțin populară ar fi putut să se trezească dusă în fața autorităților pentru astfel de vederi. Cineva mai bine informat despre lunga istorie a interesului de sine japonez nu și-ar fi format astfel de păreri din capul locului.

Era însă de înțeles ca o epocă de astfel de schimbări masive să aducă după sine un grad de nesiguranță, dezorientare, anxietate și un

sentiment de neajutorare, de a fi prins de un flux peste putință de controlat. Autoparodiarea modernizării japoneze copiate după occident nu era ceva neobișnuit. Multe cântece populare ale zilei conțineau acest sentiment negativ.⁸⁰ Publicul era gata să-și exprime nemulțumirea cu privire la eșecul guvernului de a câștiga compensații adecvate în urma unor succese militare sau de a progresa mai mult în anularea tratatelor inegale. O astfel de stare sugerează tensiune și frustrare, dar în același timp și o intensă mândrie națională.

În ciuda unor rezerve și a unui pesimism de neconfundat, mândria națională și optimismul reprezentau concepția primordială spre sfârșitul epocii. Tayama Katai mustea pur și simplu de mândrie națională atunci când, la moartea împăratului a trecut în revistă realizările perioadei Meiji.⁸¹

“Cine nu ar fi mișcat până la lacrimi de ilustra viață a Maiestății sale, împăratul Meiji, „Mutsuhito cel mare“, Domnul Restaurației, care în ciuda faptului că a crescut în condiții vitrege a reușit să treacă peste toate felurile de obstacole și pericole pentru a conduce Japonia spre stadiul de națiune internațională nemaipomenită la care a ajuns astăzi? ...Am participat în războiul cu Rusia ca membru al unității de fotografi. Am urmărit o etalare teribilă a puterii auguste și virtuose a împăratului care se întindea până departe. Pur și simplu am sărit în sus de bucurie când am văzut steagul Soarelui-Răsare fâlfâind deasupra fortărețelor inamice la Chin-chou și Nanshan și mi-am dat seama că sângele din venele mele este sânge japonez. Ideologic sunt un liber cugetător, dar spiritul meu este cel al unui japonez naționalist... Iar acum, dragul, multiubitul, grațiosul împărat Meiji, sprijinul și forța noastră, a murit!”

Oricât de divini ar fi ei și împărații mor. Întrebarea era ce se va alege de națiune? Avea ea să se mulțumească cu ce realizase și să intre într-o fază de consolidare? Sau broasca din povestea lui Soseki va continua să se umfle până o să plesnească?

REZUMATUL PĂRȚII A PATRA

Japonia a intrat în perioada Meiji într-o stare de nesiguranță remarcabilă. Nu era clar dacă restaurația imperială urma să aibă succes, nici chiar dacă străinii aveau să încerce să cucerească țara. Din fericire, aceștia nu s-au arătat interesați de o invazie, cel puțin pentru moment, iar băiatul-împărat nu a reprezentat o problemă. Tinerii samurai care au condus lovitura de stat în numele său au fost în stare să-și consolideze controlul asupra guvernului și să aducă o oarecare stabilitate țării dincolo de orice fel de schimbări.

Scopul lor consta în a construi o națiune puternică care să fie egală sau poate chiar să întrecă Occidentul. Pentru început era important ca puterile vestice să fie făcute să ia Japonia în serios, cel puțin pentru a-și potoli gândurile de colonizare și pentru a anula tratatele umiltoare din perioada Tokugawa târzie. Asta însemna modernizare, care la rîndu-i implica o proporție mare de occidentalizare – proces care nu numai că va duce la câștigarea recunoașterii de către vest, dacă se făcea așa cum trebuie, dar va permite Japoniei să adopte părțile tari ale puterilor occidentale pentru a se simți mai puternică și mai competitivă.

Nu ținea numai de a învăța de la Vest totuși, căci în unele cazuri acești fondatori de națiune moderni par să fi studiat cu băgare de seamă politicile utile din propriul trecut al Japoniei.

Reformele timpurii adoptate de noul guvern au inclus reamplasarea capitalei imperiale cu scopul de a centraliza puterea și, cu același țel, naționalizarea domeniilor feudale pentru a le înlocui cu prefecturi. Sistemul de clase feudal restrictiv a fost abolit, inclusiv clasa samurailor din care proveneau chiar conducătorii guvernului. Aceasta a stârnit o oarecare nemulțumire care s-a acutizat în rebeliunea Satsuma din 1877. În același timp, depărtarea tradiționaliștilor samurai ca rezultat al rebeliunii a facilitat modernizarea conform liniilor occidentale.

Pentru a câștiga recunoașterea puterilor vestice era deosebit de important să se urmeze un număr de căi potențial riscante. Printre acestea se numărau receptivitatea la creștinism, adoptarea instituțiilor economice și politice occidentale și demonstrații de

forță militară. Deschiderea națiunii spre creștinism s-a dovedit o problemă mai puțin de temut decât s-a crezut pentru că, pur și simplu nu îi atrăgea pe marea parte a japonezilor, chiar dacă intrau în contact cu acesta. În economie, cu ajutorul consilierilor și tehnologiei occidentale și cu un guvern în stil japonez la conducere, Japonia a profitat de pe urma propriilor atuuri și a devenit o mare putere economică într-o perioadă de timp foarte scurtă. Spre sfârșitul etapei se încetățenise deja ca o națiune producătoare cu un sector al industriei grele în plin avânt.

Occidentalizarea politică s-a dovedit mai dificilă și a trebuit urmată cu mare prudență. S-au făcut reforme dându-se impresiune semnale externe de democrație, mai ales stabilirea unei noi constituții și a unui parlament, toate acestea punctate de opriri și poticniri. Cabinetul oligarhilor a rămas "transcendental", făcând legea după capul său, iar libertățile erau limitate. Indivizii entuziasmați de ideile vestice de autoajutorare și supraviețuirea celor mai adaptați au fost încurajați să obțină prosperitatea nu numai pentru sine, dar și pentru cauza mai mare a țării. Prin îndocitrinare bazată pe noțiunile de împărat și stat, materializându-se în *Edictul imperial despre educație* și texte școlare, autoajutorarea a devenit cheia succesului național, energiile populației proaspăt eliberate și oarecum dezorientate fiind îndreptate și canalizate spre scopuri naționale.

Din punct de vedere militar Japoniei a învățat rapid cum să lupte în stil occidental cu arme moderne și ce înseamnă o armată recrutată. După o ocazie fericită de a se antrena luptând împotriva propriilor samurai nemulțumiți în Rebeliunea Satsuma, Japonia a înfrânt o Chină slăbită și apoi o Rusie într-o poziție stânenitoare. Teritoriile câștigate direct sau indirect prin aceste victorii, mai ales Coreea, au reprezentat pietre de hotar pe drumul construirii imperiului.

Modernizarea Japoniei nu a fost întotdeauna lină. S-au succedat mai multe evenimente neplănuite, au avut loc multe încercări greșite, iar șansa a jucat un rol mai mare decât le-ar fi plăcut liderilor națiunii. Aceștia au împrumutat, improvizat, studiat și plănuit cum s-au priceput mai bine și au fost ajutați de noroc și pură hotărâre de a reuși. Nu toți indivizii ce făceau parte din națiune erau

mulțumiți sau mândri, dar majoritatea totuși da, iar dacă a reuși se măsoară în termeni de a fi recunoscut ca o putere de tip vestic consolidată, cu o colonie sau două, atunci Japonia reușise.

Principalele realizări pe calea succesului sunt prezentate succint în tabelul 4.1

Tabelul 4. 1 Evenimente cheie din perioada Meiji

Evenimentul	Perioada
Domnia imperială restabilită în teorie, în practică domneau însă oligarhii	Sfârșitul anilor 1860
Principalele reforme timpurii puse în aplicare, cum ar fi naționalizarea pământului și abolirea claselor feudale	Sfârșitul anilor 1869-începutul anilor 1870
Occidentalizarea societății și economiei cu sprijinul consilierilor vestici	Începutul anilor 1870
Ideologia "ajută-te singur" devine puternică	Anii 1870-1880
Idei de "libertate și drepturi ale omului"	Anii 1870-1880
Gubernul vinde industriile industrialștilor particulari	Începutul anilor 1880
Formarea partidelor politice	Începutul anilor 1880
Realizările individuale direcționate spre scopuri naționale, în deosebi prin intermediul educației și mai ales avându-l pe împărat în centrul tuturor acțiunilor	De la începutul anilor 1880
Proclamarea constituției, convocarea parlamentului	1889-90
Apariția <i>Edictului imperial despre educație</i>	1890
Se dezvoltă industria grea, Japonia devine o națiune producătoare	De la începutul anilor 1890
Războiul chino-japonez, victoria Japoniei	1894-5
Japonia obține revizuirea tratatelor inegale și recunoașterea de către puterile occidentale	La mijlocul anilor 1890
Alianța anglo-japoneză	1902
Războiul ruso-japonez, Japonia victorioasă	1904-5
Japonia anexează Coreea	1910
Represiunea socialismului prin Incidentul înaltei trădări	1910-11

Perioada Meiji a dat la iveală multe valori și practici de mare relevanță pentru Japonia zilelor noastre, în același timp arătând o continuitate cu trecutul țării. Toate acestea sunt rezumate în tabelul 4.2, conținând o listă destul de lungă.

Tabelul 4.2 Valorile și practicile principale din perioada Meiji

- încorporarea punctelor tari ale unui pericol potențial
- abilitatea de a amesteca noul cu vechiul, localul cu străinul
- "japonizarea" multor elemente străine
- pragmatismul
- "libertatea cu limite"
- distincția dintre autoritatea formală și cea efectivă
- distincția dintre forma exterioară și substanța interioară
- voința de a învăța
- hotărârea de a reuși
- urmărirea țelului
- confucianism (în stil japonez)
- idealizarea valorilor familiei
- întărirea naționalismului
- renașterea respectului față de împărat
- dezaprobarea față de inflexibilitatea religioasă de tip creștin
- istețimea economică
- tendința răspândită de a fi ghidat de autorități chiar și în căutarea unor scopuri personale
- neîncrederea în socialism
- controlul concepțiilor despre lume prin propagandă și educație

În mai puțin de jumătate de secol Japonia a evoluat de la a fi practic ignorată de Occident, care o considera o țară nebuloasă și cam înapoiată, până la a fi recunoscută ca o putere importantă, ceea ce se poate spune că a fost cea mai mare realizare a vreunei națiuni în istoria lumii.

Excesele de ambiție: Războiul din Pacific și evenimentele conexe

5.1 FRAGILA DEMOCRAȚIE TAISHO (1912-26)

Atunci când fiul împăratului Meiji, Yoshihito (1879-1926) s-a urcat pe tron, în 1912, lucrurile mergeau bine pentru Japonia. Numele de bun augur *Taishō* însemnând "Marea Justețe", a fost ales pentru a marca noua eră. Sugera încredere în sine ca putere mondială, făgăduind înțelepciune și dreptate.

Totuși, pentru Yoshihito personal lucrurile nu păreau la fel de promițătoare. Existau tot mai multe îndoieli privind capacitatea sa mentală și fizică. Acestea erau atribuite, în genere, meningitei de imediat după naștere, dar el avea acum peste treizeci de ani, iar efectele unei asemenea boli ar fi fost, în mod normal, de mult anihilate. Aproape sigur era vorba de o altă disfuncție – probabil mai stânjenitoare – care îl necăjea acum. Doctorii l-au declarat apt de a se sui pe tron, dar curând starea de sănătate i s-a deteriorat apreciabil. În decurs de trei ani a devenit incapabil de-a merge sau de-a vorbi normal. Situația neplăcută s-a perpetuat ceva timp, până ce fiul său Hirohito (1901-89) a preluat regența în noiembrie 1921.

Domnia nesigură a lui Yoshihito a debutat cu o criză politică. Spre sfârșitul lui 1912 Cabinetul Saionji a refuzat să acorde armatei, dornică de expansiune, divizii suplimentare. Ministrul de război a demisionat și armata n-a vrut să-l înlocuiască, provocând căderea guvernului. Abordat de Yamagata și alți oligarhi, Katsura Tarō a acceptat să formeze un al treilea Cabinet. Cu toate acestea, el era o alegere nepopulară pentru public și pentru partidele politice, care îl percepeau ca pe un simbol al autoritarismului oligarhic. Principalele partide includeau nu numai pe (*Rikken*) *Seiyūkai*, dar și nou formatul (*Rikken*) *Kokumintō* (Partidul Naționalist Constituțional). Aceste două partide au inițiat Mișcarea de Protecție a Guvernului

Constituțional (*Kensei Yōgō Undō*), care a atras multe mii de susținători din public.

Ele au inițiat de asemenea o mișcare de neîncredere împotriva lui Katsura, care a răspuns convingându-l pe noul împărat să ordone retragerea acesteia. Ordinul Împăratului a fost ignorat – dovadă a extraordinar de joasei stime de care se bucura. Numai decît, în februarie 1913, mii de demonstranți furioși au înconjurat clădirea Dietei, obligându-l pe Katsura să demisioneze după mai puțin de două luni de guvernare. A fost prima dată în istoria Japoniei când vocea poporului a ajutat la căderea unui guvern.

Omul care i-a urmat lui Katsura ca prim-ministru, amiralul Yamamoto Gonbei (1852-1933), era politic neutru, arătându-se favorabil partidelor politice. Acestea și-au întărit în mod gradat reprezentarea în Cabinet, dar nu se putea spune că politica partinică se împământenise. Bătrânul Okuma Shigenobu, care i-a urmat lui Yamamoto în 1914, posibil să fi fost membru de partid în trecut, dar la acea dată se afla sub influența oligarhilor. I-a urmat, în 1916, Terauchi Masatake (1852-1919), un ferm opozant al politicii de partid și un prim-ministru nepopular.

Primul Cabinet cu adevărat dominat de partide a fost cel al lui Hara Takashi (1856-1921, de asemenea Kei) din partidul *Seiyūkai*, care l-a succedat pe Terauchi în 1918. Totuși, el nu era în mod necesar reprezentantul ideal al democrației. Deși larg cunoscut ca politicianul omului de rând, acesta provenea, de fapt, din rândul samurailor de rang înalt și avea relații foarte bune. Devenise prim-ministru numai după ce fusese îndelung cercetat și aprobat de oligarhi. Era printre primii exponenți ai politicii de câștigare a alegătorilor locali prin alocarea de fonduri pentru diverse proiecte în zonă și nu se dădea în lături de la a recurge la metode nedemocratice, cum ar fi folosirea de bătauși profesioniști pentru a-și intimida fizic oponenții.¹ După asasinarea sa în 1921 i-au urmat mai multe cabinete nepartinice.

Acesta a fost genul de politică practicat în perioada Taishō. La fel ca și în perioada Meiji, democrația și liberalismul au făcut unele progrese, însă constant contrate și ținute în frâu prin autoritarism și represiune.

Pe de o parte Minobe Tatsukichi (1873-1948), un influent profesor de drept de la Universitatea Tōkyō, propovăduia constituționalismul democratic. Și-a promovat și părerea că împăratul reprezintă un organ al statului, spre deosebire de natura absolută a autorității imperiale vehiculată de guvernul din perioada Meiji. Pe de altă parte, un alt profesor de drept de la Universitatea din Tōkyō, Uesugi Shinkichi (1878-1929) susținea că împăratul este de natură absolută.

Acesta era, de fapt, controversa. În 1925 a fost votată o Lege de menținere a păcii de natură represivă, care stabilea că este o infracțiune să susții schimbări fundamentale în structura politică națională. În același an, totuși, dreptul de vot s-a extins la toți bărbații de 25 de ani și peste. Ca într-un joc de lumini și umbre.

Unul dintre cele mai întunecate momente din Japonia Taishō a venit în septembrie 1923, după una dintre cele mai dezastruoase calamități naturale, Marele Cutremur de la Tōkyō. Acesta a ucis 100.000 de oameni și s-a soldat cu nenumărați răniți. Mai bine de trei milioane de persoane și-au pierdut căminele, majoritatea în incendiile care au urmat, mai degrabă decât în cutremurul propriu-zis. Foarte rapid s-au răspândit zvonuri cum că responsabili de multe focuri erau cetățenii coreeni. S-a mai spus că s-ar fi făcut vinovați și de faptul că ar fi profitat de ocazie pentru a jefui și a-i năpăstui și mai mult pe japonezi, otrăvind-le fântânile și așa mai departe. Unii japonezi credeau chiar că din cauza coreenilor care îi supăraseră pe zei prin prezența lor pe pământ japonez avusese loc și cutremurul. În starea de nelegiuire imediat următoare calamității (de fapt, se declarase legea marțială) aproape 6.000 de coreeni au fost uciși de japonezi care au luat dreptatea în propriile mâini.² Membrii anti-coreeni ai publicului nu erau singurii care să profite de debandadă: poliția militară a ucis un număr de radicali și pe cei asociați cu ei, inclusiv anarhistul Osugi Sakae (1885-1923), soția sa și nepotul de șase ani.³

Și pe arena internațională Japonia Taishō urma să treacă și prin rele și prin bune. Uneori aveau loc restrângeri bugetare impuse de guvern asupra cheltuielilor și dezvoltării militare. Au existat și momente când se credea mai degrabă în diplomatie decât în puterea militară. Cu precădere în ultimii ani ai perioadei, când Shidehara Kijūrō (1872-1951) a fost prim-ministru. Totuși, ideea de

expansionism agresiv susținută de aripa militară era departe de a somnola. Primul Război Mondial, în care Japonia a fost nominal implicată ca aliat al Marii Britanii, dar în practică abia de a luat parte, a ocupat neîndoiește atenția marilor puteri europene. Japonia nu a pierdut momentul, profitând de aceasta. A pus rapid mâna pe teritorii nemțești din peninsula Shantung (Shandong), China, și pe diverse insule proprietate germană din Pacific.

Cea mai extremă acțiune a sa a fost prezentarea celor Douăzeci și unu de cereri Chinci, la începutul lui 1915. Acestea includeau recunoașterea de către China a unor "capete de pod" japoneze, cum ar fi nou achiziționatul teritoriu din Shantung și concesiuni în Mongolia și Manciuria. Apoi numirea de consilieri japonezi în guvernul chinez, în forțele armate și poliție. Practic, toate acestea ar fi pus țara sub control japonez. Scandalizată, China a apelat la puterile occidentale, care au fost incapabile să se decidă la vreo acțiune. În cele din urmă, China a fost obligată să semneze sub presiune o versiune revizuită a documentului, din care fuseseră eliminate cererile de numiri japoneze.

Cele Douăzeci și unu de cereri au creat îngrijorare deosebită în Occident, precum și în China, cu privire la motivele Japoniei. Mai ales America a reacționat negativ, iar din acel moment a privit Japonia cu mare suspiciune.⁴

Cu toate acestea, ca membru al aliaților victorioși, Japonia a ocupat un loc semnificativ la Conferința de Pace de la Versailles (Paris) din 1919, având vot egal cu cel al puterilor triumfătoare. La fel s-a întâmplat și la Conferința de la Washington din noiembrie 1921-februarie 1922. Aceasta urmărea realizarea unei noi ordini mondiale mai stabile, concentrându-se mai degrabă asupra acordurilor multilaterale decât bilaterale între națiuni. Una dintre rezoluțiile de la Washington obliga Japonia să cadă de acord asupra limitării numărului de nave japoneze la trei față de cinci americane și cinci britanice. Asta însemna mult mai mult decât Franța și Italia, cu 1,75 (fiecare), dar tot a nemulțumit pe japonezii de acasă care considerau că trebuie să aibă același statut naval ca și America sau Anglia.

✓ Sentimentul de a fi tratați în mod inegal avea să-i irite în mod constat pe japonezi în perioada interbelică, adesea justificat. În

1920, Japonia era unul dintre membrii fondatori ai Consiliului Societății Națiunilor. În acest anume aspect de internaționalism venea înaintea Statelor Unite, care nu au fost practic niciodată membru al Societății. Curând, Japonia s-a văzut puternic dezamăgită și supărată că nu reușise nimic în ceea ce privește introducerea clauzei de egalitate rasială în Carta Societății. Asta se datora în mare parte opoziției Australiei, care de mai multe decade pusese în aplicare politica sa de "Australia albă".⁵

Una dintre sursele de nemulțumire pentru japonezi a reprezentat-o un pachet de legi de excludere pe baze rasiste, adoptate de Statele Unite. Mai ales, Legea Emigrării din 1924 care interzicea efectiv emigrarea japonezilor (legând cota de emigranți de o lege a naturalizării din 1870). Emigranți japonezi intraseră în Statele Unite în număr mare încă din anii 1880, mai ales după anexarea Hawaiiului de către Statele Unite în 1897. În preajma primului război mondial erau mai bine de 100.000 numai în California, care, de un timp, nutrea un sentiment anti-japonez puternic ca rezultat al volumului de emigrări. Restrângerile voluntare nu s-au soldat cu succes, ducând la Legea din 1924, care a fost înăsprirea deliberată pentru a acționa asupra japonezilor.⁶ Acest lucru i-a scandalizat pe niponi și a slăbit considerabil argumentele celor care propovăduiau cooperarea cu Statele Unite în noua ordine mondială încetățenită de tratatele de la Washington.⁷

Nici japonezii nu se puteau lăuda a fi modele de virtute dacă venea vorba de atitudini rasiale, după cum arăta tratamentul pe care îl aplicaseră coreenilor. Numai când ei înșiși erau victime efective sau potențiale ale discriminării atunci vorbeau despre egalitate rasială. Totuși, Japonia începuse să priceapă că nu avea să fie tratată egal, până la urmă. Era respectată pentru realizările sale și considerată o putere majoră de comunitatea mondială, dar nu avea niciodată să fie acceptată ca un adevărat egal deoarece populația sa pur și simplu nu era albă. Puteau ei să facă treburile în stil occidental cât poșteau, nu aveau nicicând să constituie o națiune albă.⁸ Așa că de ce să se mai deranjeze? Unele lucruri occidentale erau, totuși, folositoare pentru a face din Japonia o națiune puternică și a o menține astfel într-o lume dominată de occidentali. Dar dacă

"treaba" asta încomodă denumită democrație era unul dintre ele sau nu, reprezenta o altă problemă.

5.2 PORNIND CU DIFICULTATE SPRE SHOWA

Hirohito a devenit împărat la moartea tatălui său, pe 25 decembrie 1926. Deși avea numai douăzeci și ceva de ani, ca regent dobândise o experiență considerabilă și călătorise mult în străinătate. Parțial datorită admirației pentru monarhia britanică, parțial datorită influenței lui Minobe Tatsukichi, era dornic să fie monarh constituțional.⁹ Problema aici era că în Constituție lucrurile privitoare la rolul monarhului sunau cam ambiguu.

Nu numai constituționalismul constituia singura influență asupra lui Hirohito. De copil fusese crescut într-o puternică atmosferă militară, întâi datorată generalului Nogi, apoi amiralului Tōgō. Printre tutorii săi se găsisse și naționalistul Sugiura Shigetake (1855-1924). Ca persoană, Hirohito era distant și îndepărtat de popor. Era rege cu numele, iar în practică un elitist care nu știa aproape nimic despre viața supușilor săi de rând.

Domnia lui Hirohito a primit numele de "Shōwa", ceea ce însemna "Pace ilustră". De fapt, aproape de la început a fost caracterizată de crize și zbateri atât în țară cât și peste hotare.

Acasă, economia nu prea se prezenta într-o formă bună. Primul război mondial avusese consecințe benefice pentru Japonia, permițându-i să umple goluri pe piața din Asia lăsate de puterile vestice angajate în lupte. În timpul anilor de război, producția industrială sporise de cinci ori, exporturile mai mult decât se triplaseră, iar economia, în general, crescuse cu aproape 50 la sută.¹⁰ Dată fiind o astfel de situație, Japonia și-a permis să experimenteze noi tehnologii și să diversifice.¹¹ *Zaibatsu* în special profitaseră de pe urma războiului. După conflagrație prețurile însă se prăbușiseră și se instalase o recesiune de durată. Așa-numita "economic duală" s-a înrăutățit pe măsură ce diferența dintre giganticele *zaibatsu* și companiile mai mici se accentua. Reconstrucția pricinuită de cutremurul din Tokyo din 1923 a reprezentat o mică relaxare, din păcate urmată de criza financiară din 1927, după care un sfert din băncile

japoneze au dat faliment. Mătasea încă reprezenta un export de bază, prețurile scăzând totuși la mai bine de jumătate spre sfârșitul anilor 1920. Sectorul rural a fost din nou lovit de o prăbușire similară a prețurilor orezului în 1930, și, în general, sectorul rural a purtat greul depresiunii mondiale care se abătuse și asupra Japoniei. Între 1926 și 1931 veniturile rurale în bani se diminuaseră de la un indice de 100 la 33, adică mai mult de jumătate din scăderea veniturilor urbane.

Populația de la orașe creștea în mod simțitor. Ceea ce reprezenta în sine o sursă de probleme sociale. În 1895 numai 12 la sută din cei atunci 42 de milioane de japonezi trăiau în orașe cu mai mult de 10.000 de locuitori, dar pe la jumătatea anilor 1930 numărul acesta s-a ridicat la 45 la sută din cei 70 de milioane de japonezi.¹² Desigur, nu toți orașenii se bucurau de avere și de o calitate superioară a vieții, dar, în general, exista o discrepanță considerabilă între viața la țară și viața la oraș.¹³ Japonia rurală era caracterizată de un standard de viață mai scăzut și de modele tradiționale, pe când Japonia urbană se bucura măcar de promisiunea de înstărire, a modernității și occidentalizării, simbolizate de *moga* și *mobo* (de la "modern girl" și "modern boy"). Cea mai mare nemulțumire domnea în comunitățile rurale. Asta avea să se dovedească spre beneficiul militarilor, ale căror forțe proveneau cu precădere din sectorul rural și care împărțeau cu populația de la sate o perspectivă asupra vieții preponderent conservatoare și mai puțin internaționalizată.¹⁴

Militarii și mulți membri ai publicului se vădeau din ce în ce mai înfuriați de evenimentele economice și politice. Exista concepția foarte răspândită că marii afaceriști aveau prea multă influență asupra politicianilor, mergând până la corupție. Chiar și politicienii înșiși acceptau acest punct de vedere. Guvernul *Seiyūkai* din 1927-9 a fost poreclit "Cabinetul Mitsui" de către principalul partid de opoziție, *Minseitō* (*Rikken*), Partidul Constituțional Democratic, în mare derivând din *Kokumintō*. În schimb, guvernul *Minseitō* din 1929-1930 a fost poreclit "Cabinetul Mitsubishi" de către *Seiyūkai*.¹⁵

Mulți acuzau influența occidentală ca fiind principala sursă de corupție, punând laolaltă toate relele occidentale cum ar fi instituțiile parlamentare, marile afaceri, individualismul și stilul de

viață urban relativ liberal.¹⁶ Creștea nemulțumirea cu privire la ce anume realizase Japonia prin adoptarea sistemelor economic și politic vestice, mai ales dat fiind că acestea în mod clar nu reușiseră să stopeze marea depresiune a Occidentului. În schimb, succesul naziștilor în Germania și al fasciștilor în Italia era semn că poate o abordare mai puțin democratică ar fi mai eficientă și chiar și unele națiuni occidentale începuseră să-și dea semn de asta.

Pe măsură ce nemulțumirea și intoleranța față de democrație sporeau, se făceau auzite tot mai multe îndemnuri ale militarilor de a adopta o politică de expansiune teritorială ca soluție pentru toate suferințele Japoniei. Toți ochii se îndreptară spre China. Cum politicienii ezitau, armata a luat problema în mână.

În iunie 1928, elemente extremiste din armata japoneză¹⁹ Kwantung au aruncat în aer în mod deliberat un tren lângă Mukden, ucigându-l pe războinicul Chang Tso-lin (Zhang Zuolin, 1873-1928). Complotiștii au dat vina pe bandiții chinezi, sperând să folosească această justificare pentru a porni o acțiune militară japoneză în zonă. Moderații din armată au făcut ca situația să nu degenereze, iar complotiștii au fost pedepsiți numai de formă. Hirohito l-a certat pe premierul Tanaka Giichi (1864-1929) pentru că nu a acționat hotărât, determinându-l să-și dea demisia, dar nici el nu a luat măsuri împotriva complotiștilor.

Tanaka a fost urmat ca prim-ministru de Hamaguchi Osachi (1870-1931). Și acesta a fost în curând confruntat cu o criză. La Conferința navală de la Londra din 1930, care intenționa să reînnoiască acordul Conferinței de la Washington asupra limitărilor navale, Hamaguchi nu a reușit să obțină nici o îmbunătățire semnificativă a poziției Japoniei. Lucrul a scandalizat Japonia. Hamaguchi a fost împușcat de un tânăr fanatic de dreapta, murind, în cele din urmă, din cauza rănilor. Peste câțiva ani, Japonia s-a retras din toate acordurile privind limitările navale.

În septembrie 1931 a survenit Incidentul manciurian. Practic, a fost o repetare a tacticii folosită de armata Kwantung în 1928. O cale ferată de lângă Mukden a fost aruncată în aer de trupe japoneze, chinezii fiind acuzați din nou, în speranța că aceasta va provoca o criză care să permită întărirea poziției japoneze. Acțiunea a fost îndeplinită de un grup de ofițeri de grade mijlocii, conduși de lt.

colonelul Ishiwara Kanji (1889-1949), dar de data asta cu aprobarea tacită a unor înalte figuri militare din comandamentul militar.¹⁷

Acum moderații nu au mai avut succes. Spre deosebire de cazul din 1928, intervenția militară japoneză a survenit rapid, la câteva ore, de fapt. Guvernul s-a dovedit incapabil de a o opri. Cabinetul *Minseitō*, condus de succesorul lui Hamaguchi, Wakatsuki Reijirō (1866-1949) și-a dat demisia peste câteva luni din cauza inabilității de a rezolva criza. Wakatsuki a fost urmat de bătrânul Inukai Tsuyoshi (1855-1932) din *Seiyūkai*, care a încercat să-i țină în frâu pe militari, dar a fost asasinat de ofițeri navali de extremă dreapta la câteva luni numai după instalarea sa pe post. Inukai a fost ultimul prim-ministru de partid până la cel de-al doilea război mondial.

Se spunea că Hirohito era alarmat de acțiunile armatei din Manciuria și a fost îndemnat să intervină de către fratele său, prințul Chichibu (1902-1953), dar a refuzat să o facă.¹⁸ În ce măsură aproba sau dezaproba acțiunile armatei nu va fi poate niciodată stabilit cu claritate, dar lipsa sa de acțiune precum și tăcerea publică au făcut publicul să conchidă că sprijinea acțiunile militarilor în Manciuria.

Intervenția militară japoneză în Manciuria a dus curând la stabilirea Republicii Manchukuo (*Manshōkoku*) de către armata Kwantung în martie 1932. Această națiune creată de armată a fost în mod formal recunoscută de guvernul japonez în septembrie al aceluși an și "botezată" Imperiul Manchuko în martie 1934. Conducătorul său a fost faimosul "ultim împărat" al Chinei, domnitorul marionetă Pu'î (Puyi, 1906-1967).

Incidentul manciurian a stârnit reacția Societății Națiunilor. O comisie condusă de Lordul britanic Lytton s-a deplasat în Manciuria în 1932 pentru a investiga. Pe baza raportului său, în februarie 1933, Adunarea Generală a Societății Națiunilor a condamnat acțiunile Japoniei, care s-a retras prompt din Societate.

Practic, acum nu mai era nimic care să-i oprească pe militari, opoziția fiind redusă la tăcere. "Poliția cugetului" era activă, iar uciderea celor ale căror idei nu erau corecte se practica des. Nici împăratul nu părea a reprezenta un obstacol pentru planurile de expansiune ale militarilor. Într-adevăr, aceștia și-au asumat obligația de a-l proteja contra "rău sfătuitorilor" cu idei greșite, celor care erau prea occidentali și liberali în concepții. Printre victime s-a

numărat și Minobe Tatsukichi ale cărei păreri despre constituționalism i-au atras o condamnare pentru trădare. Multe dintre scrierile sale au fost retrase.

Mișcarea generală de repunere a Japoniei în stare de funcționare a fost adesea tratată ca o încercare de "Restaurație Shōwa", deși aceasta înseamna lucruri diferite pentru oameni diferiți. La începutul și jumătatea anilor 1930 mai ales au avut loc câteva asasinate și chiar încercări de lovituri de stat pentru cauza acestei restaurații.

Cea mai cunoscută, "Incidentul de la 26 februarie" sau "Incidentul 26-2-36" a avut loc în primele ceasuri ale lui 26 februarie 1936. Cam 1.400 de soldați conduși de subofițeri au năvălit în mai multe clădiri guvernamentale, ucigând și rănind un număr de figuri politice importante și de consilieri imperiali. Scopul lor era instalarea unui guvern militar mai tolerant față de ideile ultranationaliste. Totuși, nu au primit sprijin deplin, iar gradele superioare militare nutreau păreri diferite față de acțiunea lor. Un factor decisiv care a grăbit deznodământul a fost, spre surprinderea multora, Hirohito. Rebelii se declaraseră credincioși împăratului, dar cauza lor a fost puternic ciuntită de Hirohito care, scandalizat de faptul că-i fuseseră atacați consilierii, a refuzat să aibă de-a face cu ei, insistând să fie judecați ca trădători. Le-a negat până și dreptul de a comite sinuciderea rituală. Liderii rebeli sperau ca procesul să le ofere o platformă pentru ideile lor, dar și asta le-a fost refuzat, fiind judecați în secret. Până la urmă nouăsprezece persoane au fost executate și alte șaptezeci închise. Cu toate acestea, nici unul dintre ofițerii superiori care își arătaseră simpatia în mod deschis nu au fost condamnați.

Incidentul de la 26 februarie a fost un caz rar de intervenție hotărâtă a lui Hirohito și de reprimare a militarilor. În general, în primii ani Shōwa ai lui Hirohito militarii s-au înstăpânit asupra națiunii pe socoteala guvernării parlamentare. Atitudinea lor agresiv antioccidentală, antiliberală, împărtășită de mulți membri ai publicului nu a constituit un început prea propice al "Păcii ilustre".

5.3 IDEOLOGIILE DIN SPATELE EXPANSIONISMULUI

Printre cei executați pentru complicitate în Incidentul de la 26 februarie s-a numărat și naționalistul radical Kita Ikki (1883-1937) un gânditor de frunte al mișcării de restaurație Shōwa. El dorea o lovitură militară pentru a scăpa Japonia de guvernării săi incompetenți și pentru a-l repune pe împărat într-o relație directă cu poporul. Îl percepea pe acesta ca fiind absolut, dar nu - în mod foarte interesant - de natură divină, ceea ce, probabil, i-a fost fatal. Oricum, Kita credea că monarhul trebuia să suspende constituția și să se elibereze de influența corupătoare a politicienilor și oamenilor de afaceri pentru a duce la dreapta redistribuire a pământului și bunurilor țării. Kita vedea Japonia ca având un destin special de eliberatoare a națiunilor asiatice de sub jugul imperialismului occidental. Odată ce Japonia își revenea la o stare normală de sănătate și vitalitate atunci putea conduce o Asie unită și liberă.

Convingerile lui Kita făceau parte dintr-un set de ideologii ale zilei, utile pentru a justifica expansionismul japonez. Cele mai răspândite erau conceptul de împărat absolut și divin și ideea unei Japonii care ocupă și controlează Asia pentru a o elibera - o idee specific japoneză de imperialism antiimperialist.¹⁹

Conceptul de împărat absolut și divin datora mult ideologiei din spatele *Edictului imperial despre educație* din 1890. Aceasta s-a intensificat în anii 1930. A culminat cu *Kokutai no Hongi* (Principiile cardinale ale națiunii), biblia "sistemului monarhic" (*tennōsei*). Acest document de lungimea unei cărți a fost publicat de Ministerul educației în martie 1937. Folosea terminologie similară Edictului și era pur și simplu menit să fie de folos profesorilor și altor persoane care aveau autoritatea de a inculca atitudinile corecte celor din grija lor. În 1937 nu mai puțin de 36 la sută din populație era în grupa de vârstă în care primea educație obligatorie și deci, o țintă foarte propice îndoctrinării.

Documentul făcea apel la emoții și nu la intelect. Plin de inconsecvențe, limbajul său, în mod deliberat pompos, transforma orice analiză în ceva peste nivelul majorității cititorilor. În același timp, îi dădea o aură de vechime și autoritate. Principala sa misiune era să pună accentul pe originea divină a împăratului și pe

importanța obedienței totale până la sacrificiul de sine în fața voinței acestuia, într-o asemenea măsură încât servirea cu credință a împăratului și a națiunii reprezenta nu numai o datorie, dar, de fapt, obiectul însuși al existenței.²⁰

Textul definește națiunea japoneză după cum urmează:²¹

"Șirul neconținut de împărați, primind Oracolul Fondatorului Națiunii, domnește etern asupra Imperiului japonez. Aceasta este entitatea noastră națională eternă și imuabilă. Astfel, bazându-se pe acest principiu, întreg poporul, unit în suflet ca o măreață familie și dând ascultare Voinței Imperiale, scoate în evidență frumoasele virtuți ale loialității și pietății filiale. Iată gloria entității noastre naționale."

Împăratul este "o zeitate în carne și oase", un descendent direct al lui Amaterasu, iar a-l sluji nu este numai "o datorie ca atare sau supunere față de autoritate", ci o manifestare "naturală a inimii". Spre deosebire de națiunile vestice ale căror cetățeni reprezintă "conglomerate de indivizi separați" fără "o legătură adâncă între conducător și cetățean care să-i unească", împăratul și supușii săi "provin din aceeași sursă". Relația dintre acesta și supuși este una de simpatie, "ca a unui tată copilul său". Este o "legătură naturală," nu una contractuală precum cea dintre guvernant și cetățeanul occidental. Într-adevăr, Japonia urmează mersul firii, "natura și omul fiind contopiți ca unul". Este, de asemenea caracterizată de armonie, care "este produsul marilor realizări ale fondării națiunii noastre". Armonia supremă este cea dintre împărat și supușii săi. Mai exact "punctul suprem al armoniei se găsește în sacrificiul vieții unui supus pentru împărat" (sublinierea mea). În perioada din urmă "individualismul occidental și raționalismul" au corupt aceste noțiuni și "trebuie să dăm la o parte putregaiul cugetului și întunecarea cunoașterii ce provine din... a fi preocupat de "sine" și să ne întoarcem la o stare de spirit pură și clară." Nu doar pentru binele Japoniei sau al Asiei, ci al întregii lumi. Trebuie să facem asta nu numai pentru binele națiunii noastre, dar pentru binele întregii rase omenești, care se luptă să găsească o ieșire din impasul cu care este confruntat individualismul."²²

Mulți occidentali care s-au întâlnit cu japonezi în timpul decadei de după *Kokutai no Hongi* au fost surprinși să constate că nu numai masele, dar și mulți oameni deosebit de inteligenți, din păturile de sus păreau să creadă această ²³ propagandă – chiar și cei care ajutaseră la întocmirea ei. E adevărat că spre sfârșitul anilor 1930 toți japonezii mai tineri de 50 de ani fuseseră educați și crescuți într-un mediu controlat, figura împăratului găsimu-se în centrul existenței ca urmare a Edictului din 1890. Aici erau incluse multe persoane în poziții de prestanță. Unele dintre ele poate că au făcut cu adevărat o confuzie între mit și realitate. Și, fără îndoială, marea parte a maselor era cu adevărat îndoctrinată. În același timp, a pune la îndoială sistemul imperial însemna a-ți risca viața. Frica a jucat și ea un rol.

Importanța împăratului în ideologia din Japonia dinaintea războiului a făcut ca uneori alte aspecte din *Kokutai no Hongi* să fie ignorate. Ca de exemplu ideea că japonezii sunt “uniți cu natura” și că se bucură de o existență mai pură și mai naturală decât națiunile occidentale corupte de individualism. Cu siguranță, noțiunii de Armonie specială cu natura i s-a acordat o poziție atât de importantă în document din cauza unuia dintre membrii comitetului care au întocmit documentul, Watsuji Tetsurō (1889-1960), un filosof binecunoscut cu un interes deosebit pentru determinismul de mediu. Deși poate că nu aceasta a fost intenția sa cu exactitate, avea să fie folosit ca încă o justificare a extinderii Japoniei pe continentul asiatic. Se putea astfel pretinde că expansiunea spre partea continentală a Asiei nu însemna numai aruncarea cătușelor reprezentate de sistemele politice și economice vestice, dar și restabilirea armoniei dintre om și natură.

Armonia naturală era cunoscută ca *musubi*, un termen complex. Combina înțelesuri de “împreunare”, “armonie” și “întovărașire” în sensul biblic. Avea conotații de “procreare” și “geneză” și, prin extindere, “vitalitate” și “forță vitală”, precum și “puritate veche” asociată cu viață nouă.

Una dintre cele mai clare descrieri de *musubi* în limba engleză poate fi găsită în lucrarea lui Kawai Tatsuo, *The Goal of Japanese Expansion*, din 1938:²⁴

“În decursul evoluției lor ca rasă distinctă, japonezii, sub influența mediului natural și climatului lor variat și nemaipomenit au căpătat o pasiune pentru frumusețe și puritate, trăind aproape de natură... Precum copii ai zeilor, strămoșii noștri în armonie cu natura, au ajuns la o perspectivă socială liberală care s-a transformat în idealul de frăție universală. În același timp, percepând în forțele naturii lucrarea unei forțe misterioase, ei au formulat filosofia *Musubi*... Observând neîntrerupta rotație a anotimpurilor și fericita multiplicare a creaturilor vii, strămoșii noștri au perceput existența unei puteri sau a unui principiu care operează în natură, creând, hrănind și multiplicând toate genurile de lucruri. Au numit această forță *Musubi*... Istoria națiunii japoneze nu este altceva decât mărturia evoluției credinței lor în natură – armonizarea și identificarea unei rase cu mediul său natural ...Păstrează natura și redescoperă-te! Iată ce spune filosofia *Musubi*.”

Kawai explică cum japonezii vor să readucă spiritul *Musubi* într-o Chină degenerată, spre binele acesteia și al Asiei întregi:²⁵

“Urmând învățătura *Musubi*, Japonia, împreună cu o Chină renăscută, se va identifica în forța cosmică ce creează și generează viața și va promova procesul acesta nesfârșit, spre înfrumusețarea și desăvârșirea modului de viață asiatic. Iată fundamentul politicii japoneze referitoare la China.”

Nu toți japonezii mergeau spre asemenea înfloriri filosofice pentru a justifica politica japoneză privitoare la China. Mulți se refereau, simplu, în stil nazist, la nevoia de *lebensraum*, “spațiu vital”, ignorând terenurile încă slab utilizate din Hokkaidō. Teoria “spațiului vital” era adesea legată de un argument în mod clar selectiv conform căruia existau numai trei moduri de a ușura presiunea exersată de surplusul de populație: emigrarea, cucerirea de piețe mondiale și expansiunea teritorială. Japoniei se presupunea că nu îi rămăsese altceva de ales decât a treia posibilitate, deoarece Vestul, prin legile sale anti-emigrare ²⁶ japoneză și tarifele comerciale pur și simplu blocase primele două. Nimeni nu părea pregătit să se gândească la modalități precum controlul exersat asupra populației, care se dovedise atât de eficient în perioada Tokugawa.

O altă justificare mai simplă a fost cea a lui Ishiwara Kanji, cu aceeași faimă ca și Incidentul Manciuria. El dorea ca ocuparea

militară japoneză și reorganizarea Asiei să ofere resurse Japoniei pentru a se pregăti de un Război Final prin care să câștige dominație mondială.²⁷ Această luptă avea să se poarte între Japonia și Statele Unite. Ishiwara a fost influențat de credința călugărului budist medieval Nichiren într-o conflagrație finală de proporții care să pună capăt tuturor războaielor. S-a situat, de asemenea, pe poziția filosofică conform căreia războiul, prin distrugerile cauzate, deschide calea reconstrucției și deci face parte din mersul civilizației. Totuși, în ciuda aerului de filosofie, părerea sa despre viață era subordonată considerațiilor militare, constituind o versiune de militarism pur și simplu.²⁸

Ishiwara personal nu era foarte simpatizat, iar colegii săi²⁹ nu i-au acordat prea mare încredere. Acești factori i-au cam limitat influența. Cu toate acestea, părerea lui despre importanța obținerii de resurse asiatice de către Japonia în vederea unei înfruntări cu Statele Unite câștigau din ce în ce mai mult teren. Pe măsură ce anii 1930 treceau ideea sa de folosire a acțiunii militare pentru a lua controlul Asiei a ajuns să predomine asupra altor păreri pan-asiatice mai puțin agresive.

O astfel de opinie mai "calmă" aparținea sinologului Tachibana Shiraki (1881-1945). Tachibana credea că Japonia, fiind națiunea cea mai potrivită, trebuia să-și stabilească conducerea culturală și politică asupra Asiei, nu cea militară. Astfel se va crea o entitate asiatică cultural-politică care va contrabalansa dominanța entității occidentale deja stabilite. Din nefericire, pe lângă sugerarea confucianismului și Căii Imperiale ca principii universale conducătoare ale acestei entități asiatice, Tachibana nu a propus alte mijloace specifice de organizare. Tăcerea sa a ușurat calea militarilor spre supremație.

5.4 PREGĂTIRILE PENTRU RĂZBOI

E adevărat că Japonia putea profita mult de pe urma resurselor din partea continentală a Asiei, mai ales de acelea cu care nu prea era înzestrată. Pe măsură ce dorința de bogății de pe continent căpăta un ton militar din ce în ce mai agresiv, în mod ironic, din

punct de vedere economic Japonia intra într-o perioadă de refacere. La începutul anilor 1930, făcuse, fără precedent și cu mult curaj, pasul "Keynesian" de a folosi cheltuielile bugetare deficitare pentru a aduce "reflație" și a pune capăt recesiunii.³⁰ Scosese, apoi, yenul din sfera standardului internațional de aur, ceea ce dusesse la o depreciere cu aproximativ 50 la sută și o creștere în consecință a exporturilor Japoniei, acum mult mai ieftine. În 1936, Japonia se prezenta ca cea mai mare exportatoare din lume de bunuri de bumbac, fiind una dintre națiunile importante care se desprindea de depresiunea mondială. De fapt, în următorii ani după 1930 creșterea economică medie anuală a Japoniei a fost de 5 la sută³¹, iar între 1929 și 1937, PIB a făcut un salt de mai bine de 50 la sută.³²

Revirimentul economic indica faptul că Japonia în anii 1930 avea alte alternative decât expansiunea militară.³³ Problema era dacă dorea să le urmeze. O economie mai puternică însemna și o armată mai puternică, în spiritul sloganului Meiji, "o națiune bogată, o armată puternică".

Deși economia părea sănătoasă la nivel național, beneficiile nu ajungeau, însă, la suficienți oameni. Majoritatea populației locuia la țară, angajați în agricultură, iar veniturile rurale și-au revenit foarte încet. La mijlocul anilor 1930 acestea erau la aproape jumătate din ceea ce fuseseră prin anii 1920.³⁴ În ciuda productivității îmbunătățite, agricultura nu se dovedise pur și simplu la fel de eficientă precum producția, căci proporția de forță de muncă reprezenta mai mult decât dublul proporției sale din PIB. În cadrul producției, în ciuda succesului exporturilor de piese de bumbac, industria textilă pierdea vizibil teren în fața industriei grele cum ar fi cea de mașini.³⁵ Faptul că fabricile de textile erau adesea situate în zone rurale sporea necazurile provincialilor.

Nici muncitorii de la orașe nu o duceau mult mai bine din cauza dualizării sporite a industriei. De la începutul anilor 1930 guvernul promovase în mod deliberat o politică de raționalizare industrială care autoriza carteluri în industriile importante. Aceasta le-a fost de mare folos deja bogatelor și puternicelor *zaibatsu* pentru a se consolida și mai mult. În 1937 cele două *zaibatsu* principale, Mitsui și Mitsubishi, dețineau o șeptime din tot capitalul din comerț și industrie.³⁶ Salariul mediu al unui muncitor într-o *zaibatsu*³⁷

importantă (peste 5.000 de muncitori) era mai mult decât dublul cel al unuia dintr-o companie mică (sub treizeci de muncitori).

Legătura dintre guvern și *zaibatsu* nu apărea întotdeauna ca una de încredere nemărginită. Mulți din guvern credeau că *zaibatsu* deja consolidate aveau prea multă influență, erau corupte, decadente și dificil de controlat. Preferau să nu vadă adevărul, astfel încât numai câteva din *zaibatsu* deja solide dominau piața excluzând alte mari companii.³⁸ Acesta este unul dintre principalele motive pentru care guvernul a promovat "noile *zaibatsu*", precum Nissan și Toyota, active mai ales în zona producerii de vehicule.

Companiile din industriile cheie au fost ajutate de un pachet de legi din anii 1930, parțial de inspirație germană. Acestea aproape dădeau afară competiția străină prin restricții asupra valutei și cereri de control managerial japonez pentru a putea căpăta autorizații. Ford reprezenta o deosebită amenințare, iar prevederile Legii industriei producătoare de automobile din 1936 au fost antedatate pentru a face ilegală noua sa uzină de la Yokohama din 1935. Aceeași lege, prin scutiri de taxe și impozite, venea în ajutorul companiilor care scoteau vehicule militare, punându-le astfel sub control guvernamental. Legi similare au fost votate pentru industrii precum cea a petrolului, oțelului, mașinilor unelte, șantierelor navale și aviației.

În vreme ce guvernul își întărea controlul asupra industriei, la fel proceda și armata cu guvernul. După încercarea eșuată din 26 februarie 1936 s-a format un nou cabinet sub Hirota Kōki (1878-1948). Hirota a rămas pe post numai câteva luni, dar s-a arătat foarte receptiv la dorințele armatei. A mărit considerabil bugetul militar, a promovat orientarea industriei grele către efortul de război și a re-instituit principiul dinainte conform căruia numai amiralii și generalii activi puteau fi aleși miniștri ai armatei și marinei.

În noiembrie același an, din nou nesigură cu privire la intențiile sovietice în Asia, Japonia a semnat Pactul Anti-Comintern cu Germania. Italia s-a alăturat și ea la scurt timp. Documentul reprezenta, de fapt, un acord de asistență mutuală prin schimb de informații contra inamicului comun, Uniunea Sovietică.

Anul următor Japonia a pornit războiul contra Chinei, în urma Incidentului de pe Podul Marco Polo din 7 iulie 1937. Acesta a

început atunci când trupe japoneze staționate în mod legal pentru manevre în apropiere de Pekin (Beijing) au pretins că s-a tras asupra lor de către chinezi. Situația, care poate foarte bine să fi fost provocată de japonezi în mod deliberat,³⁹ a condus la o înclăștare armată locală. Într-o lună aceasta a degenerat într-un război total, deși niciodată declarat.

Chiar dacă ciocnirea inițială a fost accidentală, nu a existat nici o încercare din partea guvernului japonez sau a împăratului de a preveni escaladarea conflictului.⁴⁰ Ba mai mult, noul prim-ministru, Konoe Fumimaro (1891-1945) a promovat intens o atitudine războinică față de China.⁴¹ La rândul său, China, sub un Cian-Kai-și înviorat, nu avea nici un chef să dea înapoi.

Luptele s-au întins spre Shanghai în august, orașul căzând în noiembrie. Japonezii au pornit-o apoi spre capitală, Nanking (Nanjing), care a fost luată în decembrie numai după câteva zile de lupte. Prăbușirea orașului a continuat cu crime, violuri, torturi și jafuri întreprinse de trupele japoneze într-una dintre cele mai faimoase atrocități din lume. Nu se va putea ști niciodată cu certitudine numărul victimelor chineze, stabilit la 340.000 de către chinezi și la numai 30.000 de către japonezi. Ce este sigur e că au fost omorâte mai multe zeci de mii de oameni, mulți dintre ei civili.

Unele dintre atrocitățile din Nanking au fost filmate.⁴² Au existat mărturii pline de remușcări din partea trupelor japoneze implicate în masacru.⁴³ Chiar prințul Mikasa (n. 1915), fratele mai tânăr al împăratului, care a fost încartiruit la Nanking, a recunoscut, într-un interviu acordat unui ziar popular la mulți ani după tragedie, că aceasta a avut loc.⁴⁴ Totuși, există și azi japonezi, inclusiv în posturi înalte, care neagă carnagiul de la Nanking. La fel și toată ideea despre Japonia care s-ar fi comportat vreodată agresiv.

Spre surprinderea niponilor, chinezii nu au capitulat după Nanking. Lucrurile au intrat într-un punct mort, Japonia marcând ceva pași înainte, dar prea mici. Conducătorii au început să-și facă griji că această campanie chineză s-ar putea prelungi prea mult, slăbind țara și lăsând-o neajutorată în fața Uniunii Sovietice. Acesta temeri nu erau total nefondate. Sovieticii își exprimaseră în mod deschis sprijinul față de China. Au existat și înclăștări serioase militare între Uniunea Sovietică și Japonia la sfârșitul anilor 1930.

japonezii ieșind cam "șifonați"⁴⁵. Tot aceștia s-au alarmat atunci când Germania a semnat un pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică în august 1939, încălcând spiritul Pactului Anti-Comintern dintre Japonia și Germania.

Japonia s-a simțit trădată de Germania. Încrederea în fostul idol fusese zdruncinată de proclamația deschisă a lui Hitler despre superioritatea rasei ariene și de descrierea japonezilor ca fiind un "popor de categoria a doua".⁴⁶ Mai mulți japonezi se temeau că Germania s-ar putea întoarce asupra Japoniei ca "Pericolul Galben", în timp ce alte puteri occidentale, precum Statele Unite s-ar putea alătura Germaniei într-o astfel de cauză. Nu s-au descotorosit niciodată de asemenea îndoieli.⁴⁷

Totuși, succesele nemțești din prima perioadă a primului război mondial, care a început imediat după septembrie 1939, au sugerat Japoniei că o politică pro Axă (Germania și Italia) ar fi profitabilă. Ca rezultat, Japonia a semnat Pactul Tripartit în septembrie 1940. Principalele puncte ale Pactului includeau un acord de a veni în sprijinul celorlalte în caz de atac din partea unei puteri ce nu era implicată în războiul din Europa sau în conflictul sino-japonez. Adică Statele Unite ale Americii.

Erau recunoscute interesele Japoniei în Asia. Acestea se bazau pe viziunea unei Mari Sfere de co-prosperitate în Asia de est (*Dai Tōa Kyōei-Ken*), condusă de Japonia. Nu era o imagine prea clară, dar versiunile sale mai idealiste includeau chiar și țări precum Australia și Noua Zeelandă.

Pactul Tripartit i-a dat Japoniei încrederea de a își extinde activitățile în interiorul continentului asiatic. Aproape în același timp cu semnarea Pactului la Berlin, trupele japoneze s-au deplasat spre nordul Indochinei franceze. O Franță schilodită le-a opus prea puțină rezistență. Statele Unite au răspuns prin limitarea exporturilor către Japonia de produse cum ar fi combustibil de avioane, oțel și reziduuri de fier, dar s-au reținut de la orice fel de acțiune militară. Publicul american era deosebit de indignat de acțiunile Japoniei în Asia, ca și de cele ale Germaniei în Europa precum și de semnarea Pactului Tripartit, dar, în general, sprijinea politica oficială de neintervenție a guvernului.⁴⁸

În iunie 1941, Germania a încălcat pactul de neagresiune și i-a atacat pe sovietici. Acum, sovieticii fiind angajați în lupta cu Germania, Japonia s-a simțit asigurată că achizițiile sale din nordul Manciuriei sunt în siguranță. Putea astfel să-și îndrepte atenția spre sud. Japonia dorea mai ales să-și asigure o bază din care să se poată deplasa în Malaysia de vest și Indiile olandeze de est, bogate în resurse. La 22 iulie 1941 a avansat spre sudul Indochinei, deși și-a dat seama că asta avea să stârnească o reacție din partea Statelor Unite.

Replica oficială a americanilor a fost să înghețe bunurile japoneze din America și să impună un embargo cuprinzător asupra produselor americane ce mergeau spre Japonia. Acestea includeau neprețuitul petrol. Japonia depindea 90 la sută de petrolul din importuri și mai bine de trei sferturi din acesta venea din Statele Unite.⁴⁹

Neoficial, președintele Franklin Roosevelt s-a declarat imediat de acord cu un plan idealizat de bombardare pe furiș a Japoniei. Acesta fusese propus cu șapte luni înainte de Claire Chennault, conducătorul un grup voluntar de piloți americani cu baza în China, cunoscut ca Tigrii zburători. Erau angajați ca mercenari de către guvernul chinez în lupta contra Japoniei. Chennault dorea mult să recurgă la raiduri strategice, bombardând Japonia "pre-emptoriu". Ceruse sprijin mascat de la guvernul american și primise ceva suport financiar, dar nu și aprobarea pentru a-și pune planul în aplicare. În mai 1941, consilierul lui Roosevelt, Lauchlin Currie, a vizitat China și la întoarcere a repus planul pe tapet. Roosevelt și unii dintre membrii mai importanți ai personalului său s-au dovedit entuziasmați de idee, dar au simțit totuși că nu e practică. Cu toate acestea, pe 23 iulie, la o zi după mișcarea spre sud a trupelor japoneze în Indochina, Roosevelt și principalii săi ofițeri militari, cum ar fi amiralii Hart și Turner și-au pus semnăturile pe documentul JB 355 (Seria 691) intitulat "Cereri aviatice ale Guvernului chinez".⁵⁰

Printre alte lucruri, acesta a autorizat folosirea a 66 de bombardiere Lockheed-Hudson și Douglas DB-7 (alte avioane urmau să fie puse la dispoziție mai târziu) pentru următorul scop bine determinat:

“Distrugerea fabricilor japoneze cu scopul de a zdruncina producția de muniții și articole de bază pentru menținerea structurii economice a Japoniei.”

S-a întâmplat că avioanele s-au obținut mai târziu și au survenit alte evenimente înaintea planului și a oricărui raid de bombardare.

Poate că a fost mai bine așa întrucât JB 355 era, practic, condamnat de la început. La aproape 2.000 de kilometri de bazele lor din China aceste bombardiere lente s-ar fi găsit în afara sferei protejate de escortele lor de avioane de vânătoare și ar fi fost mai mult ca sigur distruse de perfecționatele Mitsubishi Zero de vânătoare. Acest moment de aparentă nebulie, în care militari și conducători politici cu experiență au căzut de acord asupra unui plan atât de fantezist, nu poate fi pus decât pe seama sentimentului de frustrare resimțit în fața comportamentului Japoniei. Desigur, personaje de frunte, precum secretarul de stat Cordell Hull și însuși Roosevelt s-au pronunțat oficial de mai multe ori, dând curs mâniei față de japonezi și dorinței de a le da o lecție.⁵¹

Embargoul asupra petrolului a fost mai eficient decât s-ar fi dovedit JB 355, căci a lăsat Japonia cu foarte puține resurse de combustibil. În mod clar, situația nu putea continua așa. La 3 septembrie conducătorii națiunii au decis să pornească război împotriva Statelor Unite dacă situația petrolului nu avea să se rezolve până în octombrie. (Termenul a fost, apoi, extins până în noiembrie.)

În același timp, propunerea de-a ataca Pearl Harbor, făcută în ianuarie de amiralului Yamamoto Isoroku (1884-1943), a fost finalmente aprobată, făcându-se repetiții în Golful Kagoshima din sudul Kyūshū. Existau persoane în Japonia care încă sperau că diplomația va prevala, ca de exemplu prim-ministrul Konoe (în ciuda spiritului său beligerant față de China), dar Hull mai ales a rămas tare pe poziție cum că Japonia să-și modifice radical politica înainte de orice fel de concesie. Dorea ca japonezii să se retragă nu numai din Indochina, dar și din China. Konoe a demisionat în octombrie pentru a fi înlocuit de ministrul apărării, generalul Tōjō Hideki (1884-1948).

Japonia a făcut ultima concesie la sfârșitul lui noiembrie, căzând de acord să se retragă din sudul Indochinei, dar nu din China. Hull nu a acceptat, dar Japonia nici nu se așteptase să o facă. Sub comanda amiralului Nagumo Chūichi (1887-1944) vasele sale porniseră deja din Kurile spre Hawaii. Era o flotă mare cu o misiune ucigașă, conținând șase port-avioane cu mai bine de 400 de avioane, două nave de război, trei crucișătoare, nouă distrugătoare și mai mult de o duzină de submarine.

Împăratul Hirohito a aprobat formal începutul războiului la 1 decembrie, mai târziu susținând că “în chip de monarh constituțional într-un sistem politic constituțional nu aveam de ales decât să accept hotărârea cabinetului Tōjō de a porni războiul.”⁵² Și mai important, tot el a spus că: “Probabil aș fi încercat să votez contra deciziei de a porni războiul *dacă atunci aș fi putut prevedea viitorul*” (sublinierile mele).⁵³ Adică, nu s-a găsit chiar în imposibilitatea de a interveni, ci nu a vrut să o facă pentru că atunci credea că rezultatul războiului va fi favorabil Japoniei.

Hirohito și-a închipuit un timp că este posibil să dai o lovitură americanilor și apoi să abordezi o politică de pacc.⁵⁴ Aici părerea lui coincidea cu a majorității. Numai cei mai fanatici japonezi credeau că vor învinge de tot America. Nu era nici măcar practica tradițională japoneză aceea de a te întâlni față în față cu un inamic mai puternic pentru a risca o înfrângere umilitoare. Există însă o acceptare fatalistă a faptului că o confruntare cu America era necesară și majoritatea vedea o posibilitate bună de a ajunge la o remiză onorabilă, cum se întâmplase cu Rusia. Adică, puteau să se lupte cu un dușman mai puternic până la punctul în care acesta se plictisea și părea gata să discute condiții de pace, ceea ce ar fi găsit Japonia într-o poziție mai bună decât în 1941⁵⁵. Sau cel puțin așa credeau ei.

5.5 RĂZBOIUL DIN PACIFIC

Prima lovitură japoneză din Războiul din Pacific nu a fost împotriva americanilor la Pearl Harbor, ci împotriva britanicilor în Malaya. Cu aproape 90 de minute înainte de Pearl Harbor 5.000 de trupe

japoneze au atacat cu succes o forță britanică din Kota Bharu, în Sultanatul Kelantan.⁵⁶

Japonezii și-au dat seama că, oricum, războiul împotriva Americii înseamnă aproape sigur și război împotriva britanicilor. Aveau nevoie de resursele din Malaya cât de curând pentru a susține efortul de război și știau că nu prea au de ce se teme de englezi. Câteva luni mai devreme, într-una din rarele demonstrații de ajutor german dat Japoniei, un comandant al unui submarin nemțesc le-a transmis un raport ultrasecret adresat de statul major britanic ministerului de război.⁵⁷ Raportul afirma că Singapore și alte teritorii britanice din Asia de sud-est erau socotite imposibil de apărat împotriva unui atac japonez, putând să primească foarte puține (sau deloc) întăriri militare. Aflând asta japonezii nu numai că au căpătat siguranța de a ataca pozițiile britanice, dar li s-au risipit și orice fel de rezerve privind angajarea a atât de multe resurse în agresiunea de la Pearl Harbor și a pozițiilor americane.

Pearl Harbor a fost atacat puțin înainte de 8 dimineța la 7 decembrie (ora locală). Prima lovitură a constat într-un val de 183 de bombardiere. Cel de-al doilea val a cuprins 167 de bombardiere și a venit peste o altă oră. Forțele americane de acolo erau total nepregătite. S-au înregistrat 4.500 de victime (dintre care cam trei sferturi au fost uciși sau dați dispăruți, presupunându-se că au fost omorâți). America a rămas fără patru nave de război, aproximativ 180 de avioane și trei distrugătoare. În plus, patru alte nave de război, optzeci de avioane și trei crucișătoare ușoare au suferit avarii serioase. De partea japoneză, pierderile s-au cifrat la numai cinci submarine, douăzeci și nouă de avioane și șaiszeci de oameni.

În ciuda faptului că a fost considerabil, efectul acțiunii de la Pearl Harbor ar fi putut și ar fi trebuit să fie și mai teribil. Amiralul Nagumo a fost criticat de un număr de colegi de-ai săi pentru că nu a ordonat decât două raiduri aeriene și pentru că nu a reușit să distrugă mari depozite de petrol, ateliere, alte mijloace de reparații, hangare de avioane, nenumărate vapoare precum și avioane neatinse sau numai parțial lovite.⁵⁸ Din punct de vedere militar, atacul nu a înregistrat succesul pe care ar fi trebuit să-l aibă. Ca și când japonezilor nu le venise să creadă că pot avea așa noroc încât să producă atâtea ravagii și atunci s-au retras prematur.

Atacul nu a fost un model de eficiență operativă, dar s-a dovedit suficient pentru a realiza intrarea americanilor în război, imediat și cu vârf și îndesat, s-ar putea spune. Neintervenționismul a fost practic neutralizat de indignarea publică față de ceea ce a fost perceput ca o lovitură dată pe la spate, lipsită de onoare.

Faptul că japonezii au atacat fără o înștiințare prealabilă a reprezentat pentru mulți o mărturie clară a modului acestora de a lucra pe furiș. Japonezii au pretins că aceasta nu s-a datorat unei omisiuni deliberate din partea lor, ci nepriceperii personalului de la ambasada japoneză din Washington, care a făcut ca notificarea să sosească la o oră după atac, în loc de jumătate de oră înainte. Problema a generat o controversă, dar de fapt întreaga chestiune capătă un aer teoretic, gândindu-ne cum a fost ignorată lovitură de la Kelantan. Chiar dacă înștiințarea ar fi sosit la vreme, cu jumătate de oră înainte de Pearl Harbor, tot la o oră după Kelantan ar fi fost, iar lovitură asupra acelei localități pur și simplu nu a fost anunțată. Cu alte cuvinte, în ciuda negațiilor oficiale japoneze nu încapă dubiu că la Pearl Harbor s-a produs un atac deliberat fără nici un fel de prevenire, chestiune considerată ca rușinoasă de mulți dintre proprii conducători militari al Japoniei, inclusiv pilotul de marcă Sakai Saburō.⁵⁹ Pe de altă parte, acest "atac neașteptat" nu ar fi trebuit să constituie nici o surpriză pentru nimeni, dată fiind tactica anterioară folosită de Japonia contra Chinei și Rusiei.

Indiferent de faptul că Japonia a omis să trimită o notificare oficială, chestiunea dacă liderii americani au fost sau nu luați prin surprindere este mult mai controversată. La o extremă se situează cei care cred că Pearl Harbor a fost o conspirație a lui Roosevelt și colegilor săi, care știau totul despre atacul iminent, dar l-au permis, – sau chiar l-au încurajat – sacrificând vieți americanești pentru a face Statele Unite să se implice în războiul împotriva Japoniei, aliata Germaniei. La cealaltă extremă se află cei care susțin că America a fost pur și simplu prinsă pe picior greșit, din prea multă complezență. Pot fi aduse dovezi în ambele sensuri și probabil că nu se va ști niciodată care a fost adevărul.⁶⁰

Desigur, au existat, indiscutabil, mai multe avertismente privitoare la atac, inclusiv interceptări de coduri, semnale radar, observări și contrainformații furnizate Americii nu numai de proprii

agenți, dar și de alte națiuni, precum ar fi olandezii. Întrebarea cheie este cât de mult au fost recunoscute acestea ca atare la vremea respectivă. Pentru că atunci, un atașat naval de la Ambasada americană din Tōkyō, de la care te-ai așteptat să fi fost la curent cu ce se întâmplă cu Japonia și cu puterea sa militară, pretindea că "japonezii pot fi făcuți pulbere în 24 de ore".⁶¹ Mulți din marină doreau "să se lupte oricând cu mititeii colorați", înainte de Bătălia din Atlantic.⁶² Astfel de atitudini nu favorizau luarea în serios a amenințărilor japoneze și a tuturor semnalelor evidente. Fără doar și poate că a fost vorba și de prea multă încredere în forțele proprii.

Pe de altă parte, este la fel de clar că cei care țineau cu dinadinsul să intre în acțiune, inclusiv câțiva dintre liderii Americii, și-au văzut visul cu ochii prin Pearl Harbor. Poate că japonezii dăduseră o lovitură mai puternică decât se așteptase oricine, dar, în fine, bătălia se pornise. Oricum ar fi, rămâne faptul că atacul s-a dovedit eficient în anihilarea sentimentului de neintervenționism și aruncarea Americii în războiul contra Germaniei, ajutând astfel Anglia, cum Churchill dorea atât de mult.⁶³ Chiar Roosevelt le-a spus mai târziu lui Churchill și Stalin că dacă nu ar fi fost atacul japonezilor ar fi avut mari dificultăți în a convinge poporul american să intre în război.⁶⁴ Era asta o expresie de mulțumire la atingerea unui scop sau un simplu enunț al unei stări de lucruri? Iată, deci, un exemplu tipic de ambivalență caracterizând aproape tot materialul legat de controversa nesfârșită și complicată referitoare la atacul de la Pearl Harbor. Deși fascinantă și relevantă pentru cei interesați de Japonia, aceasta trebuie totuși să rămână numai o problemă a istoricilor politicii americane.

Dinspre partea japonezilor, ei se găseau acum în război cu America. În ciuda criticilor operaționale legate de atacul de la Pearl Harbor, bucuria în Japonia era mare, inclusiv la palatul imperial.⁶⁵ Această bună dispoziție avea să continue printr-o succesiune de succese japoneze marcate în primele stadii ale Bătăliei din Pacific.

La puține ore după Pearl Harbor, forțele aeriene americane au fost puternic zdruncinate de un atac asupra flotilei aeriene, cantonată în Filipine și reprezentând practic o altă țintă perfectă în imobilismul său. Într-o săptămână sau așa ceva, Thailanda a fost ocupată și s-a predat diplomatic. Modesta flota britanică din Malaya

a fost puternic avariata, permițând japonezilor să facă progrese în zonă. Guamul a căzut la 11 decembrie și alte insule din Pacific în următoarele două luni. Hong Kong-ul a fost capturat pe 25 decembrie. Borneo s-a predat la 19 ianuarie. La 15 februarie, într-unul dintre cele mai demoralizante momente din istoria militară britanică, Singapore a capitulat necondiționat în urma unui atac neașteptat. Majoritatea britanicilor îl consideraseră de necucerit, posedând cam 70.000 de combatanți, de două ori mai mult decât trupele japoneze care l-au atacat. Spre sfârșitul lui februarie, Sumatra, Timor și Bali căzuseră și ele. Djakarta s-a predat la 6 martie, Rangoon în Birmania a urmat la 8 martie și Java la 9 martie. În Filipine, Manila a fost luată la 2 ianuarie 1942, deși Bataan a rezistat până la începutul lui aprilie, iar Insula Corregidor până la 7 mai. În martie, generalul Douglas MacArthur (1880-1964), comandantul american al forțelor din Orientul îndepărtat, părăsise baza din Filipine pentru a merge în Australia cu ordin de la Washington. Faimoasele vorbe "Mă voi întoarce" aveau să devină un slogan de unire al Aliatilor în regiunea Pacificului.

Succesele inițiale ale Japoniei s-au datorat parțial faptului că Aliții erau ocupați în Europa, dar mai mult intensității atacurilor. Aliții nu erau pregătiți pentru așa ceva. Mulți împărtășeau comentariul lui Winston Churchill la căderea Singaporelui: "Violența, furia, abilitatea și puterea Japoniei au depășit cu mult tot ce crezusem noi."⁶⁶ Occidentalii subestimaseră mult Japonia, inclusiv aliații occidentali ai acesteia. Hitler a fost puternic descumpănit de ușurința cu care japonezii, acești *untermenschen* ("oameni inferiori") înfrânseseră trupe albe, mai ales la Singapore.⁶⁷

Intensitatea japoneză avea, conform celor spuse de ei înșiși, o motivație spirituală.⁶⁸ Credeau că în cuget sunt mai puternici decât molii de occidentali, moleșiți de materialism și egoism. Erau, apoi, hotărâți de a lupta până la moarte. Printr-o ilustrare specifică, un contraatac aliat în Insulele Aleutine din mai 1943 s-a soldat cu 2.351 de japonezi morți, numai 28 predându-se.⁶⁹ Proporția de decedați față de cei care se predaseră, de 84/1 nu era neobișnuită pentru niponi. A fost chiar întrecută în nordul Birmaniei unde s-a ridicat la 120/1.⁷⁰ În plus, majoritatea japonezilor luați prizonieri erau fie răniți, fie inconștienți sau oricum nu în deplinătatea capacităților atunci când⁷¹

fuseseră capturați. Ceea ce contrastează puternic cu proporția Aliatilor de o moarte la 4 predări⁷², o diferență de câteva sute de ori, deși sporită de capitulările aliate în masă, cum ar fi la Singapore.

Nu toți japonezii erau pregătiți să lupte până la moarte, așa cum arată dări de seamă orale, ulterioare.⁷³ Unii s-au predat, mai ales în ultimele stadii ale războiului, deși la acel punct mulți au simțit dificultatea gestului, de ambele părți fiind luați puțini prizonieri.⁷⁴ Totuși, majoritatea considera moartea preferabilă predării. Desigur, mulți fuseseră îndoctrinați să creadă că sacrificiul suprem în beneficiul națiunii era cel mai de seamă serviciu în slujba împăratului-zeu, însuși scopul existenței și maxima purificare. Povestiri orale relatează extinderea acestei dorințe de a muri, care pricinuia adesea angoase severe celor împiedicați să piară pentru cauză.⁷⁵ Aliații n-au fost niciodată siguri, până ce războiul nu s-a terminat, că rasa japoneză, în întregime, nu se va autodistruge mai degrabă decât să capituleze, într-o dorință de moarte în masă, cunoscută ca *ichioku gyokusai* ("autodistrugerea sutei de milioane ca un giuvaer").⁷⁶ Mulți japonezi credeau că asemenea luptă până la capăt pentru o cauză este în onorabila tradiție a samurailor, puțini înțelegând cât de idealizată era imaginea aceasta.

La un nivel mai puțin glorios, multor japonezi li se sugera că în caz de capturare vor fi torturați cu brutalitate de către inamic și că moartea ar fi mai puțin dureroasă. Chiar cei care nu erau influențați de îndoctrinare sau de avertismentele privind tortura, preferau totuși să dispară, deoarece credeau că predarea i-ar umple de rușine și victimiza pe ei și familiile lor, mai târziu, acasă în Japonia.⁷⁷ Majoritatea celor care au supraviețuit în captivitate au preferat ca ai lor să-i considere morți în luptă – spre deosebire de prizonierii aliați, care invariabil cereau ca familiile să fie informate de faptul că sunt încă în viață.⁷⁸

Credința idealizată că un războinic adevărat, perfect luptă până la moarte explică brutalitatea tratamentului aplicat celor ce nu își luau viața. Comportarea deplorabilă a japonezilor cu prizonierii aliați este bine cunoscută. Rata morții se situa în jur de 30% pentru prizonierii din lagărele japoneze, prin contrast cu mai puțin de 5% pentru cei din lagărele germane sau italiene.⁷⁹ Totuși, japonezii își tratau proprii oameni cu aproape aceeași brutalitate dacă îi bănuiau

că au acționat fără onoare sau dacă îi credeau altcumva înținați sau impurificați.⁸⁰ Cei desemnați pentru serviciu în lagărele de prizonieri aliați aparțineau de obicei acestei categorii, căci adevăratul războinic nu trebuie să aibă de-a face cu "ființe umane descalificate" cum erau prizonierii. Propria nemulțumire și autotestarea pentru faptul că au fost desemnați să îndeplinească asemenea sarcini ar putea explica parțial unele exagerări în comportamentul lor față de prizonieri.

Brutalitatea cu care îi tratau pe aliații captivi a fost accentuată de mânia și neîncrederea față de Vest, ce mocnea de câteva decenii. Exista și un sentiment de dispreț față de apuseni, care se considerau superiori și nu i-ar fi recunoscut pe japonezi ca egali, dar iată că se dovedeau acum mai slabi ca aceștia în luptă. Disponibilitatea japoneză de a ierarhiza lucrurile se aplica și raselor, și mulți nici nu aveau nevoie de îndoctrinare prin *Kokutai no Hongi* sau altceva similar, pentru a se convinge că Japonia reprezenta o supernațiune. Ca rasă erau puri și perfecți. Ființele imperfecte sau impure rar meritau respect – chiar dacă nu erau prizonieri, așa cum au aflat multe dintre națiunile asiatice ocupate.

Și, desigur, mai existau și sadicii, care s-au dat în vileag cu prilejul oferit de război de a mutila, ucide, tortura și a-și dovedi bărbăția. Toate națiunile războinice și-au avut proprii sadici, iar Japonia nu a fost o excepție, cu siguranță. În anumite ocazii s-ar părea că a și încurajat asemenea comportament, ca mijloc de insensibilizare a propriilor trupe.⁸¹

În mod ironic, chiar ardoarea în luptă a japonezilor și însăși ușurința victoriilor de început a lucrat împotriva lor. Succesele facile le-au dat senzația de invincibilitate, îndepărtând planul inițial de a lovi rapid și apoi de a căuta pacea. Brutalitatea lor a impulsionat spiritul războinic al Aliatilor și a făcut foarte improbabilă o acceptare din partea acestora a unei oferte de încetare a ostilităților în termeni favorabili Japoniei.

Invincibilitatea Japoniei a fost știrbită încă din 18 aprilie 1942, prin Raidul Doolittle. Este vorba de o misiune de bombardament asupra orașului Tōkyō, executată de 16 bombardiere americane B-25 lansate de pe portavioane departe de coastele Japoniei, și condusă de colonelul James Doolittle. De data aceasta fusese rândul Japoniei de a fi luată prin surprindere. Bombardierele B-25 au lovit

înainte ca oricine din Japonia să-și fi dat seama ce se întâmplă și spre îngrijorarea și stânjeneala japonezilor nici unul dintre avioane n-a fost atins de focul antiaerienei. Toate și-au continuat zborul și au aterizat în China, unde opt dintre piloți au fost capturați de către forțele japoneze. Trei au fost executați ca teroriști, provocând protestul Germaniei la adresa aliatului japonez, aceste execuții stabilind un precedent nedorit.⁸² Alții au suferit vivisecții, pe post de cobai umani pe parcursul desfășurării experimentelor japoneze în domeniul războiului chimic și biologic.⁸³

O lovitură mai serioasă la adresa moralului japonez a survenit la mai puțin de o lună, o dată cu bătălia din Marea de Coral pe 7-8 mai 1942, care a împiedicat planurile japoneze de a invada Port Moresby în Noua Guinee. Japonia a rămas fără unul dintre portavioane, iar altul a suportat stricăciuni grave. America a suferit, de fapt, pierderi mai mari, dar bătălia a marcat prima ocazie în care japonezii fuseseră opriți în Pacific.

Un eveniment major - de fapt o cotitură decisivă în război - s-a produs în luna următoare: bătălia de la Midway, din 4-6 iunie. Japonia intenționa să ocupe insula Midway, la cam 1500 km vest de Hawaii, ca bază strategică. Însă planurile i-au fost descoperite de agențiile aliate de informații. Spre deosebire de cazul Pearl Harbor, de această dată informația a fost utilizată cu eficiență. Flota japoneză, condusă din nou de Nagumo, a pierdut 4 portavioane, peste 2.000 de membri de echipaj și un crucișător greu.

Din acel moment înainte, în ciuda unui număr de victorii și înaintări pe continentul asiatic, norocul Japoniei s-a "ofilit", începând cu Pacificul. Planurile de a invada Noua Caledonie, Fiji și Samoa au fost abandonate, ca și orice idee de a ocupa Australia sau Noua Zeelandă. Trupele i-au fost gonite din Noua Guinee și Guadalcanal la începutul lui 1943. Guadalcanal-ul a costat-o 25.000 de oameni, în timp ce americanii au pierdut doar 1.500.

În 1943 resursele japoneze ajunseseră la limită. Au fost nevoiți atunci să-și înlocuiască controlul direct asupra unui număr de țări asiatice cu unul indirect. Unor națiuni ocupate precum Birmania și Philipine li s-a acordat independența nominală. Japonia încerca să mențină unitatea în cadrul intereselor sale asiatice precum și propriul rol conducător, prin concentrarea asupra misiunii sale de

pretins eliberator de sub imperialismul apusean. Asta s-a concretizat în Declarația Asiei de Est, făcută la 6 noiembrie 1943 la Tōkyō de către conducătorii marionetă ai Manciuriei, Chinei, Thailande, Birmaniei, Philipinelor și "Indiei libere". Documentul ataca imperialismul apusean și reafirma cooperarea asiatică.⁸⁴ Mulți dintre oamenii acestor națiuni îi întâmpinaseră, poate, pe japonezi ca eliberatori. Totuși, în realitate ei erau profund dezamăgiți la acea dată de duritatea acestora. Ocupația niponă îi lăsa pe localnici de multe ori fără hrană și alte resurse, obligați să muncească ca salahori, uncori deportați chiar în Japonia.

Chiar și poporul japonez era supus restricțiilor la resurse și legilor mobilizării la muncă grea. Toate femeile nemăritate sub vârsta de 25 de ani au fost înrolate în agricultură sau industrie începând din septembrie 1943⁸⁵ și cantitatea de hrană în Japonia a scăzut mult în acel an, spre sfârșitul căruia rațiile furnizau numai 1.405 calorii pe zi, nici jumătate din necesar.⁸⁶

În 1944 Japonia a făcut noi eforturi, născute mai ales din disperare. Acasă se obținuse o creștere marcată a producției de echipamente de război. În acel an s-au realizat mai mult de 28.000 de avioane, față de numai 5.000 în 1941.⁸⁷ Dar asta nu era încă nici pe departe cât producția Statelor Unite sau a multora dintre aliați. În perioada 1941-4, Japonia a realizat 58.822 de avioane, în timp ce Marea Britanie fabricase 96.400, iar Statele Unite 261.826.⁸⁸ Oricât de avansate tehnic ar fi fost, avioanele Japoneze erau pur și simplu insuficiente.

În străinătate, de-a lungul anului se marcase un număr de succese japoneze în China. Totuși părea imposibilă neutralizarea aerobazei americane de la Szechwan, ceea ce însemna că SUA puteau continua să o folosească pentru a ataca ținte din Japonia cu bombardierele cu rază mare de acțiune B-29. Ceea ce au și făcut cu frecvență sporită, întâlnind slabă rezistență. O lovitură deosebit de serioasă pentru Japonia a fost pierderea insulei Saipan din arhipelagul Marianelor în iulie, după lupte foarte grele. De acum și aceasta putea fi folosită ca bază pentru bombardamente împotriva Tōkyō-ului. Apărarea teritoriului patriei a devenit astfel o prioritate stringentă.

Cedarea Saipan-ului a reprezentat o pierdere devastatoare pentru Tōjō însuși, deoarece doar cu câteva luni mai devreme își asigurase colegii că aceasta nu poate fi cucerită. A fost înlocuit atât ca prim-ministru - generalul Koiso Kuniaki (1880-1950) preluând puterea - cât și ca șef al statului major al armatei. Încrederea în Tōjō și efortul japonez de război a fost afectată în mod serios. Mulți militari cu grade înalte, care acum erau conștienți și de declinul Germaniei, s-au întors la convingerea antebelică că o victorie japoneză era exclusă. Simțiseră că ar fi fost înțelept să încerce să obțină pacea în cei mai buni termeni. Aceștia ar fi fost, în mod sigur, mai puțin favorabili decât se sperase în 1941, dar măcar ar fi adus oprirea ostilităților. Există credința greșită că Uniunea Sovietică ar putea fi de partea Japoniei în această problemă. În realitate, cu un an mai devreme, în 1943, sovieticii s-au angajat să se alăture Aliatilor împotriva Japoniei după ce Germania va fi fost înfrântă. Oricum, cu speranța unui posibil ajutor sovietic în minte, Cabinetul Koiso a decis să continue lupta. Mai exista și iluzia că s-ar fi putut ajunge la un compromis dacă apărarea japoneză a teritoriului patriei ar fi fost suficient de tenace pentru a-i epuiza pe Aliații ce înaintau, făcându-i să accepte pacea, pentru a nu mai pierde oameni.

Măsura de apărare tenace adoptată ceva mai târziu în acel an a fost folosirea sistematică a piloților *kamikaze*.⁸⁹ Cunoscuți oficial sub numele de *Shinpū Tokubetsu Kōgekitai*, Forța Specială de Atac, piloții purtau numele "vântului divin" (*kamikaze* sau *shinpū*) care salvase Japonia de invazia mongolă în secolul al XIII-lea. Deși uneori se utilizau aparate obișnuite, "avioanele sinucigașe" erau de obicei doar bombe cărora li se adăugaseră aripi și mecanisme rudimentare de pilotaj. Nu puteau să devieze de la ținta aleasă și oricum nu aveau combustibil și pentru întoarcere. Aliații le spuneau "bombe *baka*" ("bombe pentru tâmpiți"), pilotate de cele mai multe ori de tineri sub 20 de ani, cu doar câteva săptămâni de antrenament.

Kamikaze au fost folosiți pentru prima dată pe 25 octombrie 1944, în bătălia de la Leyte din Filipine. MacArthur își îndeplinea promisiunea de a se întoarce și a debarcat la Leyte pe data de 20 a lunii. Lupta ce a urmat în Golful Leyte între 23-26 octombrie 1944 a fost cea mai mare confruntare navală din istoria lumii. S-a încheiat cu distrugerea efectivă a marinei militare japoneze. Deși trupe

japoneze au continuat să rămână în diverse locuri din insule până la sfârșitul războiului - și în unele cazuri și după aceea - dominația lor slăbea încet dar sigur. Corregidor a fost luat înapoi în februarie 1945, iar Manila la mijlocul lui martie.

Recucerirea Manilei a constituit o tragedie deosebită pentru localnici. Cei 20.000 de japonezi prinși în capcană, care aproape toți aveau să lupte până la moarte, și-au ieșit din minți sub presiunea atacului american. S-au petrecut scene de viol, jaf și omor similare celor de la Nanking, deși este vorba despre o relativ puțin cunoscută atrocitate. Aproximativ 100.000 de cetățeni au fost omorâți în luna premergătoare recapturării orașului.⁹⁰ În acele zile finale ale războiului civilii japonezi din Filipine au suferit și ei din cauza trupelor japoneze. În mai 1945 soldații niponi în retragere au omorât vreo 20 de copii ai propriilor civili care însoțeau trupele, astfel încât plânsul acestora să nu dea în vileag poziția unității.⁹¹

Mai 1945 a fost martor recuceririi Rangoon-ului de către britanici, urmând recapturării Mandalay-ului în martie. Pornirea anti-japoneză a Aliatilor a fost întărită, în acest moment, de descoperirea brutalelor condiții de muncă forțată de la notoria cale ferată din Birmania. Acela fusese un proiect desfășurat de japonezi între octombrie 1942 și noiembrie 1943 cu scopul de a asigura aprovizionarea din Thailanda. Provocase moartea a cam 60.000 de muncitori, incluzând localnici și aproape 15.000 de prizonieri de război britanici și australieni.

În primele luni din 1945 americanii și-au îndesit atacurile asupra Japoniei, folosind bombardierele cu rază lungă de acțiune B-29, mai ales în misiuni de noapte la joasă înălțime. Aceste raiduri fuseseră mult ușurate de capturarea Iwojimei (Iōjima) din grupul de insule Bonin (Ogasawara) în martie, care a pus la dispoziție o bază convenabilă la mijlocul distanței între Japonia și Saipan. Japonezii nu aveau nici un răspuns la aceste raiduri. La un total de 31.387 de zboruri, între iunie 1944 și sfârșitul războiului în august 1945, s-au pierdut numai 74 de B-29 - o rată de pierderi de sub 0,25%.⁹² Cel mai mare raid a fost cel asupra Tōkyō-ului la 10 martie, având ca rezultat mai mult de 100.000 de morți. Marea majoritate a marilor orașe din Japonia cu excepția "siturilor culturale" cruțate, cum ar fi Kyōto și Nara,⁹³ au suferit distrugeri situate cam între 40 și 50%.

Se estimează că până la sfârșitul lui mai cel puțin 13 milioane de oameni rămăseseră fără case.⁹⁴

La 1 Aprilie a început invazia Okinawei. Aceasta făcea parte chiar din Japonia. Patru zile mai târziu primul-ministru Koiso a demisionat și a fost înlocuit de bătrânul amiral Suzuki Kantarō (1867-1948). Luna următoare, pe 8 mai, Germania a fost înfrântă, Aliații putându-se concentra nestânjeniți asupra Japoniei. Ceea ce părea a fi de rău augur pentru japonezi.

Okinawa a căzut pe 21 iunie, după trei luni de lupte teribile. 110.000 de soldați și cam 150.000 de civili japonezi au murit. De partea americană aproximativ 13.000 de oameni au fost omorâți și încă 40.000 au fost răniți. Acestea au fost cele mai mari pierderi americane din întregul război, sugerând că apărarea japoneză avea să fie cu adevărat tenace. Bătălia pentru Okinawa a implicat și folosirea disperată a cca. 2.000 de piloți kamikaze, precum și un mare număr de sinucideri în masa de civili care fuseseră învățați să creadă că invadatorii americani erau niște monștri inumani. De aceea, preferau să se arunce de pe acoperișuri decât să fie obligați să-și trăiască viața prizonieri.⁹⁵

Înfrângerea apărea acum iminentă. Totuși, deși Suzuki însuși nu agreea în mod deosebit ideea continuării războiului, dispoziția militarilor (în special din armata de uscat, care a ieșit învingătoare) era de a lupta până la sfârșit. Simțeau că a capitula ar fi însemnat să dezonoareze pe cei ce și-au dat viețile în bătălie.⁹⁶ Acum exista în toate o puternică doză de fatalism.

Pe 17 iulie președintele Truman – Roosevelt murise în aprilie – s-a întâlnit cu Stalin și Churchill la Potsdam, în Germania, pentru o rundă de convorbiri de două săptămâni privind situația în război. Cien Kai-și a participat prin telefon. În acea lună Statele Unite testaseră cu succes o bombă atomică, iar Truman a așteptat rezultatele înainte de a decide asupra unei note ce urma să fie remisă Japoniei. Este vorba de Declarația de la Potsdam, emisă pe 26 iulie.⁹⁷ Numele lui Stalin nu apărea la acea dată, deoarece Uniunea Sovietică nu declarase încă război Japoniei, dar Sovietele au aprobat Declarația mai târziu. Aceasta cerea Japoniei să capituleze necondiționat sau să suporte "o distrugere imediată și deplină". Se mai menționa, de asemenea, ocupația, epurarea liderilor militari, stabilirea unei noi ordini politice democratice și recunoașterea suveranității poporului

japonez, dar numai în interiorul granițelor stabilite la începutul perioadei Meiji. Nici un cuvânt despre împărat.

Japonia nu a acceptat declarația.⁹⁸ Aliații doreau să evite grelele pierderi care ar fi urmat cu siguranță dacă ar fi continuat atacul asupra arhipelagului japonez, cunoscut în plan drept Operațiunea Olympic. Americanii erau nerăbdători să oprească rapid ostilitățile pentru a minimaliza câștigurile sovieticilor, care erau pe cale să intre în război.⁹⁹ S-ar putea chiar ca ei să fi vrut să-i impresioneze pe aceștia cu noua lor tehnologie atomică, sau pur și simplu au dorit să o testeze pe o țintă adevărată.¹⁰⁰ Posibil, dar puțin probabil, ca ei să fi supraestimat realizările japoneze la propria armă atomică și să fi intenționat să-și asigure prima lovitură.¹⁰¹ În orice caz, decizia de a se folosi noua bombă asupra Japoniei a fost luată.

La 6 august s-a lansat o bombă atomică deasupra orașului Hiroshima. Era prima dată în istoria lumii când se folosea o asemenea armă. A cauzat în jur de 90.000 de morți imediat sau la scurtă vreme după aceea.¹⁰² Cam tot atâția au murit în anii următori din cauza efectelor ei. Mai mult de 80% din clădirile orașului au fost distruse. Lipsa unui răspuns prompt japonez a avut ca rezultat lansarea unei a doua bombe pe 9 august, de data asta la Nagasaki. Aceasta a mai cauzat încă 50.000 de morți imediat sau la scurtă vreme după aceea și încă 30.000 în anii care au urmat.

În ziua precedentă Uniunea Sovietică declarase război Japoniei și atacase Manciuria aproape imediat. Aceasta constituise o altă lovitură neașteptată.

Japonia nu mai avea alternativă realistă decât să accepte termenii Declarației de la Potsdam, dacă nu voia să-și urmărească propria distrugere ca națiune. În seara zilei de 9 a fost convocată o întrunire la vârf. Unii încă ar fi preferat distrugerea capitulării, unii doreau să continue lupta în căutarea unor termeni mai favorabili, alții erau gata să cedeze. Hirohito se pregătise să accepte Declarația cu condiția ca instituția imperială să poată fi păstrată intactă. Americanii, informați despre asta prin intermediul Elveției și al intermediarilor elvețieni și suedezi, au refuzat să dea un răspuns ferm, dar au permis ca împăratul să domnească în conformitate cu decizia Comandantului Suprem al Puterilor Aliate (SCAP) și conform voinței poporului japonez.

La o nouă întâlnire pe 14, avută cu scopul de a discuta răspunsul american, s-a manifestat din nou indecizie. La cererea lui Suzuki, Hirohito a avut votul decisiv, făcând remarcă: Japonia va trebui să "suporte ceea ce este de nesuportat".¹⁰³

Decizia sa nu a fost bine primită de către toți așa cum s-a aflat neoficial. Un număr de ofițeri cu grade mai mici au încercat fără succes să-l împiedice pe împărat să-și înregistreze "discursul de capitulare" pentru a fi transmis către națiune a doua zi. Cam 500 de militari au decis să se sinucidă mai degrabă decât să se opună pe față împăratului. Aceștia au inclus și câțiva lideri militari de marcă, precum vice amiralul Onishi Takijirō (1891-1945), omul care născocise ideea piloților kamikaze. Onishi, ca și alții, voia să obțină termeni mai buni de capitulare printr-o tenace apărare a teritoriului arhipelagului.

Pe 15, discursul împăratului a fost transmis la radio poporului, anunțându-l de situația nefericită. Era prima emisiune radio a împăratului și prima oară când marea majoritate a supușilor săi l-au auzit vorbind. Limbajul de curte, rafinat și arhaic suna atât de departe de vorbirea de zi cu zi încât mulți nici nu l-au înțeles și au fost nevoiți să se încreadă în interpretarea altora. Chiar aceia care i-au descifrat vorbele nu au priceput întotdeauna ce voia să spună, fiindcă termenii erau vagi și nu se refereau explicit la "înfrângere" și "capitulare". În loc de asta, se pomenea despre "situația în război care evoluează nu neapărat în avantajul țării", lăsându-se să se înțeleagă că Japonia s-ar fi decis să nu mai lupte pentru ca să salveze omenirea de distrugerea semănată de Occident, nu fiindcă fusese înfrântă.¹⁰⁴

În cele din urmă, mesajul a devenit clar: Japonia pierduse războiul. Semnarea oficială a documentelor capitulării a avut loc peste câteva săptămâni, pe 2 septembrie, la bordul navei USS Missouri în golful Tōkyō. Venea după un edict imperial din aceeași zi care autoriza parafarea capitulării și ordona supușilor japonezi s-o onoreze.¹⁰⁵

Aflată în al paisprezecelea an de război, începând de la incidentul manciurian din 1931, Japonia suferise pierderi de aproape 3 milioane de militari și 500.000 de civili. Majoritatea acestora s-au produs în cei 4 ani ai Războiului din Pacific. Toate sacrificiile au fost în zadar pentru Japonia, care a înregistrat prima sa înfrângere

într-o conflagrație (spre deosebire de bătălii izolate) și acum era pe cale să suporte prima ocupație străină din istoria statului Yamato. Există unii în Japonia, ca și aiurea în lume, care pretind că înfrângerea a fost cumva incorectă datorită utilizării bombei atomice, dar o asemenea opinie maschează pur și simplu realitatea că și în termeni de război convențional Japonia fusese învinsă complet.¹⁰⁶

Într-o scrisoare adresată fiului său Akihito, datată 9 septembrie 1945, Hirohito atribuie înfrângerea unei subestimări a Marii Britanii și Americii, unei prea mari încrederi în spirit prin opoziție cu știința, și unor lideri militari aroganți care nu știau decât cum să meargă înainte.¹⁰⁷

Japonia devenise o putere mondială de primă mână, dar ambițiile ei crescuseră prea mult. Sōseki avusese dreptate. Broasca se umflase până ce pleznise. Mândra Japonie Meiji se găsea acum, sub Hirohito, într-o poziție umilitoare. Într-un fel, era norocoasă că mai exista în vreo poziție, căci nu puțini dintre Aliați i-ar fi dorit anihilarea.¹⁰⁸ Chiar și umanitarul Roosevelt, se pare, a nutrit gânduri de exterminare totală a rasei japoneze.¹⁰⁹

Poate că Hirohito avea dreptate să dea vina pentru înfrângere pe un exces de spirit japonez. Dar acum era nevoie de o enormă tărie de cuget pentru ca națiunea să se ridice din nou și să devină o putere respectată.

REZUMATUL PĂRȚII A CINCEA

Fragila democrație ivită spre sfârșitul perioadei Meiji a atins un scurt apogeu în timpul perioada Taishō. Curând însă a fost înlocuită de mereu prezentul autoritarism, de natură tot mai agresiv militară. Japonia era acum sigură pe sine, după succesele perioadei Meiji, când se ridicase atât de repede la statutul de putere mondială și chiar obținuse colonii proprii prin forță militară. A continuat pe acest drum cu asemenea intensitate a ambiției încât a ajuns la confruntare cu națiunile vestice aliite - cu toată neplăcerea sa tradițională de a se angaja în dispută cu un dușman mai puternic.

Au existat, fără discuție, factori externi care au influențat parțial purtarea Japoniei. Un stimul special a fost refuzul apusenilor de a-i considera pe japonezi drept egali pe motive rasiale. Politicile

imperialiste ale puterilor occidentale au transmis Japoniei mesajul că ocuparea de teritorii este un comportament demn de o putere mondială.

Un alt motiv major al acțiunilor expansioniste a fost credința japonezilor în propriul destin de rasă superioară. Aceasta fusese întărită prin îndoctrinare și se reflecta în ideile din *Kokutai no Hongi*, eliberarea pan-asiatică a națiunilor Asiei de sub imperialismul apusean, *musubi*, și așa mai departe.

Militarii se vedeau tot mai nerăbdători să demonstreze superioritatea japoneză. În străinătate au încercat cu bună știință să provoace incidente, uneori chiar reușind. Acasă s-au amestecat în politică, neezitând să asasineze dacă se dovedea necesar. Au ajutat la orientarea economiei în curs de îmbunătățire spre un efort de război controlat. L-au dominat și pe împărat, de obicei obținându-i autorizația mai mult prin omisiunea acestuia de a le critica acțiunile.

Nemulțumită numai cu câștigurile din Asia, Japonia era gata să înfrunte cele mai mari puteri mondiale, Statele Unite și Marea Britanie. Spera că acestea, preocupate de războiul din Europa, să-i permită să obțină succese mai mari înainte de a face demersuri spre o propunere de pace. O lovitură rapidă și decisivă le-ar fi învățat minte pe arogantele puteri vestice.

Totuși, realizările Japoniei au lucrat împotriva ei. Ușurința victoriilor sale de început - atribuite superiorității spirituale - au făcut-o să dorească să continue războiul în loc să își respecte ideea inițială de a propune pacea și de "a se opri în plin avânt". Aceeași ușurință i-a schimbat frustrarea în dispreț față de apusenii, ceea ce, în combinație cu ideile privind propria superioritate, a împins-o la acte de brutalitate ce au întărit pornirea apusenilor împotriva-i. Oricum, nu mai putea fi vorba acum de o încercare de pace rapidă.

Războiul în care Japonia se înglodase în mod fatal s-a întors curând contra sa. Ambițiile peste măsură de umflate i-au fost iute descurajate, îngustându-se în final până la speranța că o apărare tenace a teritoriului arhipelagului îi va convinge pe Aliați să-i acorde condiții mai favorabile de predare condiționată. Asta nu avea să se întâmple. America dezvoltase armamentul atomic, ceea ce avea să o coste mult mai puține vieți Aliate decât o invazie a Japoniei. Avertizată, aceasta încă ezita, totuși. Când a devenit prima vie-

timă a unui atac atomic a înțeles inutilitatea continuării rezistenței și a capitulat necondiționat. Din ambițiile ei se alesese praful.

În tabelul 5.1 sunt rezumate principalele evoluții ale Japoniei în această perioadă fatidică.

Tabel 5.1 Evenimente cheie din perioada Meiji până la sfârșitul războiului al doilea mondial

Eveniment	Perioada
Fragila democrație Taishō coexistă cu autoritarismul	1912-mijlocul anilor '20
Calamități economice	1920
Umilințe rasiale aplicate Japoniei de către Vest	începutul-mijlocul anilor '20
Noul împărat dă dovezi de slăbiciune	mijlocul anilor '20
Armata se afirmă acasă și în străinătate, provocând incidente	de la sfârșitul anilor '20
Armata japoneză formează colonia Manciuria	începutul anilor '30
Japonia întoarce spatele Vestului	începutul anilor '30
Politica de partid se sfârșește, militarii scapă de sub orice control, asasinatelor devin o obișnuință	de la începutul anilor '30
Economia se îmbunătățește, dar problemele rămân din cauza dualității și proastei distribuții a bogăției în zonele rurale	de la începutul anilor '30
Economia este orientată spre efortul de război	început-mijlocul anilor '30
Ideologiile expansioniste domină, inclusiv îndoctrinarea prin "sistemul centrat pe figura împăratului"	de la mijlocul anilor '30
Războiul agresiv neoficial cu China	de la mijlocul anilor '30
Japonia intră în alianță inconfortabilă cu Germania	de la mijlocul '30

Expansiunea japoneză continuă aduce replici violente din partea Americii	1940-1
Japonia îi provoacă pe Aliați sperând câștiguri rapide în Asia urmate de retragere	sfârșit 1941
Câștigurile ușoare de început împing Japonia la continuarea războiului	sfârșit 1941-început 1942
Războiul se întoarce împotriva Japoniei, dar este prea târziu pentru a mai fi oprit	de la mijlocul 1942
Ambițiile se reduc la apărarea teritoriului arhipelagului	de la mijlocul 1944
Japonia se predă necondiționat după bombardamentul atomic	mijlocul lui 1945

Valorile cheie și practicile zilei au reprezentat în multe feluri o intensificare a celor anterioare. Sunt rezumate în tabelul 5.2.

Tabel 5.2 Valori cheie și practici din perioada Meiji până la sfârșitul războiului.

- suspiciune și disconfort față de străini
- suspiciune și disconfort față de libertate și democrație reală
- hotărârea de a avea succes
- mândrie națională puternică și spirit național
- supunere față de autoritate (cu toate că uneori sub constrângere)
- venerație pentru împărat
- concepție dirijată asupra vieții
- înțelegerea importanței economiei
- lipsa conceptului de comportament rău, imoral
- distincție între autoritatea oficială și puterea reală și continua necesitate de legitimare din partea celei dintâi
- reînvierea ierarhizării, de data asta aplicată raselor
- intensificarea conceptului de puritate, mai ales în ce privește Japonia însăși
- idealizarea epocii samurailor
- tendința de a se lăsa purtați de emoții în pofida rațiunii
- tendința de a avea perspective înguste
- un oarecare fatalism

Dacă Japonia ar fi fost în stare să-și modereze ambițiile și, de asemenea, să-și înghită parțial mândria, suportând ripostele rasiste ale Vestului, istoria secolului XX ar fi putut arăta altfel. Ce grozav lucru ar fi să știi dinainte ce are să se întâmple!

Un Phoenix din cenușă: Succesele postbelice și din perioada următoare

6.1 VISURI AMERICANE PRIVIND O NOUĂ JAPONIE

Trupele aliate au început să sosească în Japonia spre sfârșitul lui august 1945, iar Ocupația s-a instituit o dată cu capitularea oficială pe 2 septembrie. Japonezii se temuseră de represalii aliate brutale, dar discursul de acceptare a capitulării pronunțat de cel care urma să conducă ocupația, generalul american Douglas MacArthur, i-a liniștit. MacArthur a accentuat cât de important este să lași mânia deoparte și să contemple un viitor pașnic. Și-a exprimat de asemenea încrederea că poporul japonez va reconstrui națiunea și își va recâștiga demnitatea.¹

Oamenii săi nu l-au dezamăgit. Inevitabil au existat câteva cazuri de tratament brutal,² dar în general trupele de ocupație au manifestat blândețe la adresa fostului dușman. Japonezii, pe de altă parte, s-au arătat extrem de cooperanți. Ca rezultat, dimensiunea forței de ocupație a putut fi curând redusă de la 500.000 la numai 150.000 de oameni.

În mod vizibil, pe lângă imediatele și gravele preocupări practice privind hrana și adăpostul,³ poporul Japoniei era cuprins de confuzie și de anxietate. Încrederea lor îndoctrinată în superioritatea divină și invincibilitatea țării lor fusese puternic subminată. La fel și încrederea în conducătorii politici și mai ales militari. Mulți japonezi se simțeau mânioși, deziluzionați și trădați de către acești conducători. Unii chiar nutreau gânduri nefavorabile despre Hirohito, mai puțin cu privire la instituția imperială însăși.

MacArthur i-a liniștit pe japonezi nu numai prin discursul său dar și prin felul de a fi. Având acum în jur de 65 de ani, era general de la vârsta de 38 - la acea vreme cel mai tânăr în istoria Statelor Unite. Născut pentru a conduce, demn și încrezător în forțele

proprii, hotărât dar binevoitor, poseda o convingere aproape mesianică în destinul său divin de a da formă istoriei.⁴ Cu amestecul său de democrație și autoritarism, prin fermitatea convingerii că știe cel mai bine ce le trebuie celor pe care-i conducea, el amintea cumva de oligarhii Meiji. Pentru o națiune obișnuită să fie dirijată, era un nou conducător binevenit. Japonezii l-au întâmpinat cu urale, ca pe un proaspăt shogun, împărat american al Japoniei, sau chiar o zeitățe.⁵ Proprii săi oameni obișnuiau să spună în derâdere că dacă te trezeai destul de devreme dimineața l-ai fi putut vedea "mergând pe apele" din șanțul castelului imperial, aflat la mică distanță de cartierul său general.⁶

În teorie, Ocupația a fost un exercițiu aliat și nu doar o problemă americană, și cu atât mai puțin a unui singur individ. Titlul oficial al lui MacArthur era Supreme Commander of the Allied Powers (SCAP - comandant suprem al forțelor aliate). Dintre acestea, China și Uniunea Sovietică nu au trimis trupe în Japonia, în schimb trupele Commonwealth-ului britanic au avut un rol, chiar dacă limitat, în ocupație, restrâns la o zonă în vestul insulei Honshū.⁷ Cele patru mari puteri aliate - Statele Unite, Marea Britanie, Uniunea Sovietică și China - au alcătuit un consiliu aliat (Allied Council) la sfârșitul lui decembrie 1945, la Tōkyō, unde se întâlneau din două în două săptămâni. Exista, de asemenea, o comisie a Extremului Orient (Far Eastern Commission) formată din toate cele 11 națiuni victorioase, care se întrunea la Washington, începând din februarie 1946, pentru a determina politica generală de ocupație, ce urma apoi să fie transmisă prin consiliul aliat.

În practică, totuși, ocupația a fost, de fapt, aproape în exclusivitate o afacere americană, iar MacArthur a jucat rolul de maestru de ceremonii. El desconsidera consiliul aliat, privindu-l ca pe o "plictiseală", iar Comisia Extremului Orient drept "ceva mai mult decât un 'cenaclu'".⁸ Vroia să-și continue treaba, iar planurile pe care el și Washington-ul le aveau în minte, fuseseră oricum puse în mișcare în mare parte.

Atât Washington-ul cât și MacArthur aveau nu numai idei referitoare la dezmembrarea funcțională a unei Japonii militariste și totalitariste, ci și viziuni grandioase despre construcția unei noi națiuni utopice. Washington-ul își începuse planificarea încă de la

mijlocul anului 1942, cu un considerabil aport din partea așanumiților New Dealers.⁹ Planurile lui MacArthur au apărut mai târziu, dar în mod norocos s-au dovedit aproape identice cu cele ale guvernului.

Politicile Washington-ului erau adesea trasate de indivizi "invizibili" din Departamentul de Stat, precum Hugh Borton sau George Blakeslee. Borton mai ales, - un om retras bine familiarizat cu Japonia, dar căruia nu i s-a recunoscut rolul în reconstrucția națiunii - pare să fi fost implicat în majoritatea aspectelor legate de politicile de ocupație.¹⁰ Acestea au fost în cea mai mare parte transmise printr-o directivă trimisă lui MacArthur în octombrie 1945. Se numea Basic Initial Post Surrender Directive to Supreme Commander for the Allied Powers for the Occupation and Control of Japan (Directiva inițială principală post-capitulare către comandantul suprem al puterilor aliate pentru ocupația și controlul Japoniei), mai convenabil cunoscută ca JCS 1380/15 (JCS însemnând Joint Chiefs of Staff - șefii de stat major).¹¹

Directiva contura pentru Japonia o democrație idealistă în stil american. Împăratul, dacă era păstrat, ar fi urmat să aibă un rol pur simbolic, ca reprezentant al națiunii. Aveau să existe garanții ale drepturilor civile și libertăților personale, impuse printr-o nouă constituție, dacă s-ar fi dovedit necesar. Toți adulții, inclusiv femeile, urmau să aibă drept de vot. Armata și poliția de tip vechi, aveau să fie abolite, iar *zaihatsu* desființate. Toți cei din armată, guvern și lumea afacerilor, care contribuiseră la efortul de război, trebuiau epurați din orice funcție cu responsabilitate. Sindicatele urmau să fie încurajate, iar drepturile sindicale protejate.

Ideile, în bună parte similare, ale lui MacArthur sunau mai pompos. În memoriile sale, el și-a asemănat situația cu cea a lui Alexandru cel Mare, Cezar și Napoleon, scriind:¹²

"A trebuit să fiu economist, politolog, inginer, director de producție, profesor și chiar un fel de teolog. A trebuit să reconstruiesc o națiune care fusese aproape complet distrusă de război... Japonia a devenit marele laborator al lumii unde se experimenta eliberarea unui popor de sub conducere militară totalitară și liberalizarea guvernării din interior. Era clar că experimentul trebuia să meargă mult mai departe decât

scopurile inițiale ale aliaților - distrugerea capacității Japoniei de a purta un alt război și pedepsirea criminalilor de război.

... Am simțit că reformele pe care le preconizam erau cele ce urmau să alinieze Japonia la gândirea și acțiunea modernă, progresivă. În primul rând trebuia distrusă puterea militară. Apoi pedepsiți criminalii de război. Urmează apoi construirea structurii unei guvernări reprezentative; modernizarea constituției; ținerea de alegeri libere; acordarea de drepturi electorale femeilor; eliberarea deținuților politici; emanciparea fermierilor; înființarea unei mișcări a muncii libere; încurajarea economiei libere; abolirea opresiunii poliției; dezvoltarea unei presei libere și responsabile; liberalizarea educației; descentralizarea puterii politice; separarea bisericii de stat ..."

Pentru a restaura demnitatea și morala japoneză, el i-a încurajat să nu abandoneze tot ce este japonez, ci "să caute o îmbinare sănătoasă între ce-i mai bun la ei și ce-i mai bun la noi".¹³ Faptul că în majoritatea cazurilor MacArthur îndeplinea ordine nu-i neagă rolul extraordinar de puternic. Chiar JCS 1380/15, în timp ce-i da dispoziții cuprinzătoare, oarecum paradoxal, îi confirma puterea personală. Îi declara în mod clar că "în plus față de puterile convenționale ale unui ocupant militar în teritoriul inamic, aveți căderea să luați orice măsură pe care o considerați necesară și corectă pentru a traduce în fapt prevederile Declarației de la Potsdam".¹⁴ În câteva ocazii el avea să folosească această putere personală.

Demilitarizarea a fost primul pas din ambițiosul program comun al lui MacArthur și al Washington-ului de reconstrucție a Japoniei. Cu acest scop, armata și marina au fost demobilizate în câteva luni. Japonia a fost dezbrăcată de teritoriile pe care le câștigase prin mijloace militare, întorcându-se la situația dinaintea începerii Războiului Sino-Japonez din 1894-5. S-au început demersurile pentru repatrierea a 3 milioane de militari japonezi și a unui număr similar de civili, împrăștiați prin Asia. S-au emis ordine ca Japonia să plătească despăgubiri de război națiunilor victimizate. O parte dintre navele Japoneze au fost date aliaților, în timp ce alte echipamente de război și arme au fost distruse - inclusiv, ca sarcină prioritară și împotriva dorinței personale a lui MacArthur,

acceleratoarele sale nucleare de particule.¹⁵ Între 1946 și 1948 vreo 700.000 de indivizi au fost monitorizați, iar cam 200.000 care păreau să fi fost, în exprimarea directivei JCS 1380/15, "exponenți activi ai naționalismului militant și agresiunii, au fost epurați" din administrație. Și asta, măcar în ce privește dimensiunile, s-a făcut, s-ar părea, împotriva părerii personale a lui MacArthur.¹⁶

Poate că cea mai semnificativă dintre măsurile de demilitarizare a fost inserarea în noua constituție, schițată la începutul lui 1946 de personalul SCAP, a faimoasei clauze japoneze "no war" (fără război). A fost introdusă de MacArthur personal, dar nu neapărat și inițiată de către el, sursa ei exactă fiind încă neclară.¹⁷ Integral, articolul (art. IX) sună astfel:¹⁸

"Aspirând sincer la o pace internațională bazată pe justiție și ordine, poporul japonez renunță pentru totdeauna la război ca drept suveran al unei națiuni și la amenințare sau folosirea forței ca mijloc de rezolvare a disputelor internaționale.

Pentru a atinge ținta paragrafului precedent, nu vor mai fi niciodată menținute armata de uscat, marina și forțele aeriene, ca și orice alt potențial de război. Dreptul la beligeranță al statului nu va fi recunoscut."

Pedepsirea criminalilor de război a constituit parte a programului general de demilitarizare. La procesul acestora desfășurat la Tōkyō între mai 1946 și noiembrie 1948 nou creatul tribunal militar pentru Extremul Orient (care implica toate cele 11 națiuni victorioase) a judecat douăzeci și cinci de oameni pentru crime majore (clasa A), cum ar fi complotarea în vederea războiului sau instigarea la război. În ceea ce a fost uneori descris ca "justiția învingătorului", toți au fost găsiți vinovați în diverse măsuri. Șapte, inclusiv generalul Tōjō și fostul prim-ministru Hirota (singurul civil), au fost condamnați la moarte și apoi spânzurați.¹⁹ Un număr de alte procese s-a ținut în diverse locuri, cum ar fi Singapore, Filipine și Hong Kong. În aceste procese locale mai mult de 5.000 de japonezi au fost găsiți vinovați de crime specifice (de clasa B și C) cum ar fi cruzimea acerbă la adresa prizonierilor de război. Cam 900 au fost executați.

De la început a existat o opinie larg răspândită, atât în Japonia cât și în străinătate, că indivizii judecați erau într-o oarecare măsură țapi ispășitori.²⁰ Mulți care ar fi putut fi considerați mai vinovați n-au fost niciodată aduși în fața instanței. Printre cei care au scăpat de proces au fost și membrii unității 731, care a condus numeroase experimente de război chimic și biologic, asupra civililor și prizonierilor de război. Întreaga afacere 731 a fost mușamalizată de americani, care au oferit imunitate în schimbul datelor științifice din experimente pe care propria etică și legi le împiedicau.²¹

Cea mai controversată omisiune de punere sub acuzare a fost în cazul lui Hirohito. Asta i-a uimit chiar și pe majoritatea japonezilor, oricât de ușurați s-ar fi simțit.²² Existau cu siguranță mulți în America, Australia și alte națiuni aliante, care credeau cu tărie că Hirohito ar fi trebuit judecat, așteptând un verdict de vinovăție și spânzurarea.²³ Poziția guvernului american în ce-l privea pe împărat era una de precauție. Nu exista o dorință reală de a dezmembra instituția imperială însăși, deoarece aceasta avea un rol util de păstrare a unității naționale și de menținere a moralului național și, de asemenea, în legitimarea politicii de ocupație.²⁴ Specialiștii în probleme japoneze din Departamentul de Stat înțelegeau importanța ideii adânc înrădăcinate pentru japonezi ca exercitarea puterii să fie legitimată de o autoritate înaltă care s-o facă astfel acceptabilă. Fără o asemenea legitimare, anarhia ar fi putut triumfa, expunând națiunea la comunism. Mai mult, cu împăratul la locul său, organele administrației naționale puteau fi mai ușor ținute în funcție. Asta era o chestiune importantă, deoarece spre deosebire de cazul forțelor de ocupație din familiarul vechi inamic, Germania – mai degrabă distructive decât constructive – puțini din cei care aparțineau forțelor de ocupație din Japonia aveau cunoștințele sau încrederea de a ridica o mașinărie administrativă nouă, potrivită pentru acești străini. Specialiștii în probleme japoneze, ca Borton, erau foarte rari pe teren în Japonia.

Dar, în ce-l privește pe Hirohito în persoană, exista mai puțină simpatie în cercurile guvernamentale. Mulți ar fi fost mulțumiți să-l vadă dat de o parte, fie prin proces și execuție, fie prin abdicare, și înlocuit cu un nou împărat. Astfel lucrurile ar fi fost mai ușoare pentru un proaspăt început. În fond, o nouă eră mergea, tradițional,

mână în mână cu un nou împărat. Chiar dintre japonezi mulți credeau că Hirohito ar fi trebuit cel puțin să abdice.²⁵

Marele salvator al lui Hirohito a fost MacArthur. Se întâlniseră în particular spre sfârșitul lui septembrie și MacArthur fusese foarte impresionat. Se pare că exista o puternică afinitate personală între ei. Împărtășeau mai ales aceeași ură față de comunism. MacArthur simțea că păstrarea lui Hirohito în persoană, nu doar a instituției imperiale, ar constitui cea mai eficientă măsură de prevedere împotriva anarhiei și comunismului. În memoriile sale urma să spună că și-a dat seama că Hirohito nu era responsabil pentru relele făcute.²⁶ Acesta se poate să fi fost o interpretare generoasă a evenimentelor, posibil făcută în mod deliberat.²⁷ Oricum, într-un memorandum adresat șefilor de stat major în ianuarie 1946 MacArthur a pledat puternic pentru păstrarea unui Hirohito nevinovat, avertizând împotriva consecințelor teribile pentru planurile de ocupație, dacă măsura nu ar fi acceptată.²⁸ A fost. Hirohito a supraviețuit. Nu numai că a evitat procesul și probabila execuție, dar mulțumită lui MacArthur a reușit chiar să evite necesitatea de a abdica.²⁹

S-ar putea ca asta să fi fost ce a dorit MacArthur, dar a generat în mulți o statornică neîncredere legată de o nedorită continuitate a ceea ce fusese Japonia înainte de război. Neîncredere ce s-a menținut până în ziua de astăzi, mai ales printre națiunile asiatice care au suferit sub jug japonez, dar și printre japonezii progresiști.

Hirohito a supraviețuit într-adevăr, dar el nu a putut evita o schimbare de rol și imagine. Trebuia să devină un simbol al poporului și să-și câștige acceptarea și respectul sub formă de afecțiune, mai degrabă decât venerație inconștientă pentru o incarnare a zeității. În concordanță cu politica Washington-ului și cu părerile personale ale lui MacArthur privind pericolele unui împărat-zeu, Hirohito avea să fie transformat în simplu muritor.³⁰ Aceasta ar fi redus mult pericolul unei renașteri a îndoctrinării de tip împărătesc, vizibilă în *Edictul imperial despre educație* și în *Kokutai no Hongi*. În acest sens, schimbarea de statut era o măsură în plus împotriva posibilității oricărei reînvieri a militarismului. În legătură cu aceasta Shintoismului de stat avea să fie distrus. Shintō urma să fie declarată religie iar religia să fie lăsată separată de stat.

Venerarea dumnezeului-împărat nu mai era o datorie națională pentru japonezi.

Directiva Shintō care a stopat existența Shintōismului a fost emisă de personalul SCAP în decembrie 1945. În aceeași lună, acesta a schițat un edict popular cunoscut ca *Declarația de Umanitate (Ningen Sengen)*, pe care Hirohito l-a transmis la 1 ianuarie 1946. Poziția oficială era că acesta venea chiar de la Hirohito însuși, ceea ce s-a dovedit problematic. De fapt, când a văzut proiectul, Hirohito a fost destul de supărat că trebuia să renunțe la descendența sa divină și, în mod subtil dar semnificativ, a reușit să schimbe totul într-o renunțare mai degrabă la statutul său de zeu în viață.³¹ Înțelegând că acum democrația urma să fie impusă națiunii, s-a asigurat de asemenea că discursul debuta cu o reluare a Jurământului Chartă din 1868, astfel accentuând continuitatea între monarhie și democrație, începând cu Restaurarea. În orice caz, versiunea finală a declarației transmisă în ianuarie includea fraze cheie cum ar fi "falsa concepție că împăratul este divin și că poporul japonez este superior altor rase și sortit să conducă lumea".³² MacArthur și Washington-ul erau foarte mulțumiți.

Umanizarea lui Hirohito și rolul său de simbol al poporului trebuiau să fie întărite formal în constituție, câteva luni mai târziu. Asta i-a schimbat statutul din cel de monarh absolut în cel de "simbol al statului și al unității poporului, a cărui poziție derivă din voința poporului, care deține puterea suverană".

Începând din acest punct, Hirohito, acum împărat al oamenilor, a fost constrâns să plece în turnee de întâlnire cu populația, în ciuda vizibilului său disconfort. Imaginea sa personală de unchiuș, de "bătrânel inofensiv" în costume nepotrivite a fost compusă de personalul SCAP pentru a-i spori accesibilitatea atât acasă cât și în străinătate.³³ Curând au început să apară cărți populare și articole accentuându-i viața particulară și calitățile umane, precum și realizările de cărturar (naturalist). A fost prezentat ca un intelectual cultivat, iubitor de pace, ale cărui gânduri erau întotdeauna la popor - un împărat uman care fusese prost reprezentat de către militari și alte persoane nefaste.³⁴ S-a evidențiat curajul său de a lua poziție pentru terminarea războiului. Faptul că nu a abdicat totuși a fost pus

pe seama unei poziții “de onoare”, deoarece era obligat să suporte consecințele “insuportabile” ale Declarației de la Potsdam pe care el însuși decisese s-o accepte. Cu alte cuvinte, era manipulat de specialiști în relații cu publicul chiar mai mult decât fusese bunicul său Meiji.

Noua constituție reprezenta, în mod contestabil, cea mai mare realizare a Ocupației, nu doar pentru umanizarea lui Hirohito. A rămas neschimbată până în zilele noastre ca simbol al democratizării unei națiuni - măcar la exterior - în ciuda multor murmure privind articolul IX, în special. A fost schițată la începutul lui februarie 1946 de o tânără și neexperimentată echipă formată din personal SCAP plus câțiva civili. Aceștia au lucrat cu un document cadru provenit de la Washington și numerotat SWNCC 228.³⁵ Sub presiunea lui MacArthur, care dispăruse să-i mai aștepte pe japonezi să introducă un proiect potrivit,³⁶ ei au rezolvat treaba în mai puțin de o săptămână. Tinerețea și lipsa lor de experiență în construcția statală i-a diferențiat prea puțin de oligarhii Meiji. Nici unul dintre aceștia nu știa multe despre Japonia sau despre constituții. Chiar și cel ce răspundea de îndeplinirea misiunii, conducătorul echipei colonelul Charles Kades, recunoștea că are “zero” cunoștințe despre Japonia.³⁷ Această neștiință însemna că aportul autorului șef al documentului cadru, Hugh Borton de la Departamentul de Stat³⁸ devenea mult mai important. Mai însemna și că japonezii înșiși au avut posibilitatea de a face - ca în multe din directivele SCAP - modificări neoficiale în produsul final.³⁹

SCAP a exagerat voit asemenea aport neoficial, constituția fiind public considerată ca întocmită de japonezi înșiși. Puțini au fost astfel păcăliți. Originea americană a constituției continuă să fie sursă de controversă. Nakasone Yasuhiro, bine cunoscut prim-ministru naționalist din anii '80, nu dezaprobă conținutul acesteia. Totuși, el argumentează că adevărata democrație nu poate fi impusă de o putere exterioară, ci ar trebui să vină din interior. Adică, bine sau rău, japonezii ar fi trebuit să fie lăsați să-și producă propria constituție.⁴⁰ Dorința autorităților de ocupație de a impune japonezilor libertatea cu forța, dacă ar fi fost necesar, este unul din paradoxurile constituției și ocupației. Este însă în același timp și

convenabil, căci permite Japoniei să se pretindă o democrație, când în practică asta stă sub semnul întrebării - alt caz de diferență între formă și fond.⁴¹

Noul parlament urma să fie ales democratic, dar ca și oligarhii Meiji, MacArthur dorea democrație numai în condițiile impuse de el. La alegerile din aprilie 1946⁴² primul-ministru desemnat Shidehara Kijūrō a fost înfrânt. El urma să fie înlocuit de Hatoyama Ichirō, care conducea nou formatul partid liberal japonez (*Nihon Jiyūtō*), descendent *Seiyūkai*. Totuși Hatoyama fusese implicat într-un număr de activități neliberale înainte de război și nu a fost pe placul SCAP. A fost epurat din administrație în preziua formării cabinetului. În locul său, președinția partidului și funcția de prim-ministru au revenit lui Yoshida Shigeru.

Când proaspătul proiect de constituție a fost supus spre aprobare noului parlament, secțiunea despre drepturile femeilor pare să fi cauzat dezbateri deosebit de vii. Aceasta devenise pentru SCAP un simbol al noii democrații, în ciuda fundalului extraordinar și aproape cavaleresc - încredințată unui “firicel de fată” ruso-americană (conform spuselor unui oficial al ocupației) și impusă în grabă reprezentanților japonezi din comitetul de redactare al proiectului fără o dezbatere adevărată.⁴³ A fost sprijinită de către cele treizeci și nouă de femei nou alese membre ale parlamentului - dintr-un total de 466 locuri în camera inferioară - dar respinsă de majoritatea politicianilor bărbați. Din public nu doar bărbații i s-au opus, ci și multe femei așijderea, mai ales, dar nu doar, din cauza îndoctrinarilor confucianiste care avea să mai dăinuie încă multe decenii.⁴⁴ În orice caz protestele n-au folosit la nimic. Împăratul și-a făcut clară poziția de susținere. Noua constituție, completată cu garantarea drepturilor egale pentru femei, a fost în cele din urmă aprobată după convenita finalizare. A fost promulgată în noiembrie 1946, intrând în vigoare în mai 1947.

În majoritatea cazurilor constituția sprijinea pur și simplu politici ce fuseseră împlinite de diverse directive ale ocupației. Alte prevederi constituționale urmau să fie cuprinse în legi curând după aceea. Punctele cheie afirmau:

- împăratul a devenit un simbol al poporului;

- suveranitatea încredințată poporului;
- renunțarea la război și la întreținerea unor forțe armate;
- egalitatea sexelor;
- garantarea drepturilor omului în general, mai ales "dreptul la viață, la libertate și la căutarea fericirii";
- garantarea libertății de asociere, de gândire și de opinie (inclusiv religioasă) și de exprimare;
- dreptul de a vota acordat tuturor adulților peste 20 de ani;
- separarea bisericii de stat;
- garantarea drepturilor muncitorilor de a se organiza și de a negocia colectiv precum și condiții minime de muncă;
- stabilirea educației gratuite și egale;
- abolirea demnității de pair;
- stabilirea unui sistem judiciar independent;
- prevederea de a putea revizui constituția (cu o majoritate de două treimi în ambele camere și sprijin popular majoritar într-un referendum).

O directivă ante constituțională foarte importantă a fost cea a Libertăților Civile din octombrie 1945. Aceasta ordona eliberarea tuturor deținuților politici - inclusiv a temuților comuniști. Conținea, de asemenea, prevederi privind libertatea de asociere, ceea ce a condus la proliferarea partidelor politice. Acest fapt fusese interzis oficial în Japonia începând din 1941, atunci când toate partidele au fost obligate să fuzioneze în *Imperial Rule Assistance Association* (Asociația imperială de asistență a conducerii), dar practic ele fuseseră puternic descurajate de cel puțin un deceniu. Acum au revenit cu vârf și îndesat - cel puțin din punct de vedere numeric, formându-se cu sutele, literal, dar marea majoritate având numai câțiva membri. Caraghioslăcurile includeau, de exemplu, Partidul producției de mangal din marea Japonie.⁴⁵ Mai puțin ciudat a fost Partidul Comunist, care suferise o represiune severă în perioada dinainte de război, dar care s-a reînființat chiar în ziua după apariției directivei.

O ilustrare clară a paradoxului ocupației de a băga democrația cu forța pe gâtul japonezilor a fost că în timp ce garanta libertatea de exprimare, SCAP practica el însuși o cenzură destul de riguroasă.⁴⁶

În același timp în care SCAP insista că filmele ar trebui să arate libertățile omului și demnitatea, cum ar fi femei emancipate și săruturi în scenele de dragoste,⁴⁷ tot el interzicea anumite cărți și filme. *Tobacco Road* al lui Erskine Caldwell, care arăta partea mai sumbră a societății americane a fost un exemplu de carte interzisă, în timp ce filmele cu samurai erau printre cele 236 de pelicule condamnate de SCAP ca feudale și militariste.⁴⁸ Toate referințele la implicarea SCAP în reformele guvernului erau, de asemenea, interzise.⁴⁹

Textele din cărțile de școală se găseau printre țintele cenzurii SCAP, căci și MacArthur cunoștea valoarea acestora ca unelte de îndoctrinare. A ordonat ca toate lecțiile și instrucțiunile să fie revizuite după principii democratice. Texte ca *Kokutai no Hongi* au fost înlocuite cu fragmente americane cum ar fi *History of the War*, compilate de personalul SCAP.⁵⁰ Persoanele nepotrivite au fost îndepărtate din învățământ în octombrie 1945, printr-o epurare timpurie. A fost introdus sistemul american 6-3-3-4 (6 ani școală elementară, 3 ani primul ciclu liceal, 3 ani al doilea ciclu liceal și 4 ani învățământul superior). Pentru a evita centralizarea excesivă autoritățile regionale au fost împuternicite să numească propriile consilii de conducere prin alegeri. În dorința de a elimina elitismul antebelic, universitățile de patru ani au proliferat, fiind constituite după modelul american.

Reformele au acoperit și domeniul economic. Astfel o lege agrară din 1946 a dat permisiunea fermierilor de a deține atât pământ cât puteau lucra ei înșiși - de obicei cam 3 hectare - și de a închiria o mică suprafață de teren în satul de reședință. Chiriile erau controlate, drepturile chiriașilor impuse și diferite mecanisme de supraveghere se aflau în vigoare. Guvernul însuși a preluat pământul aparținând unor proprietari absenți și l-a redistribuit fermierilor. Ca rezultat al acestor măsuri, arenda s-a redus de la aproape 50% la cca. 10%.⁵¹

Altă reformă economică majoră, privită ca fiind atât în interesul demilitarizării cât și al democratizării, a fost dizolvarea *zaibatsu*. La sfârșitul războiului cei "patru mari" - Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo și Yasuda - controlau împreună 25% din capitalul japonez, iar șase *zaibatsu* mai mici încă 11%. Acești zece erau principalele ținte pentru reformă.⁵² Măsurile luate începând de la sfârșitul lui 1945

includeau dizolvarea companiilor holding *zaibatsu*, interzicerea membrilor familiilor *zaibatsu* de a lucra în propriile lor companii, împiedicarea firmelor *zaibatsu* de a solicita guvernului achizițiile din timp de război, eliminând profitul excesiv de pe urma războiului, și distribuirea stocurilor *zaibatsu* pe o bază mai largă. În aprilie 1947 s-a votat Legea Anti-monopol și vreo 325 de companii din sectorul industrial și de servicii au fost desemnate oficial ca având o concentrare excesivă a puterii.⁵³

În câmpul muncii,⁵⁴ o serie de legi adoptate între decembrie 1945 și aprilie 1947 au pus în practică prevederile constituției, însă cu unele restricții, cum ar fi asupra dreptului la grevă atunci când aceasta pune în pericol bunăstarea publică. Ca rezultat al noilor drepturi și libertăți, apartenența la sindicate a crescut puternic de la cca 420.000 înainte de război (1936), la aproape 7 milioane la mijlocul lui 1948. Rata apartenenței sindicale a forței de muncă a atins un vârf în 1949, cu 56%.

Totuși, în câmpul muncii s-a petrecut unul dintre cele mai serioase incidente ale Ocupației. Acesta a fost interzicerea de către MacArthur a unei greve generale planificate pentru 1 februarie 1947.

Comuniștii au avut un rol însemnat în evenimente. Printre altele, un comunist, li Yashiro, era principalul conducător al grevei planificate. MacArthur împreună cu mulți lideri guvernamentali japonezi, fusese îngrijorat de la început de eliberarea comuniștilor din închisoare. Printre cei puși în libertate se găsea și influentul Tokuda Kyūichi. Acestuia i s-a alăturat curând o altă figură pregnantă, Nosaka Sanzō, care s-a întors din China la începutul lui 1946. Starea jalnică a economiei imediat după război era o sursă potențială de neliniște și deja avuseseră loc câteva mari demonstrații și greve în 1946. Comuniștii s-au dovedit capabili să folosească asta în propriul avantaj. Nu avuseseră mare succes în arena politică oficială, dar și-au dus campania mai degrabă la locul de muncă.

Deși Partidul Comunist nu număra mulți membri, totuși structura sa părea a fi în creștere⁵⁵ ca și sprijinul acordat comunismului de către public în general. În decembrie 1945 tirajul cotidianului comunist *Akahata* (Steagul Roșu) era de 90.000 de exemplare, dar în februarie 1946 crescuse la 250.000.⁵⁶ Comuniștii înșiși erau

nepotrivit de gălăgioși și activi. Îl sfidau deschis pe împărat și criticau guvernul. Ocupau poziții de conducere în multe sindicate și faceau agitație voită, folosind grevele și alte dispute în scop politic.⁵⁷ Curând au apărut temeri atât în Japonia cât și în străinătate că țara era – într-o frază popularizată de Yoshida – “scufundată într-o mare de steaguri roșii”.⁵⁸ Yoshida a inflammat situația numindu-i “bandiți” pe liderii sindicali comuniști.⁵⁹

Greva generală planificată ar fi implicat mai mult de 3 milioane de funcționari publici și alte milioane din sectorul privat. MacArthur n-ar fi vrut să intervină, dar a simțit că nu poate permite o asemenea masivă întrerupere și provocare. Cu doar câteva ore înainte de grevă, după ce discuțiile cu li și alții au eșuat, a interzis-o.

Într-o manieră aducând aminte de oligarhii Meiji, MacArthur a contrabalansat imediat acest act de autoritarism printr-o acțiune democratică.⁶⁰ A convocat alte alegeri generale pentru a lăsa poporul să-și exprime dorințele. Acestea s-au ținut în aprilie și spre ușurarea sa comuniștii, care sperau să-și mărească prezența în parlament de la 5 la cel puțin 20 de locuri, de fapt au pierdut din sprijin, ieșind din alegeri cu numai 4 locuri.

N-au fost singurii pierzători. Publicul nu era pe de-a întregul mulțumit de Yoshida, perceput ca având prea mult în comun cu cei dinainte de război care conduseseră Japonia la dezastru. Cabinetul său a căzut, înlocuit de o coaliție de partide în frunte cu Partidul Socialist al creștinului Katayama Tetsu. Și acesta făcea parte dintre partidele care suferiseră interdicții în perioada antebelică, deși nu fusese tratat cu aceeași asprime ca Partidul Comunist. Ceilalți membri ai coaliției includeau nou formatul Partid Democratic (*Minshutō*), descendent al *Minseitō*. Nici MacArthur nu se simțise totdeauna confortabil cu Yoshida și a sprijinit considerabil cabinetul Katayama. Printre altele și-a exprimat satisfacția de a vedea Japonia condusă de un prim ministru creștin.

La mijlocul lui 1947, mare parte dintre planurile Ocupației de demilitarizare și democratizare a Japoniei fuseseră puse în mișcare, atât oficial cât și neoficial. Procesul se dovedise mai lin decât se așteptaseră mulți, deși activitatea comuniștilor și necesitatea de a interzice greva au fost evenimente nefericite. Oamenii nu erau încă

perfect liniștiți, iar economia se vădea totuși foarte slabă. "Utopia" mai putea fi încă instaurată, însă, câțiva nori începuseră să se ivească la orizont.

6.2 REALITĂȚILE RĂZBOIULUI RECE REMODELEAZĂ VISUL

Interzicerea grevei generale a fost o ocazie de reflecție, atât pentru guvern cât și pentru populație, atât pentru japonezi cât și pentru americani. Încă de la începutul ocupației, guvernul japonez a fost neliniștit de viteza de introducere și de intensitatea reformelor democratice. Yoshida vorbea despre un "exces de democrație".⁶¹ Publicul de asemenea, după ce fusese antrenat de primele izbucniri de reformă, începea acum să gândească în aceiași termeni.⁶² Desigur preferau libertatea represiunii, dar trebuia să existe un echilibru între libertate și control. Nimeni n-ar fi putut accepta ca să se abuzeze de libertate ajungându-se la anarhie. Democrația era o fiară puternică și periculoasă. Putea aduce binefacere, dar avea nevoie să fie manevrată cu grijă și ținută sub control.

Guvernul american era de asemenea alarmat și publicul american la fel. În 1947 media americană au afișat o atitudine critică la adresa politicii de ocupație, acuzând proasta gestionare a problemelor, promovarea unei prea mari democrații și insuficienta recuperare economică. Cei care nu erau adepți ai New Deal se grăbeau cu criticile - chiar și din interiorul cartierului general al SCAP.⁶³

1947 a fost anul în care a fost născocit termenul de "război rece", pentru a desemna diviziunea ideologică, politică și economică între lumea liberă și lumea comunistă. Frica de o confruntare majoră cu comuniștii a generat o bună parte din schimbarea de poziție americană față de Japonia și față de lume. Coreea se găsea deja împărțită în zone, comunistă contra non-comunistă, iar Berlinul mergea pe aceeași cale. În China forțele lui Chian Kai-și stăteau gata de a fi evacuate în Taiwan de către comuniștii conduși de Mao. Europa de est cădea din ce în ce mai adânc sub controlul

comuniștilor. Era important, de aceea, ca Japonia să rămână o fortăreață a lumii libere.

Dar aceasta nu putea exista numai ca idee. Necesita putere și substanță. În lumea postbelică, în care toate confruntările militare generând spaima de consecințe nucleare se doreau evitate pe cât posibil, era nevoie în primul rând de putere economică. În 1947 Japonia se afla departe de a fi așa ceva. Producția încă nu atinsese nici jumătate din nivelurile antebelice, iar inflația depășea 200% pe an. Lucrurile trebuiau puse la punct, iar MacArthur nu părea omul potrivit pentru această treabă.

La începutul lui 1948 Washington-ul l-a trimis pe George Kennan din Departamentul de Stat într-o misiune de recunoaștere în Japonia. De ceva vreme Kennan insista constant asupra imperativului de a îngradi expansiunea comunistă. Concluzionase că la acea dată reformele ocupației "pavau calea unei preluări comuniste". Astfel, a recomandat ca "regimul de control al SCAP asupra guvernului Japonez să fie relaxat ... Accentul trebuie mutat acum dinspre reformă spre refacere economică".⁶⁴ Recomandările altor "depanatori", cum ar fi subsecretarul de stat pentru armată William Draper (bancher de investiții), au fost similare.⁶⁵ Ca urmare, începând din 1948, politica americană față de Japonia a virat spre refacerea economică. Asta însemna oprirea politicilor existente și introducerea altora noi.⁶⁶

Epurările de conducători de afaceri au fost oprite, fiindcă părea prostesc să înlocuiești oameni capabili. Din cele 200.000 de persoane îndepărtate în timpul Ocupației, numai 3.000 erau oameni de afaceri, iar dintre aceștia majoritatea au fost doar parțial sau temporar înlăturați.

Desființarea *zaibatsu* a încetat, deoarece eficiența lor economică era recunoscută. Definiția de "concentrare excesivă" din legislația anti-trust a fost schimbată, subtil dar semnificativ, din "concentrare care împiedică competiția efectivă a noilor veniți pe piață" în "concentrare dezavantajoasă pentru eficiența producției".⁶⁷ Firmele postbelice cu statut de *zaibatsu* erau cunoscute drept *keiretsu kigyō*, sau "companii alinate".

Plata despăgubirilor de război către națiunile victimă a fost, de asemenea, stopată.⁶⁸ Se intenționase să se facă mai ales sub formă

de echipamente industriale mai degrabă decât sub formă de bani, având în vedere economia strâmtorată a Japoniei. Mașinile ce fuseseră deja confiscate în acest scop, mai ales de la *zaibatsu*, erau acum în bună parte returnate industriei japoneze. Totuși, nu au fost înapoiate aceluiași *zaibatsu* care investeau în piese mai moderne. Au revenit, în schimb, unor companii mai mici, care în mod normal n-ar fi fost niciodată capabile să achiziționeze asemenea aparataje, chiar devenite demodate.

Legislația muncii a fost înăsprită pentru a împiedica dezagregarea industrială. Noile legi din 1948 negau muncitorilor din sectorul public dreptul la grevă și restrângeau posibilitățile de acțiune politică directă ale organizațiilor muncitorești.

MacArthur însuși imaginase câteva dintre măsuri. Încă de la început s-a opus să se facă epurări în lumea afacerilor sau să fie plătite despăgubiri. Amânările sale în aceste probleme în anii de început ai ocupației au făcut ca noua politică să fie mult mai eficace decât ar fi fost altfel. Cu toate acestea, se considera că are nevoie permanentă de consiliere economică. Astfel, la începutul lui 1949 președintele Truman l-a trimis pe expertul Joseph Dodge drept consilier economic oficial al SCAP, funcție pe care urma s-o păstreze până la sfârșitul ocupației.

În acest stadiu Yoshida era din nou prim-ministru. Katayama demisionase în februarie 1948, după mai puțin de un an în funcție, datorită unei dizidențe interne în Partidul Socialist - o problemă care avea să-l afecteze de-a lungul întregii existențe până azi. A fost înlocuit de Ashida Hitoshi, liderul Partidului Democrat, dar acest cabinet a căzut după doar câteva luni, mai ales din cauza scandalurilor de corupție. Yoshida s-a întors în octombrie și a fost confirmat de o victorie sigură marcată de proaspăt creatul său partid conservator, Democrat Liberal (*Minshu Jiyūtō*), în alegerile generale din ianuarie 1949.

Noul său partid s-a format în 1948 prin fuziunea Partidului Liberal Japonez (*Nihon Jiyūtō*) cu disidenții din Partidul Democrat, combinând tradițiile celor două partide principale antebelice, *Seiyūkai* și *Minseitō* respectiv. Era o formațiune conservatoare și, în ciuda rezervelor privind stilul antebelic al lui Yoshida, ceea ce dorea publicul era în mod clar emblema sa de stabilitate. De altfel,

conservatorii vor conduce Japonia până în ziua de astăzi (cu excepția unei foarte scurte întreruperi la mijlocul anilor '90). Yoshida însuși, figura guvernamentală cel mai des asociată cu ocupația, a rămas în biroul primului-ministru până în 1954. Omul căruia nu i-a plăcut "excesul de democrație" atinsese fără doar și poate coarda sensibilă a publicului.

Ca pentru a confirma temerile războiului rece la adresa "pericolului roșu", comuniștii japonezi au prins a-și reînnoi activitățile după înfrângerea din 1947. Începuseră să recâștige influență și popularitate. În aceleași alegeri din 1949, care i-au dat un vot de încredere guvernului conservator al lui Yoshida, ei și-au crescut reprezentarea în Dietă de la 4 la 35 de locuri. Trebuia făcut ceva. De la sfârșitul lui 1949 și în 1950, cam 12.000 de comuniști au fost îndepărtați din administrație în așa-numita "epurare roșie".⁶⁹ Totuși, proporția lor de locuri în Dietă avea să rămână în preajma lui 5% până astăzi.

Guvernului Yoshida i s-a ordonat să strunească economia și să echilibreze bugetul, misiune ce urma să fie supravegheată de Dodge. Sub îndrumările acestuia inflația s-a redus mult, rata de schimb s-a stabilizat, iar subsidiile guvernamentale au fost tăiate. Abordarea sa austeră a fost eficientă și în 1949 Japonia a prezentat un buget echilibrat. Până în iunie 1950 dobânzile reale au crescut cu 30% față de nivelurile din 1936.⁷⁰ Totuși, măsurile sale au provocat greutatea și antipatie printre angajatori și muncitori. Falimentele și șomajul s-au înrăutățit.

Cel mai puternic stimulent pentru economia Japoniei a venit din altă sursă exterioară. În iunie 1950 trupele comuniste nord coreene au trecut peste paralela 38, linia de separație recunoscută între zonele peninsulei coreene, declanșând războiul coreean. Yoshida l-a numit "un dar al zeilor".⁷¹ Cel mai mare beneficiu se datora "achizițiilor speciale" (*tokuju*) ale armatei americane care lupta în Coreea. Valoarea acestora a ajuns la suma de 2 - 4 miliarde de dolari într-o perioadă de 3 ani, echivalentul a cam o treime din întregul venit japonez extern în acea perioadă de timp. Ca efect, venitul disponibil al Japoniei s-a dublat, rezultând și dublarea importurilor. Aceasta a permis de asemenea unor industrii dependente de materii prime importate să-și sporească de două ori producția.⁷² Către

sfârșitul războiului coreean s-au atins din nou nivelurile producțiilor antebelice.

Războiul acesta a avut un număr de alte consecințe majore. Una dintre ele a fost reînarmarea forțelor japoneze. Marea majoritate a trupelor de ocupație urmau să fie de serviciu în Coreea, așa că pentru a menține ordinea în Japonia MacArthur a ordonat formarea Poliției Naționale de Rezervă, de 75.000 de oameni, în iulie 1950. Pentru a nu încălca articolul IX al constituției aceasta a fost concepută ca o unitate de autoapărare, însă reînarmarea a cauzat oricum suficientă controversă. Pentru a-i clarifica natura defensivă a fost renumită Forțele de siguranță națională, în 1952, și în cele din urmă și-a primit titlul de astăzi, Forțele de autoapărare - *Jieitai* în 1954. În acest moment număra 165.000 de membri.

O altă consecință majoră a războiului coreean a fost demiterea lui MacArthur. Acesta primise comanda trupelor americane în Coreea și conform propriei relatări se părea că, în decurs de câteva luni, a câștigat efectiv războiul - în termeni convenționali.⁷³ Cucerise Seul-ul spre sfârșitul lui septembrie și capturase Pyongyang până la sfârșitul lui octombrie, ceea ce, după părerea sa, simboliza înfrângerea Coreei de Nord. N-a putut înțelege faptul că Washington-ul nu a profitat de victoriile sale și că în schimb i s-au impus restricții cu privire la noile acțiuni. Când întăririle comuniste chinezești au intrat în Coreea de Nord, din senin, i s-a interzis permisiunea de a le ataca. Washington-ul ducea acum un nou tip de război - așa numitul "război limitat". Mac Arthur nu a putut înțelege această "întâmpinare a forței brute cu pacifism" și incapacitatea de a păstra "voința de a învinge".⁷⁴ A criticat în mod deschis Washington-ul și pe Truman. În cele din urmă, fisura între felul lor diferit de a gândi a devenit atât de mare încât, la 11 aprilie 1951, Truman l-a eliberat de însărcinările din Coreea și din Japonia. I s-a organizat o plecare eroică din Japonia și o sosire eroică în America.

O dată cu demiterea lui MacArthur a luat sfârșit o perioadă scurtă dar intensă. Înlocuitorului său, generalul Matthew Ridgway, îi lipseau carisma și viziunea predecesorului, însă oricum se pare că a fost numit doar în calitate de "administrator". Sunt puține lucruri memorabile din timpul lui Ridgway. Chiar și numele său abia de

mai este pomenit. Printre alte "non-întâmplări", pe durata mandatului său ca SCAP nici măcar nu l-a întâlnit pe Hirohito.⁷⁵ În mințile japonezilor ocupația a fost, cu siguranță, legată integral de impunătoare prezență a lui MacArthur - o personalitate atât de covârșitoare, încât chiar destituirea sa a fost probabil, așa cum mulți au observat, cea mai mare lecție de democrație ce li s-a predat japonezilor pe parcursul ocupației.

Încă o consecință majoră a războiului coreean a fost că a precipitat nevoia semnării unui tratat de pace cu Japonia și a încheierii oficiale a ocupației. Printre altele, asta ar fi eliberat America de povara unei responsabilități continue față de Japonia. Discuții vagi privind un tratat de pace se purtau de câțiva ani, de la începutul lui 1947, dar abia o dată cu războiul din Coreea lucrurile s-au pus cu adevărat în mișcare. Procesul a fost complex și a luat mult timp. În cele din urmă la începutul lui septembrie 1951 a avut loc o *conferință de pace în San Francisco la care Japonia și alte patruzeci și opt de națiuni au semnat un tratat de pace* (8 septembrie).⁷⁶ MacArthur lucrase la document împreună cu Secretarul de Stat John Foster Dulles, dar nu a fost invitat să participe.⁷⁷

Tratatul de la San Francisco a confirmat că Japonia pierdea toate fostele colonii, inclusiv Taiwan și Coreea. Sahalinul de sud și Insulele Kurile din apropiere au fost date Uniunii Sovietice, deși urma să aibă loc o dispută încrâncenată - care continuă încă și astăzi - privind care anume dintre insule constituie Kurilele. La celălalt capăt al țării insulele Ryūkyū au fost încredințate americanilor pe termen nelimitat (returnate în cele din urmă Japoniei în 1972). Același lucru s-a întâmplat și cu insulele Bonin (Ogasawara) situate la 1.000 km de Tōkyō, în largul Pacificului (înapoiate în 1968). În termenii tratatului, Japonia a fost de acord până la urmă să ofere despăgubiri, lucrul fiind îndulcit de o clauză adițională care stipula că aceasta va depinde de economia sa. În final a plătit foarte puțin, în ciuda masivei creșteri economice ce a urmat. În general, tratatul a fost foarte favorabil Japoniei. A intrat în vigoare la 28 aprilie 1952, încheind astfel ocupația.

Totuși, nu a însemnat și un sfârșit pentru prezența trupelor americane. Poate că America dorea să scape de responsabilitatea completă și oficială față de Japonia, dar în mod sigur nu voia s-o

lase vulnerabilă în fața comuniștilor. Și mulți dintre conducătorii japonezi la fel. La numai câteva ore după semnarea documentului, Japonia și Statele Unite au încheiat un tratat de securitate reciprocă care garanta menținerea pe durată nedefinită a bazelor militare americane în Japonia, mai ales în Okinawa. Asta a ajutat Japonia nu numai în termeni de securitate militară. A adus, de asemenea, beneficii economice importante, mai ales prin faptul că Japonia n-a mai trebuit să cheltuiască nici pe departe cât celelalte națiuni pentru propria apărare. De aici înainte, până în prezent, avea să verse pentru apărare nu mai mult de 1% din produsul național, în timp ce normal în vreme de pace suma este de 6-7%, pentru majoritatea națiunilor.

Publicul larg s-a dovedit mai puțin entuziasmat de continua prezență americană, lucru ce avea să conducă mai târziu la o serie de probleme sociale și politice. Totuși, beneficiul economic a fost incontestabil, ceea ce a reprezentat un factor major - chiar dacă incidental - în așezarea Japoniei pe calea de a deveni o superputere economică.

Ocupația a avut actualmente o semnificație epocală. Încă de la început s-a confruntat cu un număr de dificultăți. Trebuia să fie autoritară și nu prea. Trebuia să fie distructivă dar și constructivă. Trebuia să păstreze moralul japonez prin conservarea unor tradiții și îndepărtarea altora. Trebuia să îngrijească tânăra democrație fără a părea că o impune în mod nedemocratic. A fost nevoită chiar să-și schimbe direcția la mijlocul drumului. Și a trebuit să facă toate astea pornind de la o cunoaștere foarte limitată. Să ocupe o națiune străină cu scopul de a o reconstrui, mai ales cu toate aceste greutăți, nu este o sarcină ușoară. Și totuși, în mare, se pare că a fost încununată de succes. Nu în mică măsură asta s-a datorat dorinței japoneze de a învăța și de a reconstrui națiunea încă o dată ca putere respectată. A fost ajutată și de faptul că politica guvernului american ce a stat la baza ocupației nu a fost considerată în primul rând o afacere punitivă, care să lase Japonia schilodită și îngenunchiată. S-a desfășurat astfel o fază constructivă în istoria modernă a națiunii care a plasat-o în poziția favorabilă de a continua pe drumul revenirii la statutul de putere mondială de primă mărime.

6.3 DEVENIND NUMĂRUL UNU

Japonia nu a ratat ocazia economică ce-i fusese oferită de către America. Guvernul jucase un rol important în economie încă din perioada Meiji și a continuat s-o facă. Creșterea economică era mult prea importantă pentru a o lăsa pe seama forțelor pieței și a intereselor private.

Ministerul Comerțului Exterior și Industriei (MCEI), creat în 1949 din fostul Minister al Comerțului și Industriei, a jucat un rol deosebit de important. Una dintre funcțiile sale cheie era "îndrumarea administrativă" (*gyōsei shidō*). Oficialii MCEI se întâlneau regulat cu căpeteniile industriei pentru a stabili politici generale favorabile comerțului guvernamental, administrației și marilor afaceri. Acele politici acopereau investițiile și dezvoltarea în anumite sectoare cu creștere economică estimată, protejarea unor industrii strategice și raționalizarea unor industrii din sectoare ce nu mai erau considerate demne de a fi urmărite.

Deși eficiența tehnică reală a MCEI a fost exagerată,⁷⁸ era totuși important ca simbol. Indica o continuă relație strânsă între guvern și industrie și dispoziția liderilor din industrie de a asculta părerea guvernului și de a lua în considerație interesele naționale. Situația nu diferea prea mult de cea din perioada Meiji. Deși majoritatea guvernelor, până la un punct, își planifică economia și speră s-o îndrume, ca procentaj economia japoneză era foarte puternic caracterizată de preponderența planificării asupra forțelor economiei de piață. În termenii economiștilor asta era o economie de plan mai degrabă decât una de piață, controlată mai degrabă decât lăsată la voia întâmplării.

În timpul anilor '50 prioritatea acceptată era dezvoltarea industriei grele, mai ales siderurgică, incluzând produse cum ar fi vapoare și mașini grele. Fraza lozincă era "*jū-kō-chō-dai*" (*greu-gros-lung-mare*). Avea să fie urmată în anii '60 de concentrarea pe industrii mai ușoare, mai înglobatoare de cunoștințe și tehnologie, cum ar fi bunurile electrice și aparatele de fotografiat. Lozincă devenise acum "*kei-haku-tan-shō*" (*ușor-subțire-scurt-mic*). Ceea ce nu înseamnă desigur că industria grea a dispărut peste noapte. Departele de așa ceva, construcția de nave a continuat să se dezvolte. Producția de

mașini, combinând oțelul cu tehnologia, s-a dezvoltat de asemenea în perioada anilor '60.

În ce privește forța de muncă angajată, în industriile secundare - mai ales manufacturiere, dar și în construcții - a crescut de la 22% în 1950 la 35% în 1970.⁷⁹ În schimb, industriile primare, mai ales agricultura, s-au redus de la 48% în 1950 la 18% în 1970. În mod clar, exista un interes crescut pentru manufacturare, dar ridicarea industriilor terțiare (servicii) nu trebuie trecută cu vederea. Acestea au fost mereu importante în economia japoneză și, de fapt, în această perioadă ele ocupau mai multă forță de muncă decât industriile secundare, crescând de la 30% în 1950 la 48% în 1970.

Tiparele consumatorilor sunt și ele supuse sloganurilor. Au existat cele "trei comori" ale anilor '50 - radio, motocicletă și mașină de cusut. Comorile au fost modernizate și redefinite la începutul anilor '60 transformându-se în frigider, televizor și mașină de spălat. Sfârșitul anilor '60 a fost vremea celor trei "C" - car, color TV și cooler (mașină, televizor color și frigider). Consumatorul japonez a început să achiziționeze din ce în ce mai multe bunuri deoarece câștigurile reale s-au triplat între mijlocul anilor '50 și 1973.

Economia, măsurată în PIB, s-a mărit constant cu aproximativ 9% în fiecare an, în perioada anilor '50. Apoi a sporit ușor până la 10% la începutul anilor '60, și la mai mult de 13% la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70. Adică între sfârșitul ocupației și criza petrolului din 1973, economia japoneză a crescut cu un procent anual mediu de mai bine de 10%. La vremea crizei mondiale a petrolului Japonia avea să fie o superputere economică. Ca dimensiune reprezenta a treia economie mondială (după Statele Unite și Uniunea Sovietică), primul producător de vapoare, al treilea producător de oțel, al doilea producător de mașini (cel mai mare până la sfârșitul anilor '70), cel mai important producător de radio și televizoare și așa mai departe.

Remarcabila înflorire economică a Japoniei după război, este adesea numită "miracol economic".⁸⁰ Multe dintre cauze, de fapt câteva duzini, sunt identificabile, "miracol" putând fi numit doar faptul că au fost concomitente. Am discutat deja despre câteva dintre acestea, despre altele merită să vorbim în continuare, iar

unele sunt prea tehnice pentru a fi abordate aici în detaliu. America apare nu în puține dintre ele. În general, principalele cauze includ (fără o ordine anumită):

- Japonia a achitat despăgubiri statelor din Asia de Sud-Est doar ce nu în valută și nu (m) japonezi la pret mic.
- politici constructive ale ocupației americane/ de ocupație, cum ar fi revitalizarea zaibatsu și abandonul plăților de despăgubiri (ca doar și cedarea echipamentelor confiscate unor companii mai mici); către Aliați.
- consilierea economică americană/ de ocupație și din partea lui Joseph Dodge;
- ajutorul financiar american/ de ocupație (de ordinul a 2 miliarde de dolari pe timpul ocupației);
- achizițiile americane pe parcursul războiului coreean;
- măsurile de securitate americane pentru Japonia făcând posibilă păstrarea cheltuielilor de apărare la o fracțiune din cele ale altor națiuni;
- bunăvoința americanilor (cel puțin până în anii '70);
- sprijin și îndrumare în afaceri din partea guvernului și a administrației;
- acceptarea importanței planificării în loc de a se baza exclusiv pe legile economiei de piață și a lua în considerație interesul național mai degrabă decât interesul întreprinderii;
- folosirea frecventă a barierelor netarifare pentru a proteja interesele industriei autohtone în fața competiției străine;
- ocazia, pentru companiile mari de a adopta tehnologie de ultimă oră pe scară mare datorită distrugerii în război a echipamentelor și facilități existente (și în unele cazuri datorită confiscării mașinărilor pentru plata unor despăgubiri ulterioare);
- relativă stabilitate a guvernului și administrației;
- orientarea pe termen lung cu o focalizare pe supraviețuire și acapararea pieței mai degrabă decât o orientare pe termen scurt cu focalizare pe profit (ajutată de pretențiile mici ale deținătorilor de acțiuni japonezi); politica Comerțului extern.
- în acest cadru pe termen lung, abilitatea pragmatică de a schimba direcția și a diversifica pe termen scurt, unde este necesar;
- cheltuieli guvernamentale mici pentru relativ neproductivele costuri suplimentare sociale, cum ar fi pentru locuințele sau protecția socială.

- o rată înaltă de acumulare a economiilor personale și deci a capitalurilor ca urmare a nevoii de a compensa insuficienta protecție socială guvernamentală, combinată cu concesiile la taxele personale și alte stimulente date de guvern;
- o rată înaltă datorie-capital, sprijinită de politica Băncii Japoniei (adică împrumuturi mari puteau fi dobândite cu garanție colaterală mică);
- concesiile la plata taxelor corporațiilor și alte stimulente;
- politica de a cumpăra patente mai degrabă decât obținerea lor sub licență;
- modelarea cercetării și dezvoltării pentru considerații comerciale practice prin încredințarea lor corporațiilor mai degrabă decât institutelor academice neutre de cercetare sau similar;
- o situație favorabilă a comerțului mondial care a permis importul de materii prime ieftine și exportul de bunuri gata fabricate pe piețe nesaturate;
- strămutarea forței de muncă din relativ neproductivul sector primar (mai ales agricultura) în mai productivele sectoare secundar (manufacturier) și terțiar (servicii);
- promovarea consumului;
- hărnicia muncitorului japonez (trăsătură oarecum discutabilă dacă ar fi s-o privim drept caracteristică permanentă a națiunii, dar în mod cert un aspect important al perioadei postbelice);
- larg răspândita angajare a tuturor japonezilor, de a reconstrui Japonia și de a recuceri un loc printre puterile lumii;
- rata relativ înaltă de păstrare a muncitorilor experimentați și loiali, prin așa-numitul sistem de "angajare pe viață" adoptat de majoritatea corporațiilor (deși fenomenul a fost exagerat);
- relativa lipsă de întrerupere a producției prin acțiunea muncitorilor (deși și asta a fost exagerată, mai ales în anii dinainte de 1960).

Mulți, incluzând și câțiva japonezi, ar adăuga la listă și accentul pus pe export. De fapt, contribuția exporturilor Japoniei la PIB a fost în mod tipic sub aceea a majorității națiunilor. Pur și simplu PIB a crescut atât de mult încât în termeni absoluți exporturile Japoniei păreau să domine lumea. Tendința de a compara Japonia numai cu

America, care are o rată excepțional de scăzută export-PIB și de asemenea un masiv dezechilibru comercial cu Japonia, contribuie la greșita percepție.

Stabilitatea guvernului a furnizat un cadru propice creșterii economice. După 1948, în ciuda șovăielilor și mișcărilor din culise, Japonia a fost guvernată de conservatori cu aceeași filozofie, în esență, până la mijlocul anilor '90. În deosebi din 1955 până în 1993 a fost condusă de către Partidul Liberal Democratic (LDP, *Jiyū Minshutō*). Formarea LDP în 1955 a fost de fapt o realiniere a partidelor existente, continuând efectiv fuziunea dintre antebelicele tradiții *Seiyūkai* și *Mineseitō*. Se contura un element de continuitate conservatoare între erele antebelică și postbelică.

Acest fenomen a fost de asemenea perceput în triada guvern-administrație-afaceri. După ce epurările au fost oprite, mulți indivizi puternici înainte de război - unii chiar înmormîțați pentru rolul din timpul războiului - și-au reluat pozițiile de forță. Probabil că cel mai cunoscut dintre aceștia este Kishi Nobusuke. Fusesse oficialul responsabil pentru legislația din 1936 care scosese pe Ford din Japonia și care mai târziu a devenit membru al cabinetului de război Tōjō. Arestat pentru activitățile sale din perioada războiului, a fost eliberat în 1948. Ales în camera reprezentanților ca membru al Partidului Liberal în 1953, a fost principalul arhitect al realinierii care a condus la formarea, în 1955, a LDP și a devenit prim-ministru în 1957 (până în 1960).

Kishi și fratele său, Satō Eisaku (Kishi se născuse în familia Satō, dar fusese adoptat de un unchi), sunt numai doi dintre cei șase birocrați antebelici care au devenit prim-miniștri după război. Satō a fost prim-ministru din 1964 până în 1972. Ceilalți patru sunt Yoshida Shigeru (1946-7, apoi 1948-54), Ikeda Hayato (1960-4), Fukuda Takeo (1976-1978) și Ohira Masayoshi (1978-80). Adică, în primele câteva decade după război, Japonia a fost guvernată mai ales de birocrați antebelici.

Aceștia și colegii lor au făcut tot ce au putut să reimplanteze un număr de practici dinainte de război, de obicei în mod subtil, în etape, și nu suficient ca să atragă contramăsuri din partea Washington-ului, dar suficient pentru a-i face să se simtă mai confortabil. Una dintre principalele lor preocupări a fost educația, domeniul

încercat și de încredere pentru inocularea unor gânduri potrivite. Începând de la mijlocul anilor '50 guvernul a reintrodus controlul central asupra educației, anulând voit politica de descentralizare a ocupației.⁸¹ În 1956 alegerile pentru consiliile școlare au fost abolite, fiind înlocuite de numiri prin intermediul primarilor și / sau guvernatorilor prefecturii. Consiliile s-au subordonat Ministerului Educației. Doi ani mai târziu programa ministrului a devenit obligatorie, înlocuind libertatea de opțiune promovată de ocupație. Asta deschidea calea pentru un și mai strâns control central, conducând la verificări riguroase și o cenzură a cărților, care se menține și în ziua de astăzi.

Părerile publicului în privința acestor continuități erau împărțite. Într-un sens general legăturile cu trecutul erau liniștitoare, dar în același timp mulți erau îngrijorați de reluarea lor. Yoshida Shigeru vorbea despre pierderea războiului, dar câștigarea păcii⁸² și mulți împărtășeau și erau inspirați de dorințele sale de a face națiunea încă o dată mare. De data aceasta avea să fie în termeni economici, nu militari. La locul de muncă găseai în mod obișnuit cel puțin un *mōretsu-gata* ("tip extrem de hotărât"), dedicându-și eforturile proprii și realizările reconstrucției națiunii. Ceea ce semăna mult cu naționalismul pragmatic al perioadei Meiji, dar fără supratonurile militariste - deși unii vedeau asta ca pe o continuare agresivă a războiului, adesea în combinație cu opinia că înfrângerea militară a Japoniei n-a prea contat, de fapt, deoarece a fost rezultatul folosirii bombei atomice.⁸³ Mulți dintre *mōretsu-gata* se mândreau să treacă drept samurailor epocii moderne, adevărați războinici ai corporațiilor.

Pe de altă parte, una era să lucrezi pentru binele națiunii, dar exista o limită pentru sacrificiul personal pe care poporul se simțea acum dispus să-l facă. Fuseseră expuși la democrația în stil american și la drepturile omului și deși nu doreau neapărat un exces din toate astea - deoarece primiseră lecția agitației comuniste din 1946-7 - nici n-ar fi vrut să le respingă total. Încetaseră să mai fie supuși fără minte ai împăratului-zeu, cu singurul scop în viață de a fi sacrificați.

O sursă aparte de stinghereală pentru mulți era senzația că nu suficient din bogăția pe care o creau le revenea. Asta se întâmpla mai ales în anii '50, înainte ca măririle de salarii să-i facă pe oamenii obișnuiți să simtă că făceau un real progres. Încă existau

condiții proaste la locul de muncă și salarii mici. Disputele industriale erau frecvente și adesea se încheiau cu confruntări violente și din când în când cu moarte.

Greva din 1953 de la Nissan a fost un exemplu de dispută gravă. A durat șase luni și s-a încheiat cu înfrângerea membrilor Sindicatului Industriei de Automobile din întreaga Japonie. Acesta a fost literalmente dezmembrat. S-au născut atunci așa-numitele "sindicate de întreprindere", care încă mai caracterizează practicile de muncă japoneze, în opoziție cu mai răspânditele "uniuni sindicale" ale occidentului. Sindicatul de întreprindere reunește practic toți lucrătorii dintr-o companie sub nivelul conducerii superioare, fără să țină seama de ocupație. Uniunea sindicală este organizată pe bază apartenenței la o anumită meserie și include muncitori din toate (sau măcar și din alte) companiile. Unii observatori ai managementului japonez au văzut în sindicatele de întreprindere un simbol al armoniei între muncitor și angajator, însă acestea sunt în mod clar un mijloc de slăbire a sindicalismului și drepturilor muncitorești prin tactica veche de când lumea a diviziunii. Deși există "asociații umbrelă" de sindicate, mai largi, în practică muncitorii nu au unde să se adreseze pentru sprijin dacă problemele nu pot fi rezolvate în întreprindere.

Una dintre cele mai amare și istorice confruntări a avut loc în 1960, la minele de cărbune Miike deținute de Mitsui în Kyūshū.⁸⁴ Aici neliniștea fierbea de ceva vreme din cauza unor pretenții salariale respinse și concedieri plănuite. Fundalul era politica triadei guvern-birocrație-afaceri de a înlocui cărbunele cu petrolul (importat) ca sursă primară de energie în Japonia. S-a acordat prea puțină atenție consecințelor serioase asupra forței de muncă din minerit.

Disputa de la Miike a degenerat curând într-o confruntare majoră dintre mișcarea muncitorească și marile afaceri sprijinite de guvern. Patronii au recurs pe față la bătauși spărgători de grevă și unul dintre aceștia a înjunghiat fatal un miner ca să arate că nu glumește. Guvernul a adus la față locul 10% din poliția națională, gata să-i înfrunte pe mineri mai degrabă decât pe bătauși. Sigur, guvernul părea să-i favorizeze foarte mult pe patroni, și n-a dat impresia de

neutralitate. Până la urmă, după 9 luni, greviștii au pierdut bătălia, deși au obținut câteva concesii pe hârtie.

Rar s-au mai dovedit sindicatele o amenințare serioasă prin acțiuni greviste, mai ales că au fost convertite în nepericuloase "sindicate de întreprindere". Norocul a fost că atât salariile cât și condițiile de lucru aveau să se îmbunătățească în curând oricum, atenuând neliniștile muncitorești. Nemulțumirile se manifestau în alte feluri, în timp ce grevele deveneau simbolice scurte întreruperi ale lucrului - uneori de numai o oră - la date ale anului acceptate. Astfel cantitatea de zile de producție pierdute prin acțiune sindicală avea să fie doar o mică fracțiune din cea a majorității națiunilor, în general sub o zecime. Ceea ce a stimulat performanța economică.

Muncitorii, cel puțin bărbații cu "gulere albe" (birocratii) din companiile mari, au fost și mai potoliți prin promisiunea de siguranță sub forma de "angajament pe viață". Această practică a fost mult exagerată atât în termeni de scară cât și istorici. Deși o privire selectivă asupra istoriei anterioare poate releva unele antecedente în perioada Meiji și chiar în perioada Tokugawa, practica a caracterizat esențialmente perioada postbelică. Mai mult, niciodată nu s-a aplicat la mai mult de o treime din forța de muncă. Totuși, a devenit un fel de ideal pentru societate în genere. Studiezi din greu să obții rezultate bune, te angajezi la o companie mare și obții siguranță pe viață - ca să nu mai menționăm salariul cu o treime mai mare decât într-o companie mică, căci structura duală a industriei continuă să existe.

Altă sursă de disconfort public era posibilitatea reînvierii militarismului, în ciuda restricționărilor constituționale. Unii japonezi nu aveau nimic împotriva revigorării activității militare,⁸⁵ dar marea majoritate simțeau o neliniște continuă în privința prezenței trupelor americane și a posibilității ca Japonia să fie târâtă într-un război cu Statele Unite. Problema a culminat în 1960, cu programata reînnoire a tratatului de securitate cu Statele Unite. Autoritarismul arătat de guvern în disputa Miike nu a contribuit la detensionare. Nici tensiunile crescânde în lume, ale războiului rece, și mult publicata remarcă, veche de câțiva ani, a celui ce avea să devină președinte, Richard Nixon, cum că acea clauză antirăzboi din constituția Japoniei fusese o greșeală.⁸⁶ În negocierile cu America, Kishi a obținut

ceea ce el considera o concesie. Acum Japonia avea să fie consultată înainte ca America să-și utilizeze trupele staționate acolo. Mulți au văzut asta ca mărinind șansele Japoniei de a fi atrasă într-un conflict armat, parând acum un participant benevol la orice acțiune americană. Exista o opoziție considerabilă la propusa ratificare a reînnoirii, incluzând o serie de revolte și confruntări fizice între parlamentarii din Dietă. La o sesiune de noapte, în mai, Kishi a reușit să obțină aprobarea Dietei pentru ratificare, prinzând opoziția nepregătită. A urmat și mai multă neliniște, incluzând o parțială cucerire a clădirii Dietei, la mijlocul lui iunie. Președintele Eisenhower plănuia să viziteze Japonia mai târziu în acea lună, dar călătoria sa a fost anulată ca urmare a frământărilor. Kishi și-a dat demisia peste câteva zile, fiind înlocuit ca prim-ministru de Ikeda Hayato. Acesta a promis să nu repete niciodată tactica de intimidare a Dietei folosită de Kishi și a potolit poporul parțial cu promisiunea de a dubla veniturile înainte de terminarea anilor '60.

Protestatarii împotriva reînnoirii tratatului includeau mulți stângiști și asta a provocat reacția aripii drepte. Asanuma Inejirō, președinte al Partidului Socialist Japonez a căzut victimă atunci. Asanuma, care printre altele făcuse o serie de declarații anti-americane în ultima vreme, a fost înjunghiat fatal de către un tânăr fanatic de dreapta în timpul unui discurs televizat, în octombrie.⁸⁷ Marea majoritate a Japoniei și o bună parte a lumii au văzut în detalii crude și înspăimântătoare cum lama de aproximativ cincizeci de centimetri îl străpungea mortal pe Asanuma.

A fost un an turbulent, un simbol al neliniștilor și aparentei fragilități a democrației de tip occidental - nu prea diferită de cea a perioadei Taishō, cu jumătate de secol mai devreme. Agitația de la locul de muncă s-a liniștit în cele din urmă, însă publicul a continuat să se simtă stingherit ceva vreme. Studenții mai ales au organizat demonstrații tot mai violente în următorii câțiva ani. Extremiștii de stânga *Zengakuren* (o federație studentască națională) au adoptat voit o politică de confruntare violentă, incluzând utilizarea armelor cum ar fi bombe incendiare, și au cauzat închiderea multor campusuri.⁸⁸ O parte din mânia lor viza reînnoirea tratatului, deoarece intrarea Americii în războiul din Vietnam în 1961 a sporit amenințarea de implicare a Japoniei. Erau de asemenea supărați de

creșterea cheltuielilor pentru educație și natura tot mai controlată a educației în Japonia, ca și de corupția printre cadrele universitare. Mai târziu, în anii '60, cei mai extremiști dintre studenți au contribuit la formarea infamei organizații teroriste Armata Roșie (*Sekigun*).

Din nou însă, ca în perioada Taishō, se poate spune că în anii '60 a existat atât lumină cât și întuneric. Cu toate frământările și autoritarismul, au existat și momente marcante pe drumul Japoniei de reafirmare în lume. În 1961 s-a dat în folosință *Shinkansen* ("trenul glonț"), la acea vreme cel mai avansat tehnologic din întreaga lume. În contrast cu semnificația întunecată a lamei asasinului, venea cu un simbol luminos al unei noi ere de prosperitate și tehnologie și o mare sursă de mândrie pentru japonezi. A fost arătat astfel mulțimii de străini care au vizitat Japonia în 1964, în timpul Olimpiadei de la Tōkyō. Organizarea Jocurilor a declanșat adevărata reprimire a Japoniei în comunitatea internațională, recunoscută oficial în 1956, odată cu admiterea la ONU. În același an 1964, restricțiile de călătorie au fost mult ușurate, iar japonezii au început să voiajeze în străinătate în număr mare. Limitările operau de la sfârșitul războiului, parțial din cauza ratelor de schimb, dar și ca apărare împotriva sentimentelor anti-japoneze de peste hotare. Apoi, la sfârșitul decadei, în 1970, Expoziția Mondială s-a ținut la Osaka și din nou Japonia a putut să-și demonstreze prosperitatea și statutul de mare națiune.

Cel mai important factor în acceptarea ei a fost fără îndoială, creșterea economică. Promisiunea lui Ikeda din 1960 de a spori de două ori câștigurile în următorii 10 ani a fost împlinită cu mult înainte. Veniturile s-au dublat până în 1967. În anul următor PIB-ul japonez l-a depășit pe cel al Germaniei Federale, devenind al doilea ca mărime în lumea liberă, după Statele Unite.

Revenirea Japoniei la statutul de mare putere a fost, desigur, observată în străinătate. În întreaga lume au început să apară cărți analizându-i drumul spre succes, nu numai în termeni economici, dar și în termeni de management al statului, educație și alții mai generali. Pe lângă alte acceptări ale statutului său, succesul îi era prezentat cu pregnanță în scenariile mondiale create de specialiști în probleme internaționale. Un bine cunoscut exemplu de început a fost populara operă a lui Herman Kahn din 1971 *The Emerging*

Japanese Superstate (Apariția Superstatului Japonez), care aducea osanale Japoniei. Asemenea lucrări aveau tendința să desconsidere efectele negative ale creșterii economice intense, cum ar fi marile probleme de poluare.

Japonezii au scris și ei cu mândrie lucrări care încercau să explice succesul, atât lor înșiși cât și lumii. De obicei, argumentau că Japonia ar fi fost cumva unică și specială și revendicau caracteristici naționale ca loialitatea, armonia și orientarea de grup. Asemenea cărți constituiau un gen aparte, cunoscut ca *Nihonjinron* ("Teorii despre japonezi"). Două exemple faimoase au fost lucrarea lui Nakane Chie din 1967 *Tate-shakai no Ningen Kankei: Tan'itsu-shakai no Riron* ("Relații personale într-o Societate Verticală: O Teorie a Societății Omogene"), publicată în engleză în 1970 sub titlul *Japanese Society*, și *Amae no Kōzō* ("Anatomia dependenței"), din 1971, a lui Doi Takeo, care a apărut în engleză în 1973.⁸⁹ Amândoi autorii pretindeau, cu dovezi îndoielnice, că relațiile interpersonale japoneze sunt unice și mai puternice decât în alte societăți. Unele lucrări *Nihonjinron*, de obicei implicit dar uneori și explicit, mergeau un pas mai departe și ridicau încă o dată spectrul purității și superiorității rasiale, alarmând mai ales națiunile asiatice.

Ridicarea în slăvi de acasă și din străinătate a continuat pe parcursul anilor '70, o decadă care a însemnat un vârf în privința respectului lumii pentru Japonia ca superputere economică. Nu întotdeauna veneau numai aprecieri, pentru că exista în mod clar o serie de probleme, dar până la urmă a fost mai multă laudă decât critică. Una dintre cele mai mari aprecieri a venit în 1979 sub forma lucrării lui Ezra Vogel *Japan As Number One*. Vogel admiră în special performanțele economice ale Japoniei și aparenta sa îndemânare în managementul de stat și în coordonarea națională. Nimic surprinzător în faptul că lucrarea a devenit imediat una dintre cele mai bine vândute cărți din toate timpurile în Japonia, niponii înghesuindu-se în librării să soarbă cu deliciu această laudă venită din partea unui profesor de la Harvard.⁹⁰ Subtitlul său *Lessons for America* era deosebit de satisfăcător pentru că arăta că elevul învățase atât de bine încât putea să-i dea lecții profesorului.

În multe privințe era chiar adevărat. Într-o lume acum dominată de afaceri, apusenii dornici să învețe secretele succesului japonez

priveau cu invidie spre practicile manageriale mai ales. O mare cantitate de literatură a apărut pe acest subiect,⁹¹ în majoritate superficială. Nu toți autorii au înțeles cât de recente erau unele practici ca angajarea pe viață. Chiar mai puțini au înțeles că o parte din practicile asociate cu managerii japonezi fuseseră, de fapt, învățate din Vest - doar că Japonia le făcuse mai eficiente. Acestea includeau controlul de calitate, care a fost introdus în Japonia în 1950 de către inginerul american W. Edwards Deming și folosirea cutiilor de sugestii pentru a încuraja participarea angajaților, care fusese încercată deja de companii cum ar fi Estman Kodak din America încă din 1890.⁹² Într-o oarecare măsură se putea regăsi influența occidentală și în practica angajării pe viață și cea ce o acompania, grija paternalistă față de viața personală a angajaților cât și de cea profesională.⁹³

De partea negativă, Japonia a continuat să-și ignore infrastructura subdezvoltată, preferând să-și investească bogăția într-o nouă dezvoltare în loc să îmbunătățească casele și drumurile. Atunci când a construit, a părut adesea s-o facă nu pe bazele unei planificări corespunzătoare, ci mai degrabă pe considerentul de a produce beneficii proprietarilor unui anume teren sau companie de construcții. În fundal exista o rețea de relații comode între marile afaceri, lumea subterană și guvern. Scandalurile de corupție în marile afaceri și în guvern erau de multă vreme ceva obișnuit în Japonia, iar Ministerul Construcțiilor deținea un record deosebit de negativ.

Ironie, atunci când în sfârșit a fost propus un plan de dezvoltare a infrastructurii, acesta a venit din partea unui om etern asociat cu scandalul, Tanaka Kakuei. În iulie 1972, când a devenit prim ministru, Tanaka și-a promovat planul principal "Reconstrucția arhipelagului japonez". Printre alte lucruri, el urmărea să elimine inechitățile regionale prin reamplasarea unor industrii departe de concentrația din centura coastei Pacificului, spre interior și spre malul Mării Japoniei. Planul a fost întâmpinat cu oarecare cinism, deoarece propria sa circumscripție electorală era, ca din întâmplare una dintre regiunile de la Marea Japoniei desemnate pentru dezvoltare, iar Tanaka era vestit pentru politica sa de "ungere" a electoratului. Cel puțin însă venise cu un plan.

Acesta nu avea să fie transpus în realitate. Nu numai că Tanaka a fost obligat să demisioneze după numai doi ani, ca urmare a unor scandaluri deosebit de grave,⁹⁴ dar a survenit și criza petrolului din 1973. Națiunile arabe producătoare de petrol au crescut brusc prețul "aurului negru" de cinci ori. Majoritatea țărilor au fost crunt lovite și au suferit o inflație cu două cifre, precum și o reducere severă a creșterii economice în următorii câțiva ani. Japonia folosea petrol pentru mai mult de trei sferturi din producția de energie primară și era virtual 100% dependentă de import, 90% din acesta provenind din Orientul Mijlociu (care înlocuise produsul american). Fiind proporțional atât de dependentă de petrolul arab, țara a fost lovită deosebit de rău. În 1974 a înregistrat o creștere negativă pentru prima dată de la război. În acel an indicele prețului de vânzare a făcut un salt de 31%, iar al prețului de consum de 24%.⁹⁵

Sub îndrumarea Ministerului Comerțului Internațional și Industriei, Japonia a introdus imediat măsuri de a-și reduce dependența de petrol. A îmbunătățit eficiența, mai ales prin realizarea unor tehnologii ne-energofage. A raționalizat industriile, transferându-le parțial în străinătate și a mărit accentul pe dezvoltarea unor procese industriale cu mic consum energetic, mai ales servicii și tehnică înaltă. În următorii 10 ani a fost capabilă să-și reducă dependența de petrol cu aproximativ un sfert, iar diversificarea surselor i-a redus dependența relativă față de petrolul din Orientul Mijlociu cu încă o cincime.

În ciuda - sau poate din cauza - vulnerabilității sale, Japonia și-a revenit mai repede ca alții. În 1975 a realizat o creștere economică record de 4%. Cu excepția unei mici căderi urmând o nouă criză a petrolului în 1979, avea să-și mențină această medie mult peste anii '70. Această revenire rapidă a reprezentat o nouă sursă de respect din partea Vestului, părând a sugera că superputerea economică japoneză e invincibilă.

Altă mărturie a eficienței nipone s-a observat în felul în care s-a abordat poluarea în anii '70, așa cum a evidențiat Vogel. Guvernul și lumea afacerilor au început să se preocupe de poluare abia după câteva procese intentate de victime ale unor boli generate de aceasta, care amenințau să devină o stingheritoare problemă națională.⁹⁶ Oricum, o dată ce și-au pus mintea la contribuție, rezultatele

au apărut repede și eficient. Impresionant. Phoenix-ul nu numai că se ridicase din cenușă, dar zburase în slăvi și rămânea acolo.

Cam în același timp cu criza petrolului, America a furnizat și ea câteva șocuri Japoniei. Acestea au rămas cunoscute ca șocurile Nixon. În iulie 1971, fără o consultare prealabilă cu Japonia, Nixon a comunicat planul de a vizita Republica Populară Chineză. A fost începutul unei perioade de apropiere între Statele Unite și China care a cauzat mari dificultăți politicii externe a Japoniei. Până în acel moment Japonia urmărea linia americană și favorizase Taiwan-ul. Acum trebuia să facă ajustări rapide și penibile. Apoi, la doar o lună distanță, din nou fără consultări prealabile, Nixon și-a anunțat noul program economic. Acesta includea o taxă suplimentară de 10% pe multe dintre bunurile pe care Japonia le exporta în Statele Unite (cam o treime din exporturile acesteia mergea spre SUA). Ceea ce însemna și abandonarea standardului aurului, forțând yenul japonez să fie scos din rata fixă de schimb aplicată de la război. Valoarea yen-ului a crescut foarte mult, iar ca rezultat exporturile au devenit și mai scumpe. Dar Nixon încă nu terminase cu trimiterea "mesajelor reci" spre Japonia. În vara lui 1973, temându-se de o criză a păstăilor de soia pe piața internă, el a interzis brusc exporturile de soia. Asta a lovit puternic Japonia, unde soia americană era o marfă agricolă importantă.⁹⁷

Șocurile Nixon nu au fost atât de dăunătoare precum criza petrolului, dar i-au deranjat pe japonezi, semnalând clar o răcire în atitudinea binevoitoare față de ei. Oricum Japonia le-a depășit pe toate și spre sfârșitul anilor '70 mulți japonezi se întrebau dacă mai aveau nevoie de bunăvoința americană. Țara lor era acum profesorul și dacă America îi întorcea spatele, avea să fie pierderea Americii și nu a Japoniei. Nu așa le spusese un profesor de la Harvard?

6.4 SUPERPUTERE ÎN DERIVĂ

Economia Japoniei a continuat să mențină o creștere de 4%, la începutul anilor '80. Excedentul în comerțul cu America, care începuse să apară la sfârșitul anilor '70, a devenit masiv, de ordinul a 40-50 de milioane de dolari. Produsele Japoneze puteau fi văzute peste tot.

Existaseră critici la adresa concentrării Japoniei numai pe creșterea economică în perioada anilor '70, dar în general laudele predominaseră. Acum balanța se înclină în cealaltă direcție. Repercusiunile începuseră să devină serioase, nu numai în America. Japonezii se vedeau tot mai criticați drept "animale economice" care nu recunoșteau alte valori în afara banilor. S-au înregistrat proteste anti-japoneze în care produse nipone au fost distruse cu baroasele. Au apărut cărți care denunțau moralitatea unor practici comerciale japoneze.⁹⁸

O parte din critici avea justificare. Japonezii se făceau uneori vinovați de "dumping" (vânzare sub costuri pe o piață țintă) sau de ridicarea unor bariere netarifare (dezavantajarea importurilor prin practici noneconomice cum ar fi testările cu mare consum de timp). Totuși, criticile foloseau un limbaj tot mai emoțional. Părea că se pune la cale un război economic ce amenința să fie scăpat de sub control.

Pentru a remedia situația s-a convocat o întâlnire în 1985 la Plaza Hotel din New York la care s-au prezentat liderii financiari ai Statelor Unite, Marii Britanii, Franței, Germaniei Federale și Japoniei. În așa numitul Acord Plaza ei au convenit să devalorizeze dolarul față de yen. Yenul a crescut imediat, devenind ceea ce este cunoscut ca *endaka* ("yenul înalt"). Un rezultat a fost transferul sporit al afacerilor japoneze în străinătate pentru a face uz de forță de muncă mai ieftină. Totuși, contrar speranțelor americane, bunurile lor nu au reușit să se impună în Japonia. În schimb produsele japoneze - acum realizate adesea în străinătate - au continuat să ocupe piața americană.

Japonezii au încercat, cu oarecare succes, să stimuleze cererea internă prin punerea la dispoziție a capitalului ieftin. Împrumuturile au devenit accesibile cu o dobândă remarcabil de joasă. Prețurile pământului în particular, care era folosit ca garanție colaterală pentru împrumuturi, au fost lăsate să crească la niveluri absurde. În 1988 terenul din imediata vecinătate a palatului imperial costa teoretic cât toată California. Proprietățile teritoriale japoneze la acea vreme erau echivalente cu nu mai puțin de 60% din valoarea întregului teren de pe planetă - de 200 de ori mai mult decât reprezintă cei 0,3% de suprafață ocupată de Japonia în termeni

geografici.⁹⁹ Prețul acțiunilor a fost mult umflat de asemenea, unele întreprinderi valorând pe hârtie mai mult decât întregul PIB al multor țări. Aceasta a fost infama economie "bulă de săpun" (Bubble Economy).

Japonia devenise a doua mare economie din lumea liberă, la sfârșitul anilor '60. Totuși, abia în timpul lui Bubble Economy de la sfârșitul anilor '80, japonezii au devenit oficial cel mai bogat popor din lume, în termeni de venit pe cap de locuitor - cel puțin pe hârtie.

Banii au început inevitabil să se scurgă în străinătate. Părea că Japonia cumpără lumea. Era în acest stagiul cel mai mare investitor pe glob. Controla 4% din economia americană, companii japoneze cumpărând chiar și bastioane ale Americii cum ar fi Rockefeller Center și studiourile de film Columbia.

La fel de inevitabil, asta a agitat și mai mult sentimentele anti-japoneze. Japonezii au numit asta "bumbăceala Japoniei" și s-au simțit profund nedreptățiți. Conform felului de a gândi nu făceau altceva decât jocul economic al capitalismului occidental și câștigau. Iar ceilalți nu erau decât niște jucători care nu știu să piardă, bătuți la propriul joc de o echipă mai bună.

Tensiunile în creștere între Japonia și occident din timpul anilor '80 aveau două mari cauze legate între ele. Una era critica occidentalului, în parte justificată, dar parțial - așa cum pretindeau japonezii - o exprimare emoțională a frustrării de a fi fost întrecuți.¹⁰⁰ Cealaltă era că mândria națională japoneză se transformase în aroganță națională, mergând apoi mai departe spre șovinism național.

O primă indicație a acestei agravări de atitudine a apărut în 1982, când Ministerul Educației a încercat să înlocuiască în texte de școală pe care le controla, cuvântul "invazie" (*shinnyū*) cu "înaintare" (*shinshutsu*) pentru a descrie acțiunile antebelice ale Japoniei pe continentul asiatic. S-a încercat de asemenea să se șteargă sau să se atenueze tonul referirilor la atrocitățile japoneze. Asta a cauzat izbucniri de mânie printre națiunile asiatice și unii japonezi.¹⁰¹

Neonaționalismul japonez a devenit o preocupare tot mai importantă pentru comunitatea internațională, mai ales fiindcă părea să fie sprijinit de personalități conducătoare guvernamentale. În august 1985 primul ministru Nakasone Yasuhiro, fost militar, cunoscut

pentru naționalismul său de stil vechi (inclusiv dorința de a modifica Articolul IX al constituției), a rupt-o cu tradiția postbelică și a adus omagiu morților japonezi în război la Altarul Yasukuni, nu în calitate personală, cum făceau foștii prim-miniștrii, ci în rolul oficial de șef al guvernului. Asta a sugerat în mod clar renașterea unei legături între stat și religie - interzisă prin constituție - și a alimentat temeri în privința revitalizării shintōismului de stat. Cam în același timp a făcut și o serie de comentarii în ideea că Japonia, fiind populată de o rasă pură, are mai mult succes decât societățile multirasiale. Cel mai faimos discurs al său în această problemă a avut loc în septembrie 1986, la o adunare a conducătorilor tineretului LDP (Partidul Democrat-Liberal), când a remarcat că japonezii erau mai deștepți ca americanii, deoarece nivelul intelectual în America fusese coborât de negrii și de hispanici.¹⁰²

Ca rezultat al puternicilor reacții occidentale Nakasone a trebuit să-și ceară scuze pentru discurs. Totuși, el vorbise astfel doar la câteva săptămâni după ce reacțiile internaționale l-au obligat să-l demită pe ministrul educației, Fujio Masayuki, pentru că minimizase în mod public atrocitățile de la Nanking și pentru declarația că anexarea Coreei de către Japonia, în 1910, era parțial și responsabilitatea Coreei deoarece fusese de acord cu fuziunea.¹⁰³ Ca și cum soarta lui Fujio nu-l învățase pe Nakasone - și pe alții care au făcut remarci similare - nimic.

Dar Nakasone fusese considerat pe față slab și un "om de paie" al lui Regan, de către un membru al Dietei, romancierul Ishihara Shintarō, care în 1989 a fost coautorul unei cărți controversate, intitulată *The Japan That Can Say 'No': Why Japan Will Be First Among Equals* (Japonia care poate spune "nu": De ce Japonia va deveni primul dintre egali).¹⁰⁴ Cartea exprima puternice resentimente față de plângerile și cererile (de cooperare tehnologică) ale unei Americi de mână a doua, și de asemenea arăta o puternică credință naționalistă în supremația Japoniei. Aceasta este cheia spre viitor, proclama cartea și America ar trebui să se deștepte și să înceteze să mai aștepte ca Japonia să fie vioara a doua. Japonia ar trebui să adopte o linie mai fermă în fața Americii și să nu mai joace așa cum i se cântă.

Parțial un răspuns la “bumbăceala Japoniei”, aceasta era o scriere explozivă, care se adresa, deloc diferit de *Kokutai no Hongi* din 1937, emoțiilor primordiale mai degrabă decât intelectului. Printre altele repeta o acuzație auzită uneori, că America a folosit bombe atomice contra Japoniei și nu contra Germaniei din motive rasiste.¹⁰⁵ Ceea ce neglijează faptul, deloc nesemnificativ, că bomba atomică nu a fost testată cu succes decât în iulie 1945, două luni după capitularea Germaniei. Într-adevăr, cartea consideră ca sursă a tuturor problemelor, rasismul american. Apoi, furată în mod vizibil de propriul naționalism, sugerează că recentul succes economic al națiunilor asiatice este legat de faptul că au fost nu de mult ocupate - oricât de puțin - de către Japonia (ca foste colonii apusene nu obținuseră defel asemenea succese).¹⁰⁶

Pe de altă parte, în timp ce Ishihara și cei ca el întâmpinau criticile occidentale cu sfidare, alții în guvern încercau să adopte o atitudine mai conciliantă și mai constructivă. Aceștia promovau internaționalizarea Japoniei (*kokusaika*), făcând din asta o lozincă a decadei. Într-o oarecare măsură lucrul era inevitabil în condițiile în care Japonia încerca să-și diversifice relațiile internaționale în afara Americii, iar japonezii călătoreau din ce în ce mai mult în străinătate. S-a făcut o serie de mișcări pozitive, cum ar fi instituirea unor burse pentru studenții străini și programe de schimb de experiență pentru tineret în general. Totuși, au apărut curând critici că Japonia ar abuza de spiritul internaționalismului. În loc să aducă împreună Japonia și restul lumii, părea să folosească internaționalizarea ca vector de explicare a Japoniei în lume - sau mai exact, a motivelor pentru care era diferită de (și mai bună decât) restul lumii. Nou înființatul, cu sprijin guvernamental, Centru Internațional de Studii Japoneze din Kyōto (Nihon Bunka Kenkyū Sentaa, sau Nichibunken), de exemplu, producea lucrări *Nihonjinron* care accentuau unicitatea Japoniei și asta într-un sens favorabil Japoniei.

Unele dintre criticile occidentale la adresa Japoniei au atins o coardă sensibilă în rândurile publicului japonez. În același an 1979 în care Vogel lauda Japonia ca numărul unu mondial, un raport al comisiei Comunității Europene îi desemna pe japonezi ca “workaholics” (dependenți de muncă) care trăiau în “cotețe de iepuri”.¹⁰⁷ Amândoi termenii i-au jignit profund pe japonezi, mai ales din

cauză că, se pare, conțineau ceva adevăr. Japonezii lucrau cam cu 400 de ore mai mult pe an decât muncitorul tipic occidental și chiar locuiau în căsuțe mici, care la doar 90 m² reprezentau doar jumătate din suprafața standard americană de locuit.¹⁰⁸

Acești termeni nu prea măgulitori, împreună cu alte exprimări ca “națiune bogată, popor sărman”,¹⁰⁹ aduceau pe tapet probleme legate de calitatea vieții în Japonia, din ce în ce mai des întâlnite în anii '80. Japonezii nu numai că lucrau mai multe ore și locuiau în case mai strâmte, dar adesea trebuiau să facă și un drum de o oră până la serviciu, într-un tren aglomerat, și încă o oră înapoi. Cei din zona Tōkyō se puteau bucura de numai a douăsprezecea parte din suprafața de verdeață pe cap de locuitor de care beneficiau londonezii. Cel puțin majoritatea caselor din Tōkyō dispuneau de canalizare, căci pe plan național proporția de locuințe conectate la canalizare (adică la toalete cu apă curentă), era sub jumătate. Și pe măsură ce prețul pământului creștea în timpul anilor “Bubble”, chiar și “cotețele de iepuri” au devenit atât de scumpe încât ratele pe o generație întreagă erau singura cale de a achiziționa unul. La sfârșitul decadei, în 1990, criticul cu vechi state, Jon Woronoff a continuat să atace maxima laudă adusă Japoniei, lucrarea lui Vogel, publicând lucrarea *Japan As - Anything But - Number One* (Japonia în chip de - orice - numai numărul unu nu), în care critică în mod special standardul sărăcăcios de viață.

Mândria națională a publicului japonez a fost puternic lovită de aceste acuze. Dar era lipsit de sens să-i contraataci pe acești apuseni, cum era Woronoff, deoarece aveau dreptate. Problemele zăceau în interiorul Japoniei. Pentru ce tot sacrificiul și munca grea? Existaseră aceleași nemulțumiri legate de calitatea vieții și distribuția bogăției și în anii '50, dar japonezii fuseseră calmați de creșterea salariilor și achiziții de bunuri materiale. Ei deveniseră, după spusele faimosului comentator social Hidaka Rokurō, o societate controlată (*kanri shakai*), în care acceptarea blajină a politicilor guvernului fusese cumpărată cu belșug material.¹¹⁰ Dar câtă satisfacție adevărată se putea obține dintr-o geantă Gucci, un ceas Cartier sau costume “de designer? Publicului i se promisese îmbunătățiri de infrastructură la începutul anilor '70, dar acestea fuseseră suspendate din cauza altor probleme, cum ar fi criza

petrolului. La sfârșitul anilor '80, asta nu mai reprezenta o scuză. Era timpul ca poporul japonez să primească și niște beneficii adevărate de pe urma bogăției naționale.

Acest public de la sfârșitul anilor '80 a fost zdruncinat și mai departe de un scandal deosebit de grav, scandalul Recruit. Compania Recruit care începuse ca o agenție de recrutare dar care își diversificase activitatea în diverse domenii, cum ar fi afacerile imobiliare, a utilizat fondurile ușor de obținut în epoca "Bubble" pentru a câștiga capital politic printr-o masivă distribuie de bani. Mai mult de 150 de oficiali, politicieni și alte categorii de oameni cu poziții de influență au primit contribuții, împrumuturi ieftine și mai ales, acțiuni de fondator în companie. Aceste acțiuni au crescut în valoare de 5 ori din cauza cererii publice, constituind un profit frumos pentru cei ce le primiseră în ceea ce a rămas cunoscut sub numele popular de scandalul "acțiunilor pentru favoruri". La mijlocul lui 1989 vreo douăzeci de membri ai Dietei (dintre care majoritatea aparțineau LDP) au demisionat din cauza implicării în afacerea Recruit, inclusiv o jumătate de duzină de membri ai guvernului. Retragerile au inclus-o și pe cea a primului ministru, Takeshita Noboru și a predecesorul său, Nakasone.

Alegerile pentru camera superioară din acel an au avut ca rezultat o majoritate fără precedent a Partidului Socialist Japonez. Asta reflecta frustrarea față de guvernul conservator beneficiar și nu atât o preferință vizibilă pentru socialiști. Cu adevărat conta camera inferioară, nu cea superioară și astfel LDP a rămas la conducerea țării, dar a primit un avertisment serios.

Același an 1989 a adus și sfârșitul unei ere, deoarece Hirohito a murit în ianuarie. Există speranță că sub fiul său, Akihito, ar fi putut să apară o oarecare schimbare de direcție de care să beneficieze în sfârșit și publicul. Noua eră a primit numele Heisei, însemnând literal "Realizarea păcii depline".¹¹¹ Erau conotații foarte pozitive aici, sugerând că unele dintre problemele trăgănate de la război - unii ar fi zis că Hirohito însuși fusese una dintre ele - aveau să fie depășite. Greaua muncă de reconstrucție a națiunii distruse de război se găsea, poate, pe terminate, iar publicul putea să se bucure de fructele muncii sale. Din păcate noua eră a început cu stângul prin

izbucnirea scandalului Recruit și apariția cărții provocatoare a lui Ishihara.

La intrarea în anul 1990 Japonia s-a văzut confruntată cu mânia lumii exterioare, în timp ce publicul japonez era și el cuprins de furie, dar față de propriul guvern. În aer pluteau semnele unei crize.

Poate spre norocul său - sau cel puțin al relațiilor sale internaționale - în acel moment "Bubble" a plesnit și economia s-a prăbușit.

Escaladarea prețurilor în Japonia scăpase în așa hal de sub control încât, de la sfârșitul lui 1989, Banca Japoniei a fost obligată să crească ratele de dobândă fără milă - alegând să spargă "Bubble"-ul mai degrabă decât să aștepte să plesnească de la sine.¹¹² 1990 și 1991 au înregistrat plonjonul Japoniei într-o recesiune care, după stabilizare, avea să continue pe durata anilor '90. Costurile terenurilor au scăzut rapid cu mai mult de o treime. Prețurile la bursa de valori au căzut de la maximul din decembrie 1989 cu mai mult de 60%. Falimentele și datoriile nerambursate au abundat. Șomajul a explodat. Creșterea economică generală s-a prăbușit, rămânând practic la zero, rar peste 1%. Guvernul și afaceriștii interpretau aceste evenimente ca semne de iminentă revenire, ceea ce nu s-a întâmplat însă. Într-unul din trimestrele lui 1997 economia a experimentat căderi de 11%.

Printre alte consecințe ale recesiunii, mult lăudatul și exageratul sistem de "angajare pe viață" care depindea de o creștere continuu înaltă, a colapsat. Un total de 60.000 de manageri - de presupus în cele mai sigure dintre posturi - au fost concediați în numai doi ani, 1992-3.¹¹³ În următorii câțiva ani mai mult de 1 din 10 manageri a fost fie concediat fie retrogradat. Cuprinși de temeri, managerii se îngâmădeau să se înscrie în sindicatele independente, în creștere rapidă, a căror existență cu greu putea fi observată odinioară.¹¹⁴ Au fost intentate procese de mulți dintre cei dați afară sau retrogradați. O lovitură dură pentru expertiza managerială și economică a japonezilor s-a produs în 1996 când pentru prima dată o corporație japoneză importantă a fost constrânsă să accepte un apusean ca președinte la cartierul general din Japonia - Scot Henry Wallace (fost angajat al Ford) ocupând poziția de vârf la Mazda, într-o "misiune de salvare".¹¹⁵

“Angajarea pe viață” fusese un bastion al stilului de gândire *Nihonjinron* cuprinzând “familiarismul” unic japonez, loialitatea de grup, armonia și așa mai departe. Colapsul său a subminat puternic această concepție.

Spargerea “bulei de săpun” a stins rapid tensiunile cu vestul. Majoritatea economiilor occidentale simțiseră că “bula” avea să plesnească inevitabil, deși a durat mai mult decât se așteptaseră și a adus îndoială în privința acelor predicții. Fenomenul a dat asigurări lumii că legile economice funcționau totuși și nu puteau fi batjocorite de “miracolul economic” japonez. A însemnat de asemenea și finalul temerilor că Japonia va cumpăra întreaga lume. Și poate și mai important, a dezumflat, într-un sens mai larg, aroganța japoneză. Războiul din Pacific le turtise pretenția de superioritate în termeni militari, iar “bula de săpun” și recesiunea ce au urmat-o au făcut același lucru în termeni economici. N-a fost chiar o pierdere pentru Japonia, căci ea a rămas superputere economică, dar a arătat că nu e invincibilă.

Poporul japonez n-a stat însă liniștit. De fapt, s-au simțit cumplit. Deja erau destul de supărați că bogăția țării nu e folosită pentru a spori calitatea vieții cetățenilor de rând. Colapsul actual al economiei însemna că îmbunătățirile urmau să fie din nou amânate. Chiar mai important, amenința să distrugă rezultatul muncii grele și sacrificiilor pe care le făcuseră pentru cauza națiunii.

În același timp ieșeau la lumină și mai multe scandaluri implicând politicieni. În 1992 a explodat afacerea Sagawa Kyūbin. Încă o dată s-a văzut că un mare număr de politicieni și oficialități au luat mari sume de bani în schimbul unor favoruri, de data aceasta către compania Sagawa (o companie de distribuție a coletelor). Figuri de lideri precum Takeshita și Nakasone erau din nou implicați. Amestecul lumii subterane apărea de asemenea vizibil.

Mânia populară stârnită de colapsul economic, de veșnica slabă calitate a vieții și corupția neconținută a guvernului, a crescut atât de mult încât în octombrie acel an un maior din forțele de autoapărare, Yanai Shinsaku, a adus în discuție publică ideea unei lovituri militare.¹¹⁶ Exista o puternică simpatie populară pentru opinia sa că politicienii își trag spuza pe turta lor, în timp ce națiunea suferă, iar corupția trebuie stârpită. Mai puțină adeziune întrunea ideea ca

militarii să fie lăsați să preia puterea. Mulți japonezi ar fi dorit să evite asta, căci Japonia mai fusese cândva pe acel drum și o costase. Yanai a fost concediat.

Nu a fost singurul. La fel a pășit și LDP, în iulie anul următor. În iunie 1993 s-a declanșat un vot de neîncredere împotriva lui Miyazawa Kiichi, prim-ministru din noiembrie 1991. Ca ministru de finanțe în 1989 Miyazawa demisionase din cauza scandalului Recruit. La reîntoarcerea în politică a încercat să împace publicul promițând să facă din Japonia o superputere ca nivel de trai. În mod clar asta nu se întâmplase. Votul împotriva lui a dus la alegeri anticipate luna următoare. LDP nu obținut majoritatea decisivă în camera inferioară, câștigând numai 223 de locuri din 511.¹¹⁷

Publicul se săturase, iar cei 38 de ani de conducere neîntreruptă a LDP s-au încheiat. Schimbarea împăratului nu a adus cine știe ce îmbunătățiri. Cum ar fi făcut-o, poate, o înlocuire de guvern.

Nici aceasta, însă, nu a fost chiar așa de mare. Tot conservatorii rămăseseră la putere. Succesorul lui Miyazawa ca prim-ministru, Hosokawa Morihiro, era fost membru LDP și nepot de fiu al ultimului prim-ministru antebelic, prințul Konoe. Hosokawa conducea o alianță formată din șapte partide, dintre care mai multe fuseseră formate în pripă chiar înaintea alegerilor. A reușit să inițieze o legislație care să modifice semnificativ sistemului electoral,¹¹⁸ dar curând a fost și el obligat să demisioneze datorită implicării într-un scandal.

Anii ce au urmat au fost martorii unei intense agitații politice ce amintea de anii '80. Partide se formau și se desființau, loialitățile se schimbau, intrigile abundau. În cei 9 ani dintre 1987 și 1996, Japonia a avut tot atâția prim-miniștri. Singurul factor constant a fost controlul națiunii de către conservatori. Chiar și socialistul Murayama Tomiichi, care ajunsese prim-ministru cu o nouă alianță, între iunie 1994 și ianuarie 1996, a fost clar sub papucul conservatorilor.¹¹⁹ Partidul Socialist - care a devenit, la începutul anilor '90, Partidul Social Democrat din Japonia - și-a abandonat majoritatea principiilor politice, s-a aliat cu rivalii tradiționali din LDP, a pierdut mult din credibilitate și chiar mai mult din terenul câștigat la sfârșitul anilor '80. De fapt, a luat tot mai puține locuri la fiecare alegere și, după încă o schimbare de nume (renunțând la “din Japonia”),

avea practic să dispară la sfârșitul anilor '90. La terminarea lui 1996, LDP era din nou oficial la putere, fără a avea măcar nevoie de parteneri de coaliție. În 1991 Nakasone spusese că poporul nu avea alternativă în afara LDP-ului. Acest comentariu părea și mai potrivit la sfârșitul anilor '90.

Spre surpriza multor observatori, publicul japonez de la finele anilor '90 căzuse într-un fel de complezență politică. Își exprimase mânia în alegerile pentru camera superioară din 1989 și cele pentru camera inferioară din 1993. În alegerile locale din 1995 mandatasese doi foști actori să fie guvernatori la Tōkyō și Osaka, lucru ce părea un fel de declarație politică.¹²⁰ Cutremurul de la Kobe din 1995, care a omorât mai mult de 5.000 de oameni, a fost semnalul unei noi rafale de mânie față de guvern și afaceriști, privind probleme de natura corupției în construcții, ceea ce a condus la slăbirea acestora,¹²¹ apoi lipsa de reacție rapidă și eficientă la dezastru. De atunci, însă, domină apatia. Alegerile din octombrie 1996 pentru camera inferioară, care au fost martore la revenirea în forță a LDP-ului, au însemnat și un record de slabă participare la vot (59%).

Ca și cum poporul deziluzionat a acceptat - cu un fatalism cunoscut în istoria japoneză - că anumite lucruri pur și simplu nu se vor schimba niciodată, cel puțin nu fără un stimul extern major. Scandalurile serioase, de exemplu, au continuat până la sfârșitul anilor '90, aproape lună de lună. De fapt, au devenit mai rele, căci corupția odinioară se considera a exista numai în politică și afaceri și nu în birocrație, iar acum această credință s-a dovedit naivă. Mai mult, scandalurile moderne nu i-au implicat doar pe cei de la putere făcând afaceri în interes personal, ci și publicul ca victimă. Se știe azi că o treime din victimele SIDA din Japonia au luat boala ca rezultat al acceptării, cu bună știință de autoritățile în domeniu, de a se utiliza sânge netratat la transfuzii. Se mai știe acum că micii investitori au fost făcuți să sufere pierderi mai mari decât ar fi fost normal pentru a minimaliza daunele unor clienți investitori importanți.

Sub apatia politică, publicul japonez de la sfârșitul anilor '90 este neliniștit. Această nervozitate pare să fi înlocuit mânia de la începutul perioadei. Există o impacientare generală cauzată de recesiune, care a depășit așteptările și continuă să producă noi șocuri pe măsură ce instituții financiare de primă mărime dau fali-

ment. Alte cauze importante de nervozitate au fost șocul provocat de cutremurul de la Kōbe din 1995, notoriile atacuri cu gaz toxic de la metrou ale sectei AUM Shinrikyō, în același an. Acestea au scos la iveală un simțământ de vulnerabilitate al japonezilor. În plus "Cărțile albe" ale guvernului prezintă în mod repetat preocupările populației privind creșterea criminalității, dezintegrarea familiei, lipsa de securitate financiară, îmbătrânirea populației, deteriorarea eticii și moralei tinerilor, precum și natura educației.

Și guvernul împărtășește multe dintre aceste preocupări. A introdus legi noi pentru a permite asigurarea îngrijirii bătrânilor. A promis să reformeze educația pentru a elimina din presiunea examenelor și a stimula creativitatea. A început o politică de reglare financiară într-o încercare de a însănătoși economia. Cât de eficiente vor fi aceste măsuri rămâne de văzut.

La scară internațională poate că mânia față de Japonia a fost potolită, dar sentimentele potrivnice cu siguranță n-au dispărut. În particular, națiunile asiatice sunt consternate și deranjate de lipsa încercărilor Japoniei (împrejurările nelipsindu-i) de a-și denunța comportamentul dinainte și din timpul războiului. Moartea lui Hirohito, în 1989 și cea de a 50-a aniversare a războiului din 1995 au fost asemenea ocazii care au fost scăpate, situația agravându-se. Dieta a emis o declarație formală diluată despre război care exprima regretele obișnuite, dar nu cerea cuvenitele scuze. Gestul a fost interpretat ca o insultă la adresa națiunilor victimă. La mijlocul și spre sfârșitul anilor '90 politicienii japonezi au continuat să facă declarații negând sau minimalizând atrocitățile japoneze și uneori însăși ideea că Japonia s-ar fi comportat vreodată agresiv. În 1996 primul ministru Hashimoto Ryūtarō a repetat chiar vizita oficială a lui Nakasone la Altarul Yasukuni în onoarea celor morți în război. Cam în același timp guvernul a dat la o parte plângeri ale așanumitelor "femei de reconfortare" - care fuseseră forțate să ofere servicii sexuale trupelor japoneze - aruncându-le denunțurile într-un fond privat.

Acest tip de atitudine nu avansează cu nimic reacceptarea Japoniei de către Asia, ba, în termeni mai cuprinzători îi pune încă în pericol relațiile cu întreaga lume. Multe națiuni asiatice au respectat Japonia pentru realizările ei economice și chiar au luat-o

de model. Dar în mod sigur nu i-au respectat lipsa disponibilității de a înfrunta deschis abuzurile trecutului.¹²² Încrederea în conducerea economică japoneză le-a fost diminuată de colapsul economic al acesteia (și de propriile dificultăți economice recente), dar nu s-a stins. Totuși, echilibrul între respect și lipsa acestuia este în schimbare. Dacă Japonia nu dă piept cu realitatea în curând, sentimentele favorabile vor devia mult spre partea opusă.

În timp ce Japonia intră în noul mileniu problemele sale acasă și în străinătate se mențin. Pare a nu poseda soluția problemelor interne și a nu ști - sau a nu vrea să știe - cum să se integreze în lume. Nu are perspectivă, simț al direcției sau al țelului. Imaginile despre ea s-au schimbat. Phoenix-ul în zbor sau soarele la răsărit au fost înlocuite cu un vas în derivă. Ca și când cârma vasului statal a devenit într-adevăr nefuncțională. Unii au spus că de vină e faptul că a rămas fără modele.¹²³ Nu mai are nici o țintă de atins sau depășit sau spre ce să-și canalizeze energiile naționale.

Asta ar putea părea adevărat. Succesul de tip vechi al epocii Meiji și al perioadei imediat după război nu mai merge reeditat cu ușurință azi. Japonia nu-și poate întări armata pentru a-și construi un imperiu prin forță. Nu mai e posibil să reînvie sistemul regal. Poporul nu mai vrea să mai facă sacrificii personale ca "tipii hotărâți" ai anilor '50 pentru a impulsiona creșterea economică. Într-adevăr populația e greu de determinat să mai facă un cât de mic sacrificiu, fiind dominată de deziluzii într-o perioadă guvernată de valorile post moderne.

Poate însă să se inspire din caracteristicile naționale și fostele tipare ale succesului. În particular, să profite de pe urma mândriei naționale și disponibilității de a lucra în interesul națiunii. Sau să profite de înalta stimă a oamenilor pentru învățământ și realizări. Poate miza pe abilitatea poporului de a amesteca elemente noi și vechi, străine și autohtone. Sau se poate concentra iar pe asocierea autoasistenței cu ajutorul național în scopul de a deveni o superputere. De data aceasta, totuși va trebui să fie o superputere conectată la epoca modernă, pe linia trasată de Miyazawa de "superputere a nivelului de trai". În acest fel are din nou posibilitatea să învețe unde este cazul de la modele din întreaga

lume, și să le îmbunătățească eventual. De data asta însă va fi nevoită să-și împărtășească realizările cu restul lumii, nu doar să le utilizeze ca dovadă a propriei supremații.

A deveni o superputere a stilului de viață postmodern va fi o mare provocare pentru Japonia, fiindcă multe valori ale epocii moderne nu pot fi împăcate ușor cu punctele forte tradiționale ale Japoniei, cum ar fi îndrumarea autoritară a națiunii, sacrificiul și munca din greu. Dar japonezilor le-au plăcut întotdeauna provocările și le-au răspuns pozitiv. Lupta pentru un țel care le fusese cândva promis va face provocarea și mai atrăgătoare.

REZUMATUL PĂRȚII A ȘASEA

Ocuparea Japoniei înfrânte a fost esențialmente o problemă americană. Inițial bazată pe scopurile îngemănate ale demilitarizării și democratizării s-a dovedit mai degrabă constructivă decât distructivă. Lui MacArthur și câtorva de la Washington le-au dat șansa de a construi o utopie. Politicile de demilitarizare au inclus demobilizarea armatei, desființarea *zaibatsu* care contribuiseră la efortul de război, epurarea indivizilor necorespunzători din pozițiile de influență și pedepsirea criminalilor de război. Mulțumită protecției personale a lui MacArthur, Hirohito nu a fost judecat drept criminal de război și nici măcar forțat să abdice. În loc de asta, el a jucat un rol important în politica lui MacArthur de democratizare. A fost umanizat, a devenit un simbol al națiunii și a dat legitimitate reformelor de ocupație. Măsura maximă de demilitarizare a reprezentat-o renunțarea la război, care urma să fie introdusă în legea fundamentală a țării.

Noua constituție proiectată de tineri americani cu oarecare aport limitat din partea japonezilor a inclus majoritatea reformelor democratice ale ocupației. A confirmat noul rol al lui Hirohito, investind suveranitatea națiunii în propriul popor, a afirmat drepturile omului și egalitatea între sexe, a separat biserica de stat, a consfințit diverse libertăți ca cea de exprimare și cea de adunare și a deschis drumul reformelor progresiste în domeniul muncii și educației. În plus s-a reinstaurat pluripartitismul. Au fost introduse reforme progresiste

ale pământului, reducând arendarea și făcând tot mai numeroși oameni proprietari ai terenului pe care îl lucrau.

Totuși mulți americani și japonezi simțeau că reformele erau prea liberale, mai ales din punctul de vedere al creșterii tensiunilor războiului rece. Expansiunea comunismului reprezenta o îngrijorare deosebită. O grevă generală plănuită în februarie 1947, pe care MacArthur a fost nevoit s-o interzică în ultimul moment, a constituit simbolul neliniștilor muncitorești și al amenințării comuniste. Economia, încă slabă, sporea pericolul unei lovituri de stat comuniste.

În 1947 Washington-ul părea să fi pierdut încrederea în MacArthur și a trimis o serie de consilieri care au impus o linie politică mai strictă. Scopul principal era acum acela de a întări economia Japoniei, transformând-o într-un bastion al lumii libere, în Orientul Îndepărtat. Desființarea *zaibatsu* a fost oprită, împreună cu epurările. Japonia a evitat totodată și plata unor despăgubiri de război semnificative către țările victimă. Abia introdusele legi ale muncii au fost înăsprite. Prin intermediul unor stricte politici financiare sub îndrumarea unor specialiști consilieri americani, inflația a fost redusă, iar economia a început să-și revină. Un sprijin important pentru refacerea economică a sosit prin intermediul achizițiilor americane pentru războiul din Coreea, care a început în 1950.

Războiul coreean a condus și la demiterea lui MacArthur, din cauza unui dezacord politic cu președintele Truman, precum și la semnarea tratatului de pace și încheierea ocupației. În același timp cu încheierea tratatului de pace, America și Japonia parafau un acord de securitate care permitea staționarea trupelor americane în Japonia. Deoarece America preluase efectiv răspunderea pentru securitatea Japoniei - în ciuda formării unei forțe de autoapărare - Japonia a avut cheltuieli de apărare foarte mici ceea ce au ajutat în continuare economia.

În timpul anilor '50 guvernul conservator japonez a contracarat voitul unele din reformele ocupației. Mai ales educația a fost martor reintroducerii centralismului și controlului strict guvernamental. Nu a invalidat însă și recente politici economice ale ocupației, ci chiar le-a dezvoltat, combinându-le cu propria tradiție de coordonare guvernamentală a economiei. Performanța economică a fost stimu-

lată mult de atitudinile tradiționale, ca disponibilitatea de a învăța și de a lucra din greu în interesul națiunii. Unii erau chiar gata să reînceapă războiul, numai că de data asta pe tărâm economic.

Astfel, și cu ajutorul unei multitudini de alți factori economici - un amestec de sprijin american și autoajutor, de autoritarism și democrație, de predispoziții culturale și de mecanisme economice - Japonia a reușit să realizeze o creștere economică rapidă pe parcursul următoarelor două decade. La sfârșitul anilor '60 a devenit a treia economie mondială după Statele Unite și Uniunea Sovietică.

Progresul n-a fost întotdeauna lin. Industrializarea a generat o poluare de luat în seamă. Neliniștile muncitorești au continuat în anii '50, culminând cu confruntarea majoră de la Miike din 1960, între mișcarea muncitorească pe de o parte și guvern și patronate pe de alta. Combinația guvern-patronate a câștigat. Începând din acest moment s-au aplicat multe din politicile supranumite "management în stil japonez", cum ar fi syndicatele pe întreprindere și angajarea pe viață. Din nefericire, îmbunătățirile în economie au condus la creșteri salariale, iar achiziționarea de bunuri a liniștit forța de muncă.

Economia Japoniei a continuat să se ridice în decursul anilor '70 în ciuda crizei petrolului. Țara a reușit să-și rezolve problema poluării. Părea invincibilă. Mândria cauzată de aceste succese a condus la apariția literaturii de automăgulire *Nihonjinron*, care avea tendința de a accentua singularitatea Japoniei, cu puternice tonuri de supremație înăscută. Mulți apuseni au părut să fie de acord și au început să studieze disperat diverse aspecte ale Japoniei, ca stilul ei de management, în scopul de a îmbunătăți propriile națiuni/companii. Un moment de mare satisfacție a avut loc în 1979 când un profesor de la Harvard a scris o carte bine vândută referitoare la Japonia ca fiind numărul unu și despre lecțiile pe care le putea preda Americii. Elevul devenise acum profesor.

Din păcate, succesele Japoniei au dus la aroganță printre japonezi și la invidie și frustrare printre occidentali. Neonaționalismul japonez, sfidarea și un clar sentiment de superioritate - exacerbate de unele comentarii chiar la nivel de prim-ministru - au alarmat lumea și Asia în special. Dinspre partea ei, combinația guvern-patronate părea fixată pe calea expansiunii economice, deși

o mare parte din public începuse să protesteze din cauza lipsei de reformă a infrastructurii. Japonia era numărul unu ca superputere economică, dar oamenii trăiau ca în lumea a treia. Încercările internaționale de a opri dominația economică japoneză cauzând o creștere de curs a yen-ului și o eliberare de capital ieftin au înrăutățit situația, pe măsură ce “banii de Bubble” japonezi cumpărau acum proprietăți în întreaga lume. La sfârșitul anilor '80 sistemul nipon era ținta mâniei multor occidentali, asiatici și chiar a multor japonezi, mai ales când publicul a aflat despre scandalurile majore cu politicieni căpușindu-și propriile buzunare. Suirea pe tron a unui nou împărat în 1989 n-a schimbat nimic, măbind frustrarea.

Situația era aproape de criză când, poate printr-un noroc, economia a intrat în colaps, în 1990. S-au prăbușit atunci mulți dintre stâlpii aroganței de tip *Nihonjinron*. De exemplu, demiterea managerilor a arătat cât de exagerate fuseseră pretențiile de armonie înăscută și de loialitate. Această cădere economică a dezumflat tensiunile față de occidentali, dar a înfuriat și mai tare publicul japonez, căci acum reforma infrastructurii avea să fie din nou amânată. Toată munca și sacrificiile pentru a face din Japonia o superputere păreau periclitate.

Frustrarea publică din această cauză, combinată cu nelipsitele scandaluri guvernamentale, a condus la o răsturnare a LDP în 1993, și alte expresii ale mâniei populare. Totuși, ca rezultat al recesiunii economice permanente, la care se adăugau efectele altor evenimente, cum ar fi cutremurul de la Kōbe din 1995 și atacurile cu gaz toxic ale sectei AUM din același an, precum și preocupări mai îndepărtate ca îmbătrânirea societății, nemulțumirea publică pare să fi fost înlocuită de neliniște. Cu o resemnare aproape fatalistă publicul de la sfârșitul anilor '90 a devenit apatic politic. LDP este din nou la putere și scandalurile continuă. Nimeni din cei la conducere nu pare a avea o imagine despre viitor, simțul direcției sau scop.

Înfruntând noul mileniu, este indispensabil pentru Japonia să-și revitalizeze țelul în viață și să-și exploateze încă o dată tradiționalele ei puteri, ca hotărârea oamenilor de a realiza ceva și disponibilitatea de a învăța. Acceptarea provocării de a face din Japonia o superputere a “standardului de viață” în acord cu prezentul pare o cale de a obține scopul propus și de a continua să câștige respectul

lumii. Dar printre altele, asta înseamnă împăcarea cu națiunile Asiei prin înfruntarea realității cu privire la comportamentul Japoniei din trecut.

Evenimentele cheie ale perioadei sunt rezumate în tabelul 6.1.

Tabel 6.1 Evenimente cheie de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial până la sfârșitul anilor '90.

<i>Eveniment</i>	<i>Perioadă</i>
Ocupația ținteste o “utopie” de demilitarizare și democratizare	1945-7
Ocupația schimbă direcția ținând seama de Războiul Rece, vizând întărirea economiei japoneze ca bastion al lumii libere	1947/8-52
Conservatorii de după ocupație “japonizează” reformele ocupației, construind pe fundațiile lor economice	din 1952
Creștere economică dirijată de mare viteză, neliniște acasă potolită prin câștiguri materiale	început '50-început '70
Recunoaștere în străinătate și mândrie acasă pentru realizări economice, în ciuda problemelor de infrastructură	sfârșit '60-sfârșit '70
Creștere mai înceată, dar continuă	mijloc '70-mijloc '80
Mândria națională se preschimbă în aroganță națională, respectul occidental devine mânie, iar populația este tot mai nemulțumită de standardul scăzut de viață și de corupție	1980-90
Japonia domină lumea cu “economia de bulă”, situația acasă și în străinătate aproape de criză	sfârșit '80
Colaps economic, mândria/aroganța dezumflate, tensiunile cu Vestul reduse	început '90
Recesiunea, corupția continuă, nemulțumirea publică se manifestă politic	început -mijloc '90
Recesiunea, corupția continuă, Japonia are o direcție nesigură, nemulțumirea publică se manifestă prin anxietate și apatie politică, relațiile cu Asia privind trecutul încă tensionate	mijloc - sfârșit '90

Principalele valori și practici ale perioadei sunt rezumate în tabelul 6.2. Majoritatea continuă valorile trecutului.

Tabel 6.2 Valori cheie și practici de la cel de-al doilea război mondial până la sfârșitul anilor '90

- hotărârea de a obține succesul
- mândria națională permanentă și spiritul naționalist
- disponibilitatea de a învăța de la națiuni mai puternice
- rezistență
- concentrarea pe un singur scop
- suspiciune și disconfort față de democrația fără limite
- obediență față de autorității (chiar dacă de multe ori sub constrângere)
- înțelegerea importanței economiei
- înțelegerea importanței educației în formarea unei viziuni despre lume
- abilitate pragmatică de a amesteca vechiul cu noul, autohtonul cu străinul
- importanța legitimării puterii de către o autoritate mai importantă
- reînvierea parțială a ideii supremației rasiale japoneze
- lipsa de entuziasm față de socialism
- preferința pentru conservatorism
- tendința de a se lăsa antrenați de emoții în detrimentul rațiunii
- tendința de a "specializa" prea mult observația și concentrarea
- reînvierea parțială a fatalismului
- moralitatea destul de laxă (în ciuda ocazionalei furii față de excese)

Cu un amestec de noroc, tactici potrivite și atuuri naționale, Japonia a devenit una dintre cele mai mari superputeri economice din toate timpurile. Acum provocarea este să-și câștige recunoașterea ca superputere într-un sens mai cuprinzător, în concordanță cu valorile postmoderniste, internaționalizate, ale zilei. Japonia trebuie să se alăture lumii, nu să încerce să o domine.

CONCLUZII: Lecții pentru superputeri în devenire

Apusenii au aplicat nu o dată termenul de "miracol" cu referire la istoria modernă a Japoniei. L-au folosit pentru a-i descrie realizările în perioada Meiji, când în doar jumătate de secol s-a transformat dintr-un teritoriu obscur și izolat al orezăriilor, într-o mare putere imperială. După numai câteva zeci de ani l-au utilizat din nou pentru a descrie ridicarea și mai rapidă a națiunii, după război, din cenușa înfrângerii la a deveni, întrucâtva cel mai bogat stat de pe planetă, în orice caz o uriașă superputere economică.

Adevăratele miracole nu au, însă, o explicație logică, dar realizările Japoniei da. Sigur că pura întâmplare și-a jucat rolul, totuși mult mai des realizările s-au legat de răspunsul dat circumstanțelor. Adică, într-un anume sens, Japonia și-a făurit singură norocul, profitând de situații și depășind greutăți. În genere, răspunsul la circumstanțe s-a bazat pe valori și practici cu rădăcini în istorie.

Paradoxal, deși tendința de a recurge la datele tradiționale poate părea a restrânge plaja de reacție a Japoniei, una dintre valorile sale tradiționale esențiale este pragmatismul. Acesta are ca rezultat un răspuns adaptat cu flexibilitate la particularitățile situației, practic la fiecare caz în parte, spre deosebire de limitările impuse de un set abstract de principii care cer o anume evoluție. Japonia a avut și coduri de principii restrictive, cum ar fi mult exagerata și idealizata "cale a războinicului", dar, în general, japonezii - inclusiv, în practică, mulți dintre războinici - au preferat pragmatismul în pofida idealismului rigid. Asta le dă o anumită libertate de mișcare la nivel individual, iar la nivel național minimizează conflictul intern dintre idealisti și permite națiunii să prezinte o fațadă relativ unitară. Încă din primele ei zile, din perioada Yamato, în Japonia aproape că n-au existat conflicte religioase și foarte puține privitoare la acuze morale. În schimb s-au făcut multe compromisuri în probleme, care adesea i-au dezbinat pe vestici, și a existat o toleranță mutuală, favorizând conviețuirea oamenilor.

Ocazional s-au ivit forțe ce păreau opuse pragmatismului, cum ar fi intoleranța, absolutismul și idealurile, dar acestea nu i-au dominat istoria. De exemplu, regimul Tokugawa a demonstrat multă intole-

ranță față de cei care-i sfidau politica de conformism, dar asta s-a limitat, în genere, la aparențe. Când comportamentul întrunea standarde acceptabile se permitea o libertate destul de mare, la nivel mai puțin formal. Iarăși paradoxal, acest tip de intoleranță era gata să facă compromisuri în practică, în anumite împrejurări. Absolutisme, ca venerarea împăratului în perioada Meiji și Japonia antebelică, au reprezentat mai degrabă o excepție decât o regulă. În mare, lucrurile sunt privite ca relative, iar nuanțele subtile de gri prevalează asupra simplistelor alb și negru. Astfel, calitatea de "absolut" a Dumnezeuului creștin este un motiv fundamental pentru care această religie nu a prins rădăcini în Japonia, deși este tolerată. Creștinii au propriile cauze pentru care luptă și scopuri idealiste la care aspiră, iar japonezii, ca toată lumea, le au pe ale lor, oricât de pragmatice ar fi. Totuși, în cazul Japoniei, aproape întotdeauna a existat o mare înclinare spre compromis și flexibilitate în alegerea drumului de atingere a scopurilor și câștigare a disputelor.

Îndeosebi, s-a remarcat predispoziția de a încerca lucruri diferite, amestecând vechiul cu noul, autohtonul cu străinul, până la obținerea celei mai potrivite mixturi. Mai mult, japonezii par să aibă o mare abilitate de a "japoniza" noul și străinul, făcându-le mai ușor de combinat cu tradiția și mai acceptabile. Cei ce au construit statul în perioada Meiji au exemplificat aceasta punând laolaltă elemente noi, străine, cum ar fi democrația și tehnologia apuseană, cu metode de demult ale autoritarismului Tokugawa și practici încă mai îndepărtate de creare a statului din perioada Yamato-Nara, care, în unele cazuri, erau la rândul lor adaptate după uzanțe chinezești. Shōgunatul Tokugawa s-a inspirat din politica mai veche a lui Hideyoshi și Nobunaga, care la rândul lor împrumutaseră unele idei de la Ashikaga Yoshimitsu.

Învățatul de la alții reprezintă unul din punctele tari ale Japoniei. La nivel național asta este mai ales adevărat atunci când ceilalți par să aibă ceva mai bun sau mai grozav decât Japonia. A adoptat, adaptat și descori îmbunătățit, făcând din forța unui potențial competitor sau adversar, propria forță. Nu este doar un caz de "cunoaștere a adversarului", ci mai exact o cunoaștere a ceea ce dă putere adversarilor și apoi o folosire a acestor forțe împotriva lor.

Cu mai bine de 1.000 de ani în urmă Japonia a preluat mult de la China, până acolo încât nu a mai fost o națiune vasală, ci s-a considerat superioară acesteia. A repetat procesul într-o oarecare măsură în secolul al XVI-lea, învățând de la vestici să utilizeze armele de foc. În perioada Meiji a studiat cu furie puterile imperiale apusene până ce a devenit ea însăși o putere imperială. După război a împrumutat mult de la America - admitând de la început lipsa de alternative - dar a depășit stadiul lecțiilor obligatorii, până acolo unde a inversat rolurile și s-a transformat în magistru.

Entuziasmul pentru a învăța de la alții este parte a respectului mai cuprinzător pentru puterea învățământului și educației în general. Lucrul a fost mereu valabil, dar cu precădere vizibil începând cu perioada Tokugawa. Dacă dispui de educație poți realiza lucrurile mai bine. Asta este valabil atât pentru individ cât și pentru națiune. Din punctul de vedere al statului este adevărat că devii mai greu de controlat și de coordonat, dar problema poate fi depășită prin controlul asupra cunoașterii însăși, așa încât ceea ce înveți să fie "sigur". Guvernările Meiji și Shōwa de început au arătat clar că înțeleg importanța controlului educației, iar guvernările de după Shōwa au făcut probă de aceeași percepție.

Educația ca metodă de a obține succesul este o reflectare a dorinței generale de a reuși. Aceasta datează mai ales din timpul perioadei Meiji, când succesele care combinau interesele naționale și individuale erau mult încurajate. O orientare spre realizări se poate observa și mai devreme, de exemplu, în dinamismul negustorilor epocii Tokugawa, materialismul țăranilor aceleiași epoci, sau și mai devreme, în adesea nemiloasele ambiții ale diverșilor domni războinici medievali. Printre conducătorii națiunii asta se poate observa încă din timpul perioadei Yamato.

Spre norocul Japoniei, conducătorilor săi nu le-a fost prea greu să îmbine interesele individuale cu cele naționale, deoarece cauza națională a fost mereu una puternică. Încă de la fondarea Japoniei a existat o dorință clară de a face națiunea puternică și respectată - măcar respectată de către China, deoarece conștiința unei lumi mai largi era relativ limitată până la venirea europenilor la mijlocul secolului al XVI-lea. Sosirea acestora a stimulat mult identitatea națională, accentuată de statutul de insulă și de o puternică

mentalitate de delimitare clară a ceea ce este autohton de ceea ce este "importat", străin de loc, ea însăși întărită de politica Tokugawa, care făcea din străini o posibilă sursă de neplăceri. Reîntoarcerea vesticilor la mijlocul secolului al XIX-lea a adus în prim plan un tip de naționalism mai puternic și mai răspândit, publicul larg fiind angajat în transformarea națiunii într-una mare și puternică. Îndoctrinarea a ajutat, dar germenii naționalismului existau deja în public, încolțiți grație conștiinței crizei. Aceasta s-a transformat curând într-o conștiință a mândriei naționale. Faptul că mândria națională a renăscut așa de rapid după lovitura cauzată de înfrângerea în război poartă mărturie nu numai în ce privește adâncimea spiritului național, dar și despre calitatea niponilor de a nu se da bătăuți.

Conducătorii Japoniei au beneficiat și de un public relativ dispus să estompeze interesele individuale în favoarea unei cauze mai importante. Spiritul de echipă a fost mult exagerat, dar este adevărat că în Japonia s-a manifestat o conștiință a puterii de grup mai mare decât în multe alte națiuni. Degeaba ai un atelaj de cai puternici dacă ei nu lucrează, în fapt, ca o echipă și se trezesc fiecare trăgând în altă direcție, așa cum atât de des pare să se întâmple în Vest. Mai mult, fiecare echipă are nevoie de un conducător, un coordonator și asta este iarăși ceva ce japonezii au înțeles. Se cunosc cazuri în Japonia, mai ales în vremuri de criză, de conducători extrem de puternici și dominatori, dar în general ei îl preferă pe cel în stare să formeze o echipă, un individ priceput și eficient care poate face un compromis aici, o conciliere de interese colo, de obicei neieșind în evidență și care duce treaba la bun sfârșit. Asta se datorează aplecării Japoniei spre a face distincție între autoritatea formală și puterea reală. Marea majoritate a deciziilor sunt luate de oameni nevăzuți, din spatele scenei, care beneficiază de o mai mare libertate de mișcare decât cei ce dețin formal autoritatea.

Din aceste variate motive democrația de tip occidental și conceptul drepturilor omului "au prins" numai parțial în Japonia. Desigur, japonezii, ca oricine, au preferat libertatea represiunii, dar au arătat o mai mare dispoziție decât majoritatea apusenilor de a accepta limitări. Supraviețuirea grupului înseamnă cel puțin supra-

viețuirea majorității membrilor individuali. Este în interesul fiecăruia să protejeze grupul - motivul principal pentru care armonia a devenit un ideal de o asemenea forță. Însă grupul poate fi distrus dacă unui individ i se dă prea multă libertate. Aceasta s-ar ciocni cu libertățile celorlalți și ar distruge echilibrul care menține grupul împreună. Lumea occidentală are, în teorie, aceeași concepție, cum se vede, de exemplu, în "contractul social" al lui Rousseau, dar în practică - ca pentru a se convinge pe sine de minunile democrației și egalității - adesea pare să dea prioritate intereselor minorităților, mai ales dacă acestea sunt privite ca fiind într-un oarecare dezavantaj. Japonia n-a făcut niciodată așa ceva. Singura "minoritate" pe care a respectat-o cu adevărat vreodată este cea numerică a elitei conducătoare.

Asta nu vrea să spună că Japonia n-a avut niciodată momente de pur egoism. (Samuraiul medieval este un exemplu clasic.) Dar înseamnă că de-a lungul timpului a găsit că propriul interes, voalat sau, și mai bine, dirijat, e o soluție mai reușită. Regimul Tokugawa a reprimat aspru egoismul perioadei medievale, cel puțin din punct de vedere al exprimării fățișe. Acela a fost o perioadă deosebit de importantă pentru japonezi, care s-au obișnuit să asculte de autoritate și cu ideea de responsabilitate colectivă (deși, teoretic, aceasta reprezenta norma legală de mai multe secole). Urmărirea deschisă a interesului personal s-a primenit în timpul următoarei perioade Meiji, fiind însă înhămată de guvern spre binele națiunii, pentru a obține cel mai bun amestec de democrație și autoritarism. Desigur, cuantumul de autoritarism n-a plăcut unora dintre japonezi, mai ales în anii antebelici, dar în genere, s-a acceptat faptul că se poate avea un exces de democrație. Yoshida Shigeru a generat un val de simpatie când a exprimat un asemenea comentariu despre reformele de ocupație de început. Publicului japonez a arătat o adevărată disponibilitate de a permite conducătorilor națiunii un rol mai larg și mai "invadator" decât în multe națiuni occidentale - deși fenomenul a fost pus sub semnul întrebării în anii 1990.

Confucianismul, cu ideile sale de armonie, ordine și "de a-ți cunoaște propriul loc" a avut un rol semnificativ în formarea atitudinilor japoneze. Pare ceva esențial naturii umane - măcar în istoria lumii dominate de bărbați - să fii ambițios și competitiv și să te

bucuri de o poziție bună în societate. Confucius știa asta, iar japonezii n-o ignorau nici ei. În decursul istoriei au apreciat ierarhia și rangul. Ei sunt de părere că egalitatea cu forța între ființe inegale este nenaturală și sursă de nefericire și frustrare. Poate înmuia ambiția și submina realizarea, apoi nu este benefic pentru națiune să tratezi oameni slabi ca egali ai celor puternici. Japonezii au recunoscut de mult inegalitățile în mod deschis, mai iute decât să încerce să le mascheze și să pretindă că nu există. Acesta a fost unul din motivele pentru care darwinismul le-a plăcut așa de mult. La nivel național, ei sunt gata să se întrecă cu restul lumii pentru a se dovedi cei mai bine pregătiți, națiunea care ar trebui să stea în fruntea ierarhiei. Dacă pierd, atunci sunt gata să învețe de la poporul care i-a învins și vor continua să se străduiască până ce, în cele din urmă, vor ajunge "numărul unu" - fiindcă ei simt că "acolo 'e este locul".

În cadrul națiunii, totuși, competiția ierarhică ar putea cu ușurință promova un tip nesănătos de individualism, așa că este purtată în moduri mai sigure, mai dirijate, mai ales prin educație. Spre deosebire de situația atât de des întâlnită în lumea occidentală, vârfurile clasei la școală nu sunt tratate drept "tocilari" sau elitiști, ci sunt cu adevărat admirate. Cine muncește din greu este de asemenea respectat. Foarte rar întâlnești mentalitatea atât de răspândită în vest de a căuta să scapi făcând cât mai puțin posibil. Unui chiulangu i se arată dispreț. În asemenea termeni de câștigare a respectului atât din partea colegilor cât și a șefilor se poartă, de obicei, competiția ierarhică în Japonia, se acordă gradații, într-un mod nu totdeauna înțeles de vestici. Este genul de ierarhie care mai degrabă întărește grupul decât îl slăbește.

Principalele forțe ale Japoniei pot fi astfel punctate:

- pragmatism - mai ales flexibilitate și abilitatea de a găsi compromisul și de a se adapta;
- respect pentru puterea științei, mai ales prin studierea punctelor tari ale altora;
- respect pentru ambiție și realizare, inclusiv pentru munca serioasă;
- un puternic naționalism;

- înțelegerea puterii grupului;
- conștiința importanței existenței unor limite în drepturile și libertățile individuale;
- acceptarea autorității;
- acceptarea ierarhiei și inegalității între indivizi.

Desigur, a te grozăvi cu atuurile naționale nu este întotdeauna un joc ușor. Punctele forte sunt adesea săbii cu două tăișuri și constituie, în același timp, potențiale slăbiciuni. Echilibrul potrivit și reglajul fin sunt importante. De exemplu, mândria națională poate foarte repede să devină aroganță naționalistă și șovinism. Orientarea spre rezultat se poate foarte ușor transforma în lipsă de milă, iar canalizarea spre un anume țel scop poate la rândul ei cădea într-o viziune îngustă și în inabilitatea de a ști când să te oprești. Acceptarea autorității și a limitării drepturilor individuale e posibil să conducă la totalitarism. Acceptarea ierarhiei poate duce la abuz față de "inferiori". Disponibilitatea de a învăța poate fi folosită abuziv pentru îndoctrinare. Învățarea de la alții se poate preschimba într-o problemă atunci când pare să nu mai fie nimeni de la care să poți învăța. Pragmatismul poate rezulta într-o pierdere a simțului direcției și în sens moral la o toleranță nesănătoasă față de corupție. Concentrarea pe grup poate sfârși într-o lipsă de responsabilitate la nivel individual.

Japonia a descoperit toate aceste pericole potențiale într-un moment sau altul, în special în timpul războiului și, la o scară mai mică, în anii '80 și '90. Mai are și alte slăbiciuni, cum ar fi fatalismul, capabil, pe de o parte să submineze instantaneu orientarea spre rezultat, iar pe de alta, să determine acceptarea ideii de supremație rasială - dacă aceasta este a Japoniei - ca ceva stabilit de destin. Lipsa de simț/înțelegere a răului poate că a ajutat la abordarea pragmatică a vieții, dar a permis ca "nedoriturului" să fie privit în alt fel. Acest "alt fel", la nivel relativ inofensiv a însemnat adeseori o simplă încălcare a regulilor, iar alteori, la un nivel mai profund, impuritate. Ceea ce, în trecut s-a combinat cu marele grad de uniformitate al Japoniei pentru a produce credința că niponii sunt puri, iar restul lumii nu.

Japonia și-a avut problemele ei, desigur, dar care națiune nu are? Acum trece printr-o perioadă infestată de necazuri, între timp

luptându-se să se reorienteze pentru a deveni un fel diferit de superputere, una care nu mai are alte modele clare de la care să învețe - cel puțin nu de tipul tradițional. În prezent, multe dintre punctele forte tradiționale ar putea să nu mai fie potrivite, în timp ce altele sunt încă. Respectul pentru a învăța, de exemplu, pare să fie o calitate independentă de timp.

În ciuda războiului și a recent "șifonatei" sale imagini ca superputere economică, Japonia a câștigat un loc de neșters în istorie datorită realizărilor remarcabile. Poate că Vogel a exagerat, totuși sunt încă multe lecții pe care lumea le-ar putea învăța de la această națiune extraordinară - din greșelile ca și din succesele ei.

Note

1. DE LA EPOCA DE PIATRĂ LA STATALITATE

- 1 De exemplu, populația Tsuchigumo sau "păianjenii pământului", în capitolul 52 din *Kojiki*.
- 2 Philippi 68, p.17.
- 3 Aceste trei episoade sunt din *Kojiki*, capitolele 22, 21 și respectiv 79.
- 4 Vezi Okamura (92, p.50) cu referiri la un milion de ani, Katayama (96, p.19) cu referiri la 500.000 ani și Pearson (92, p.38) cu referiri la 200.000 ani.
- 5 Pearson 92, p.64.
- 6 Vezi Bowles 83, p.34, Pearson 92, p. 273 și Farris 85, p.43 și p. 47, cu privire la speranța de viață.
- 7 Pearson 92, p. 35. Pentru o discuție asupra dezvoltării disciplinei, vezi Barnes 90.
- 8 Până a se face o foarte recentă descoperire, la Shinonouchi, în Nagano, de ceramică datând de acum 15.000 de ani, cea mai veche era considerată a proveni de acum 10.000 de ani î.Hr., marcând începutul perioadei. În estul Europei s-au găsit figurine de ceramică - spre deosebire de vase - de două ori mai „bătrâne”. Părerile sunt divizate, dacă ceramica Jōmon este o invenție locală japoneză (vezi de exemplu Kidder 93, p.56) sau a fost introdusă de pe continent dintr-o sursă ce rămâne a fi descoperită. (De exemplu, Aikens și Higuchi 82, p.114 și p. 182).
- 9 Aceasta este părerea lui Morimoto Tetsurō, expert în civilizații comparate. Lui i se opun alți experți ca Sahara Makoto, curator al Muzeului Național de Istorie. Vezi comentariul în *Japan Times*. Ediție internațională săptămânală, 10-16 noiembrie 1997.
- 10 Tsukada 86. Vezi și Barnes 93a, p. 89-91.
- 11 *Japan Times*, ediție internațională săptămânală, 15-21 septembrie, 1997.
- 12 Higuchi 86, p.123. Boabe de orez s-au găsit la Kyūshū datând din jurul anului 1250 î.Hr., dar cea mai veche dovadă de cultivare vine de acum 1.000 de ani î. Hr.
- 13 Katayama 96, p.22.
- 14 Vezi Okazaki 93 p. 271 și Barnes 93a, p. 168-70.
- 15 Pentru a reflecta schimbările petrecute în timp este adesea împărțită în sub-perioade. Totuși, noile descoperiri indică faptul că diviziunile dintre sub-perioade sunt neclare și se adaugă noi sub-perioade, producând o imagine deconcentrantă. De exemplu, "Jōmon mijlo-

ama: călugăr
amae: dependență ca a copiilor, de alții
aware: = *mono no aware*
bakufu: guvernare militară, *shōgunat*
bunraku: teatru de păpuși
burakumin: "oameni ai cătunelor", paria
bushi: războinic, adesea = *samurai*
bushidō: codul războinicului / *samurai*-ului
butōnetsu: "febra dansului", termen aplicat primului cabinet Meiji
chōnin: orașeni
chōninmono: povestiri despre succes negustoresc în perioada Tokugawa
chōzen naikaku: "cabinetele transcendente" ale guvernării Meiji
daimyō: domn feudal, mai ales în perioada Tokugawa
endaka: "yen-ul scump" al anilor 1980
eta: "cumplita mizerie", astăzi *burakumin*
fudai: *daimyō* loiali în mod tradițional casei Tokugawa
fukoku kyōhei: "națiune bogată, armată puternică", slogan popular în perioada de început Meiji
geisha: "persoană artistică", la origine bărbat, dar acum exclusiv feminină, care distrează clienții și uneori funcționează și ca prostituată
genrō: "bătrânii de la început", oligarhi ai guvernării Meiji de început
gunki monogatari: povești despre războinici medievali
gyōsei shidō: îndrumări administrative, mai ales economice, ale guvernului
haiku: poezie populară cu șapte spre zece silabe, începând din timpul perioadei Tokugawa
han: domeniu feudal
haniwa: străvechi obiect de înmormântare din argilă, gol pe dinăuntru
harakiri: "tăierea stomacului", metodă onorabilă de suicid a *samurailor*, adesea înlocuind execuția
heimin: oameni de rând
hinin: "non persoane", astăzi *burakumin*
honne: adevărate sentimente intime
ichitoku gyokusai: "autodistrugerea sutei de milioane ca un giuvaer", credința că întreaga națiune japoneză, din timpul celui de-al doilea război mondial, ar putea să se sinucidă în masă, mai degrabă decât să se predea.
insei: "guvernarea mănăstirească" a împăraților retrași, mai ales spre finalul perioadei Heian

jinrikisha: ricsă
jitō: administrator medieval (al pământului)
jiyū minken undō: mișcare pentru "libertate și drepturile omului" din perioada Meiji de început și de mijloc
jōmon: model de frânghie pe ceramica veche și nume al perioadei respective
jū-kō-chō-dai: "greu-gros-lung-mare", slogan privitor la accentul pus pe economie în perioada de imediat după război
junshi: "a-ți urma stăpânul în moarte"
kabuki: dramă plină de culoare, favorizată mai ales de negustorii perioadei Tokugawa
kanikaze: "vânt divin", desemnând, la origine, furtunile care au ajutat la salvarea Japoniei de invaziile mongole, în secolul al XIII-lea, iar mai apoi, piloții sinucigași din timpul celui de-al doilea război mondial, care încercau să protejeze națiunea
kana: scriere fonetică japoneză
kanri shakai: "societate sub control", termen folosit pentru societatea împăciuitoare a anilor 1960 și 1970 care a acceptat cu umilință controlul guvernamental în schimbul beneficiilor materiale
kare: valoarea estetică a severității și naturaleții
kazoku: nobili, din perioada Meiji de început
kegare: impuritate
kei-haku-tan-shō: "ușor-subțire-scurt-mic", slogan economic din perioada postbelică, după *jū-kō-chō-dai*
keiretsu kigyō: "companie aliniată", numită după război *zaibatsu*
ko: copil sau junior într-o relație
kofun: tumul străvechi și numele unei perioade
koku: unitate de măsură pentru orez și pentru pământ, echivalentul unei producții suficiente pentru a întreține o persoană pe timp de un an
kokugaku: "învățământ național", naționalism din perioada Tokugawa
kokusaika: "internaționalizare", cuvânt la modă din anii 1980
kōshokubon: = *ukio-zōshi*
kōzoku: familia imperială
mappō: credința budistă în decăderea finală a omenirii, mai ales în perioada Heian târzie
mono no aware: valoarea estetică a "tristeții lucrurilor"
mōretsu-gata: "persoană extrem de hotărâtă, de înverșunată", folosit pentru muncitorii din perioada postbelică decisi să reconstruiască națiunea
musubi: legătura cu natura, purtate naturală

Nihonjinron: "teorii despre japonezi", tipul de literatură de automulțumire de obicei simplistă din anii 1970 și 1980, încercând să explice succesul Japoniei și accentuându-i adesea unicitatea și superioritatea

uō: formă reținută a dramei de clasă

oitsuke, oikose: "prinde din urmă (vestul), întrece", lozincă populară în perioada Meiji de început

okashi: valoarea estetică a neobișnuitului și amuzantului

omote: fațadă sau aparență superficială

oya: părinte sau persoană mai în vârstă într-o relație

rangaku: "învățătură olandeză", de obicei învățătura vestică în general

risshishugi: reușită, orientare spre împlinire, autoajutorare

ritsuryō: cod străvechi de legi, *ritsu* însemnând sancțiuni penale, iar *ryō* instrucțiuni pentru oficiali

rōnin: samurai fără stăpân

sabi: valoarea estetică a simplității elegante

sakoku jidai: "perioada țării închise", mai târziu numită perioada Tokugawa

samurai: om din suită, mai târziu războinic

sankin kōtai: "prezență alternativă" a *daimyō* la Edo, în perioada Tokugawa

senryū: formă umoristică de poezie cu 17 silabe, populară în perioada Tokugawa

seppuku: = *harakiri*

shamisen: instrument cu trei coarde tip lăută

shi-nō-kō-shō: "războinic-țaran-meșteșugar-negustor", structură socială ierarhică în perioada Tokugawa

shinpan: *daimyō* înrudit cu casa Tokugawa

shinpū: = *kamikaze*

shizoku: fost samurai din perioada Meiji de început

shōen: moșie medievală

shōgun: conducător militar

shugo: protector medieval sau epistat (al unei moșii)

shunga: tipărituri explicite sexual din perioada Tokugawa

sonnō jōi: "venerează-l pe împărat, alungă-i pe barbari", lozincă populară spre sfârșitul perioadei Tokugawa

soto: în exterior

tameshigiri: "tăietură de probă" făcută de săbiile samurailor pe cadavre sau uneori pe criminali vii

tatemaie: fațadă sau pretext, adesea "vorbe mieroase și nesincere"

tennōsei: sistemul monarhic, de îndoctrinare naționalistă centrată pe împărat, de la mijlocul perioadei Meiji până la al doilea război mondial

terakoya: școli pentru oamenii de rând în perioada Tokugawa, la început pe lângă temple

tokuju: achiziții speciale pentru produse japoneze de la forțele SUA luptând în războiul din Korea

tōyō no dōtoku, sei-yō no gaku: "etică estică, știință vestică", lozincă populară la sfârșitul perioadei Tokugawa

tozama: *daimyō* "din afară", neloiali în mod tradițional casei Tokugawa

uchi: acasă sau în interior

ukiyo: "lumea plutitoare", la origine exprimând efemeritatea vieții, dar începând din perioada Tokugawa referință la relațiile interumane, inclusiv sexuale

ukiyo-e: stampe despre viața și oamenii perioadei Tokugawa, deseori explicite sexual

ukiyo-zōshi: cărți excitante sexual din perioada Tokugawa

ura: în spate sau ceea ce este dincolo de suprafață

wabi: valoarea estetică a gustului moderat

wakon yōsai: "spirit japonez, învățătură vestică", lozincă populară în perioada Meiji de început

yōgaku: învățătură vestică

yomihon: povești populare de dragoste din perioada Tokugawa

yūgen: valoarea estetică a ceea ce ține de o altă lume, elegantă și liniștită

zaibatsu: concern financiar sau companie mare